

BETEKINTŐ

2014/2. szám

TARTALOMJEGYZÉK

Pihurik Judit: A háborús múlt számonkérése az ötvenes években

Palasik Mária: Menekült vagy dezertált?

Egy államvédelmi százados rejtélyes eltűnése

Krajsovszky Gábor: Erdős Mátyás állambiztonsági megfigyelése

Papp István: Népi írók kitelepítésének terve 1951-ben

Gyarmati György: Végjáték és nyitány

Nagy Imre temetése és az állambiztonság

Bandi István: „A Duna hullámain”

Beszámoló Dr. Laura Stancu, az ACNSAS igazgatója 2014. március 27-én
Bukarestben elhangzott előadásáról

Krahulcsán Zsolt: Az erőszak emlékezete

Beszámoló a Hadtörténeti Intézet és Múzeumban 2014. május 28-án tartott
műhelykonferenciáról

Bartha Ákos: A hálózat csapdájában

Takács Tibor: Besúgók a besúgásról: ügynök-visszaemlékezések a Kádár-
korszakból. Budapest, L'Harmattan, 2013.

A háborús múlt számonkérése az ötvenes években

Magyarország részvétele a Szovjetunió elleni háborúban a Rákosi-rendszer egyik legitimációs alapjává – és egyben a Horthy-korszak „eredendő bűnévé” – vált. A moszkvai emigráció tagjai számára ez a szerepvállalás lehetőséget nyújtott egy olyan ellenségkép megkonstruálására, amelyben az 1945 előtti időszak prominensei – de esetenként jóformán egész társadalma – bűnösnek nevezhető meg, ezzel magyarázva a közelmúlt és annak reprezentánsai elleni mind kiterjedtebb politikai és ideológiai harcot.

1 A nyertes pozícióba kerülő magyar kommunisták számára ideális ellenség volt Horthy Miklós is, akit nemcsak Hitler katonai, hanem ideológiai szövetségeseinek is tekintve fasisztának bélyegeztek – hosszú időre ellehetetlenítve ezzel politikájának reális megítélését.

A tanulmány² e világháborús örökség ötvenes évekbeli feldolgozásának mikéntjét a Magyar Királyi Honvédség egyes tagjainak 1945 utáni sorsára vonatkozó források alapján mutatja be.³ A vizsgált kútfők között vannak visszaemlékezések; hadifogolytáborokból származó, úgynevezett „antifasiszta búcsú-albumok”;⁴ megfigyelési és periratok; valamint a volt katonatisztekéről 1962-ben készült belügyi-titkosszolgálati nyilvántartások.⁵ Ezek vizsgálata során feltárható, mennyiben befolyásolta a volt tisztek életét az a tény, hogy katonaként kényszerű részesei lettek a harcoknak, és az is körvonalazható, milyen megközelítései voltak az ország háborús szerepvállalásának.

A téma vizsgálata során számos aspektust kell figyelembe venni. A háború megítélésére rávetül a sztálinizmus árnyéka, sokak szemében igazolva a német támadás jogosságát, holott Hitler és szövetségesei célja nem a bolsevikok elűzése és a Szovjetunió népeinek felszabadítása volt. Paradox helyzet tehát, hogy Magyarország valóban támadó – igazságtalan – háborúban vett részt, de az is, hogy ezt a tényt a később kiépülő antidemokratikus rendszer legitimációjára használták fel, így az egyben Horthy tekintélyuralmi berendezkedésének delegitimációs tényezőjévé is vált.

A bolsevikellenes kereszties hadjárat mítoszán alapuló propaganda „megfordítására” már a hadszíntéren, a magyar alakulatokhoz is eljuttatott szovjet röpiratok és üzenetek útján történt kísérlet, később pedig a hadifoglyok antifasiszta átképzésén fektettek nagy hangsúlyt erre. Az 1947–48-ban keletkezett tábori búcsú-albumok szövegével jól illusztrálható, hogyan próbálták a szovjetek átformálni a korábbi támadók felfogását. Ezen különleges dokumentumok előrevetítik azt a logikát és frazeológiát, melyet majd a Rákosi-korszakban is alkalmazni fognak a Horthy-rendszer megítélésére. A háborús és ideológiai ellenfelekből nyilvánvalóan nem volt könnyű szövetségeseket faragni: meg kellett találni azon érveket, melyek az új, megbonthatatlan hirdetett barátságot igazolták volna. Az antifasiszta átnevelés, a volt ellenség ideológiai meggyőzésére tett kísérlet így a hadifogoly-történelem része lett: a táborokban 1945-ig elsősorban a háború imperialista, rabló jellegének a bizonyításán volt a hangsúly, a háborút követően pedig már azt akarták tudatosítani, hogy az elkövetett pusztításokért a katonák felelősek, s ezért részt kell vállalniuk a károk helyreállításában is.⁶

A célt antifasiszta aktívák köreinek kialakításával akarták megvalósítani, ezért hozták létre 1943 februárjában a krasznogorszki Központi Antifasiszta Iskolát, melynek magyar oktatási programját Rákosi Mátyást dolgozta ki.⁷ A kurzusok fő témája a háború és a fasizmus fogalmának tisztázása mellett a marxista-leninista – időközben sztálinistára szimplifikált – társadalom- és államfelfogás volt. Az átnevelés eredményessége érdekében próbáltak tekintettel lenni a nemzeti sajátosságokra is: nevezetes történelmi eseményekre, ismert személyiségekre és a magyarok szabadságszeretetére hivatkozva érveltek például a német szövetség ellen.⁸ A hadifoglyok létszámához képest az

antifasiszta aktívák kevesen voltak,⁹ de munkájukat igen erőteljes propaganda támogatta anyanyelvű rádióadással és sajtóval.

A táborokban működő politikai osztályok élére helyezték az antifasiszta iskolát kijárt – s megbízhatónak ítélt – hallgatókat, akiknek feladata a szovjetek által hirdetett új jövőkép közvetítése volt. A hadifoglyok nagy része ennek legtöbb pontjával csak egyetérthetett: az addigi szövetségesekkel való szakítás és a korábbi ellenségekkel való együttműködés szükségszerűségének a bizonyítása után ugyan felsoroltattak „Horthy és bandája” bűnei és a törvényszerű vereség következményei, de végül egy ígéretes, demokratikus rendszer víziója körvonalazódott. A célok között szerepelt a polgári szabadságjogok megteremtése mellett a földosztás, életszínvonal-emelés, a szociális biztonság, érdekképviselet és számos egyéb, korszerű törekvés. Az átalakulási folyamat koronája az alkotmányozó nemzetgyűlés lenne, *„amely lefektetné a népi erőkre támaszkodó, szabad és független Magyarország alapjait”*.¹⁰ A Szovjetunióban megtapasztalt rideg valóság a legkevésbé sem hasonlított erre az államberendezkedésre, ám a propaganda ekkoriban nem is annak adaptációjáról szólt.

A politikai átnevelés mikéntjéről egy aktívanaplóból kaphatunk tájékoztatást: *„Az 500, most Magyarországról ideérkezett új fogoly politikailag tapasztalatlan, teljesen tájékozatlan és félrevezetett. Feladatunk a fasiszta nevelés és propaganda ellensúlyozása és kiirtása és teljesen új, egészséges világnézet kialakítása.”*¹¹ A kormányzóhoz többnyire még a háborút követően is lojális hadifoglyok számára ezen beállítás nyilvánvalóan elfogadhatatlan volt, és saját addigi életük megtagadását is követelte volna – de albumbeli megnyilatkozásaikban nem adhattak hangot ellenérzéseiknek. A visszaemlékezésekben viszont szkeptikus megjegyzések sokasága ellentételezi a broszúrák szövegét, mint ahogy az antifasiszta iskolázottságúak memoárjai is hiteles képet adnak vállalásuk lehetséges motivációjáról, melyek között – nem meglepő módon – elsődleges volt a jobb ellátás, a túlélés és hazajutás reménye.¹²

Az antifasiszta kurzusok kulcstémái közé tartozott az igazságos és igazságtalan háború fogalmának bevezetése, ami a hadifoglyok körében nem volt egyszerűen megoldható feladat. A háborús propaganda a magyar határoknak a Donnál szükségszerű védelméről nem tudta az összes katonát meggyőzni, de a Szovjetunióról egyértelmű képet alakított ki, amit a közvetlen tapasztalatok is megerősítettek, ezért az antibolsevizmus általános volt a hadseregben.¹³ Még évtizedek múltával is, amikor a hadifogly-visszaemlékezések egyre nagyobb számban láttak-látnak napvilágot, megfigyelhető ennek a propagandának a hatása, kiegészülve a hadifogság éveinek keserű tapasztalataival. A kötött tartalmú 1947–48-as tábori búcsú-albumok ezzel szemben egyértelműen elítélik az „imperialista rablőháborút”, hangsúlyozva, hogy a magyar nép 80 százaléka 1945 előtt nem politizált és pacifista beállítottságú volt.¹⁴ Természetes módon vetődött fel a németek felelőssége is, a magyarok félrevezetésével vádolva őket, illetve nekik tulajdonítva a kassai bombázást.¹⁵ A kérdés megközelítése nagyjából azonos volt a különböző albumokban: bűnbakok a náci és fasiszták – sőt, a „magyarrá asszimilálódott germánok” kifejezéssel megjelent a „sváb katonatisztek” negatív mítosza,¹⁶ illetve a háborús okok közé sorolódott a trianoni revízió is.¹⁷ A szovjet rendszerről véleményt mondva tipikus fordulat volt, hogy minden más, mint azt az itthoni propaganda hirdette, és minden jobb, mint várták.¹⁸ A tapasztalatok és az elvárások természetesen szöges ellentétben álltak egymással, de a hadifoglyok ezt – lehet, hogy nem is tudatosan – nyelvi bravúrral áthidalták. Látszólag tagadták, valójában állították, melyek a sztálini rendszer jellemzői – a valós elemeket esetenként rémhírekkel keverve: *„Mit tudtam a Szovjetunióról? A Szovjetunió a polgári életet alacsony szintre süllyeszti, eltörli a magántulajdont, meg akarja hódítani a világot.”*¹⁹ *„...a Szovjetunióban vallásüldözés van, az emberek kényszermunkára vannak kötelezve, a magántulajdont megszüntették, közös konyhán étkeznek, közös a lakás és az asszony is.”*²⁰ A hasonló tartalmú sorok azt is illusztrálják, hogyan próbálták a foglyok alkalmazni a tanultakat – és hogyan tört bele a bicskájuk a marxista-leninista elmélet „megemésztésébe”. De e források elsősorban a manipuláció

dokumentumai: a nyilvánvaló tényekkel ellentétes állítások élesen kirajzolják a tapasztalt világ és a hatalom által sugallt kép közti mély szakadékot.

Az albumok sajátosságai közé tartozik azonban, hogy kötött tematikájuk ellenére és annak dacára, hogy a hadifoglyok többsége a hazatérés reményében bármit állított volna a szovjet rendszer üdvös voltáról, egyéni, sőt kritikus véleményeket is tartalmaznak. Úgy tűnik, ez elvárás is volt, ezt sugallják legalábbis a rendre felbukkanó s az örkényi abszurdra rímelő „Mi tetszett, és mi nem” a Szovjetunióban, illetve az „Amit még nem értünk” című fejezetek. Ezek az albumok legizgalmasabb részei közé tartoznak, mert bennük a szovjet valóság elemeiből kiindulva a foglyok olyan életszerű kérdéseket tesznek fel, mint például az, hogy a meglevő nemzetiségi, vallási eltérések ellenére hogyan maradhatott egyben az állam a cárizmus bukása után. Hogyan valósul meg a vallásszabadság a mohamedán lakosságnál, lehet-e többnejűség a körökben? Lényegre törően azt is firtatták, miért kétkamarás a szovjet törvényhozás – ha mindkét háznak ugyanaz a jogköre, ha nincs köztük alá-fölérendelés. És a legismerősebb probléma: a boltban három rubel a kenyér, de nem lehet kapni, a piacon van, de ott 30-40-50 rubel az ára – hogy létezhet félhivatalosan a feketekereskedelem, hiszen a bazárban minden kapható.²¹ A hadifoglyok tehát korábban szembesültek a bolsevik típusú politikai berendezkedés ellentmondásaival és a hiánygazdálkodás „eredményeivel”, mint itthon élő honfitársaik.

A tábori „emlékkönyvek” gyakori szereplője Rákosi Mátyás, aki hazatérése után a hadifoglykérdést saját és a kommunista párt politikai súlyának növelésére, manipulatív módon használta fel: a tömeges repatriálást befolyása eredményének tulajdonította.²² Más forrás szerint ugyan fasisztának tekintette a foglyokat, és késlettette volna hazajövetelüket,²³ hogy ezzel gyöngítse politikai ellenfeleinek potenciális szavazóbázisát, de a szabadulás menetét – saját munkaerő-szükségletének figyelembevételével – kizárólag a szovjet fél határozta meg.²⁴ A táborokba természetesen csak azon hírek jutottak el, melyek Rákosinak a hazamenetellel kapcsolatos eredményes közvetítő szerepét hangsúlyozták, így érthető, hogy a hadifoglyok elsősorban őt szólították meg reményeik megfogalmazásakor levélben, versben, sőt idealizált portréval is. Az egyik ilyen ábrázolás „Sztálin generalisszimusz, a világbéke őre” és „Molotov külügyminiszter, az igazság harcosa” képmásait követi, aláírása: „Rákosi Mátyás a magyar demokrácia biztosítója.”²⁵ A „Táborkrácia 467/8” feliratú albumban a következő ünnepi köszöntő található:

„Nem véletlen, hogy a békés és boldog magyar jövőért dolgozó hadifoglyok az újesztendő küszöbén Rákosi Mátyásnak, az MKP főtitkárának fejezik ki szerencsekívánataikat és hogy a hazájuktól 2000 km-re levő táboruk krónikáját juttatják el egy szerencsés új év őszinte óhajának kinyilvánításaként.

Mi, a Szovjetunióban élő magyar hadifoglyok felismertük, hogy a magyar nép felemelkedéséért folytatott harc politikai és gazdasági eredménye nagy mértékben attól függ, hogy az MKP vezetésével a demokrácia erői milyen következetesen veszik ki a részüket a reakció ellen folytatott harcból.

Minket az elvesztett háború és a hadifogság arra tanított, hogy az országunknak olyan külpolitikára van szüksége, amely az alapvető nemzeti érdekeink valóraváltását biztosítja, egy ilyen külpolitikai irányvonal azonban népi demokratikus belpolitikát követel. A felismerésünknek megfelelő bel- és külpolitikánk záloga az Ön bölcs és előrelátó vezetése alatt álló MKP és annak kormányprogramja, amelynek végrehajtása elé akadályt csak a reakciók és az általuk megtévesztett és félrevezetett tévelygők gördítenek.

Az ország újjáépítéséért és a magyar nép felemelkedéséért folytatott gazdasági harc során a kapitalizmus szolgálatában szegődöttek minden alkalmat megragadnak a demokrácia erőinek meggyöngyítésére.”²⁶

Rákosi országlásának időszakára azonban itthon már a Magyar Királyi Honvédség a Horthy-rendszer negyedszázadnyi bűneinek felelősévé és a hamarosan bekövetkező „szép új világ” potenciális ellenségévé vált. A hatalomátvétel után, a negyvenes-ötvenes évek fordulójára a háborús részvétel sok esetben olyan corpus delicti lett, ami további bizonyítékot szinte nem is igényelt. A továbbiakban a Honvédség tagjaival – főként a volt tisztikarral – szemben követett eljárások néhány jellemzőjének felidézésével mutatom be ennek a folyamatnak a közös sorssá formálódó egyéni következményeit.

1945-től Magyarországon is nemzetközi kötelezettségnek eleget téve állították bíróság elé a háborús bűnösöket, és törvényszerű volt a politikai változás igénye is. A veszteségek jogosan vetették fel a felelősség kérdését, csak hogy az adott válaszok többnyire nélkülözték az igazságosság és a jogszerűség látszatát is. Itt most hangsúlyozottan nem a népbírói eljárásokra gondolok, amelyek nemzetközi trendhez igazodva próbálták a háborús bűnöket számon kérni,²⁷ hanem azon százazatokra, akiket a politikai, társadalmi, katonai ranglétra alacsonyabb fokán állva már helyzetükből adódóan sem lehetett felelőssé tenni a „rendszer” bűneiért, idő múltával mégis az áldozat szerepében találhatták magukat a hisztérius ellenségkeresés során.

A háborút követően a kommunista propaganda félelmetes gyorsasággal cserélte le a közelmúlt ellenségeit – „az oroszokat”, a zsidókat és a mindkettő gyakori szinonimájaként szereplő bolsevikokat – az újakra, a „királyok, hercegek, grófok, naplopók és burzsoák” csoportjain túl a parttalanul használt „reakcióskra”. Úgy vélem azonban, hogy a társadalom mentalitásában volt egy olyan szegmens, amire ez a propaganda alapozhatott. A veszteségek részben megmagyarázhatják azt a frusztráltságot, revansvágyat, de akár irigységet, elégedetlenséget is, ami a kiszolgáltatott rétegek egyes tagjaiban felgyülemlett az idők során, és – a háborús sebek által súlyosbítva – szembefordította őket korábbi „uraikkal”. Nagy kérdés, hogy meddig terjedt a többség részvétlensége, elégtétel-érzete, amikor már nem a megbélyegzett, jogfosztott zsidóság deportálásával vagy a kollektív bűnösöknek tekintett németek kitelepítésével, hanem a korábbi elit, majd lefelé egyre szélesedő rétegek hányattatásaival szembesült. A „reakciósk”, „a népi demokrácia sírásói” azonban egy idő után már nem csak a korábbi rendszer prominenseiből kerültek ki, bárki áldozattá válhatott.

Különösen érvényes volt ez a tisztekre – gyakran beleértve a tartalékos állományba tartozókat is –, akiket eleve saját hatalmi törekvéseik potenciális ellenségének tekintettek, s akként is bántak velük. Már a háború végén megkezdődött a főtisztek politikai kompromittálása, és formálódott a kollektív bűnösség gondolata is,²⁸ aminek következményeként 1952-re a tisztikar mindössze 4,6% százalékát tették ki azok, akik 1945 előtt is szolgáltak, de a főtisztek 45%-a tartozott ekkor még a régi gárdához – igaz, közülük parancsnok csak 15 fő maradt (2,9%).²⁹

A haderő újjászervezésekor a deklarált cél a „régi tisztekre jellemző szolgálékúság és törtetés” megszüntetése és szélesebb társadalmi alapokon új katonai vezető réteg kialakítása volt.³⁰ Abban, hogy ezt hogyan éri el, nem volt egyetértés: neveléssel, hosszabb oktatási folyamat eredményeként, mint azt a felső katonai vezetésben még jelen levő régi főtisztek gondolták, vagy kontraszelekcióval, mint azt a kommunisták akarták. Rákosi szerint ugyanis a katonai elitet nem lehet átnevelni, ezért ellenségek, akiket le kell leplezni, el kell szigetelni, közülük pedig a veszélyeseket internálni és kényszermunkára fogni.³¹

A régi tiszték elleni eljárások végrehajtásában a legfőbb szerepet Farkas Mihály játszotta, bár ő 1956 októberében tett vallomása szerint áldozatnak érezte magát, aki hibázott ugyan, de bűnöket nem követett el – így tagadta a koncepciók perekben játszott szerepét, és a felelősséget teljes egészében igyekezett Rákosira hárítani: „Rákosi Mátyásnak volt egy olyan teóriája is, hogy a Horthy-hadsereg tisztjei egy fasiszta

hadseregnek voltak a tagjai, különböznek a volt cári hadsereg tisztjeitől, öntudatosabban népellenesek, hiszen félfasiszta rendszert szolgáltak ki, személyileg is nagyon össze voltak nőve Horthyval s mindennek a következtében velük szemben erélyesen kell eljárni.”³² A Farkas perében tanúként meghallgatott Szabó István³³ viszont egyértelműen a volt honvédelmi miniszternek tulajdonítja az irányító szerepet, s Rákosi „szerecsenmosdatásában” odáig megy, hogy egyenesen azt állítja: az nem ismerte a Néphadsereg helyzetét, és nem adott utasítást a kivégzésekre sem.³⁴ 1962-es kihallgatásán Gerő Ernő is utalt Farkas Mihálynak a koncepciók perekben játszott szerepére – „állandóan hergelte” Rákosit³⁵ – így felelősségük feltehetően megoszlik, és bármelyiküktől származott is a tisztek kollektív bűnösségének gondolata, a következmények egyértelműek voltak.

1945. február 8-án már létrejött a Honvédelmi Minisztérium Állandó Igazoló Bizottsága, amely előtt minden katonatisztnek meg kellett jelennie, míg az 1945. decemberében felállított Szelektálási Bizottság a Nyugatról hazatérőket ellenőrizte.³⁶ 1946 február-májusában a Honvédelmi Minisztériumban közvetlen szovjet (SZEB) utasításra és ellenőrzés alatt végrehajtották az ötezer tisztet és tábornokot érintő B-listázást,³⁷ ami azért sajátos, mert a vonatkozó rendelet csak 1946. május 19-én jelent meg.³⁸ A rendelkezések gyakorlatilag minden tisztet érintettek, és ha át is jutottak a rostán, kevesen maradhattak közülük az újjászerveződő, redukált létszámú hadseregben. Többségüket ugyan igazolták,³⁹ de múltjuk ezzel nem zárult le: sokakat a civil életbe való beilleszkedésük vagy reaktiválásuk után vonnak majd eljárás alá az ötvenes években.

Szovjet hadifogságból századosi rendfokozatig 1947-ben nyolcezer tisztet repatriáltak – annak ellenére, hogy Rákosi levélben igyekezett ezt késleltetni.⁴⁰ Nyilvánvalóan úgy vélte, más „reakciók” rétegekkel együtt e régi gárda veszélyezteti a kommunisták hatalmi ambícióit, majd a sztálini típusú rendszer kiépítését. Ebben természetesen volt igazság, hiszen a korábbi kurzus prominenseinek, de számos más réteg képviselőjének sem lehetett oka a bolsevik fordulat támogatására. Nehéz megállapítani, hogy ebben a képletben mekkora szerepe volt annak, hogy a sztálinizmusról a legkorábbi szemtanú-tapasztalatokkal a hadsereg Szovjetuniót megjárta tagjai, valamint a hadifoglyok és az internáltak rendelkeztek.⁴¹ A katonáknak a bolsevik berendezkedéssel szembeni averziója – bármely társadalmi rétegből származzanak is – csak erősödött a sztálinizmus valóságát megismerve,⁴² annak azonban egyelőre nincs nyoma, hogy Rákosiék e tényezővel számoltak volna – többet nyomott a latban az a tény, hogy harcoltak a Szovjetunió ellen. Ennek ellenére sem zárhatjuk ki, hogy részben amiatt próbálták meg elszigetelni, megfélemlíteni és esetenként büntetni őket, mivel éppen azon mintát akarták követni, amit több száz ezer honfitársuk leleplezhetett volna.

A katonatisztek ellen 1950 májusa, Sólyom László és társai letartóztatása után kezdődtek a tömeges eljárások, többségük 1951–52 folyamán zajlott le.⁴³ Ezek során azonban nem csupán a hadseregről volt szó: a folyamat beágyazódott a Horthy-rendszer kompromittálásába. Eszerint kombinálódtak a vádak, s tűntek fel ugyanazon motívumok számtalan variációban: az alárendeltekkel való durva bánásmódtól a sokszor nem is pontosított háborús bűnökön, a németekkel való kollaboráción és a „fasiszta múlt” át a zsidó vagyon megdézsmálásáig az 1945 előtti időkből, a Magyar Közösséghez vagy demokratikus pártokhoz való tartozás, a klerikális reakcióval való együttműködés, kémkedés, disszidensek segítése, szabotázs és szovjetellenes, illetve népi demokrácia elleni tevékenység az 1945 utáni időszakból. Általános – szinte kötelező – volt a visszavetítés is: a háborús vádak osztályszempontú megfogalmazása. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy míg a tiszteket gyakorta vádolták a legénységgel szemben elkövetett bűnökkel, az alárendeltek szintű eljárások áldozataivá válhattak, és az egyéb vádak közé esetenként odasorolódott a Horthy-reakciós-fasiszta hadseregben való pusztá beosztotti szolgálat is.

Mivel a katonatiszteket a kommunista hatalom eleve bűnösöknek tekintette, az ellenük lefolytatott eljárások többsége a prejudikálás jegyében ment végbe. A pereket Rákosiék egyértelműen politikai eszközként használták azoknak a potenciális ellenfeleknek a kiiktatására, *„akik származásuk, képzettségük, ismereteik révén kétségbe vonhatták a kommunista diktatúra létjogosultságát”*.⁴⁴ Am ha az iratokat megvizsgáljuk, leginkább az irracionalitás ötlük szemünkbe: a formális jogszerűség látszatához, kereteihez való kényszeres ragaszkodás – mintha az igazolná a jogtalanságot, ha megvan az alaki kelléktár. Csakhogy e mellett a hihetetlenül vehemens művi erőfeszítés mellett azt is kell látnunk, hogy az ügyek jelentős hányadában a – vélhetően – ténylegesen ellenséges politikai vagy kémtevékenységet folytatók jóval kevesebben lehettek, mint az ordítóan hamis vád alapján futószalagon perbe fogottak.

Nincs olyan huszadrangú vádlott, akinek irataiban ne szerepelnének a fent említettekhez hasonló, nagy ívű tervek a *„Bástya elvtársat már meg sem akarják ölni?”* gondolat jegyében – *„Mert a félelem a »régii Magyarországtól« határtalan volt. Nem az elkövetett bűnök számítottak, hanem hogy létükkel megtestesítettek valamit, amit az ország új urai el akartak tüntetni a föld színéről.”*⁴⁵ Így, akár úszni próbált valaki, akár kapálózott, sorsa ugyanaz lett: elsodorta a per áradata. Elképesztő ugyanakkor a körülményeskedő aprólékosság, amivel ezen „kis ügyekben” nem magas rangú vádlottakkal szemben is eljárta a hatóság, ahogyan a maga „tökéletességében” az előre gyártott panelekből felépült egy-egy per.

Eddig az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában mintegy negyven olyan dossziét vizsgáltam meg, amelyek részben volt horthysta tiszték tevékenységére, megfigyelésére vonatkozó dokumentumokat, részben periratokat tartalmaznak. Az ügyek két nagy csoportra oszthatók az emigránsok tevékenységével összekapcsolódó kémkedés és a hazai bomlasztás különböző variációi szerint. A hírszerzés és elhárítás területén belül is külön kezelhetjük az itthon megfigyelt, elfogott ügynökök vagy a kémkedéssel megvádolt tiszték anyagait és az emigráns hírszerző csoportokra, egyénekre vonatkozó dokumentációt. Átfedések természetesen vannak, hiszen egy-egy vaskos dosszié mindig sokszereplős játszmák iratait tartalmazza, és egyes személyek más eljárások fő- vagy mellékszereplőiként újra és újra felbukkannak. A megvizsgált katonai kémkedési ügyek számai kibogozhatatlannak tűnnek – főként a vádak igazságtartalma kérdéses –, de az nyilvánvaló, hogy a nyugati emigráció soraiban folyó tényleges hírszerző tevékenység és itthoni kapcsolataik mértéke elenyésző volt ahhoz képest, mint ahányat emiatt meggyanúsítottak a vizsgálati eljárások és/vagy perek terheltjei közül.⁴⁶ Az itthoni hálózatot 1948 és 1950 között az ÁVH és a Katonapolitikai Osztály perek sorozatával felszámolta,⁴⁷ majd ezek után indult meg a katonatisztek ellen a hidegháborús „hisztéria-perek” sokasága.

A folyamat hátterét, következményeit a Belügyminisztérium Kollégiumának 1953. december 8-ai ülésén foglalták össze: döntés született az operatív nyilvántartás felülvizsgálatáról, ugyanakkor a politikai ellenséget is újra definiálták. Ennek körébe a „horthysta tiszték” és a „nyugatos” hadifoglyok továbbra is beletartoztak, függetlenül attól, hogy ténylegesen folytattak-e rendszerellenes tevékenységet, vagy nem.⁴⁸ A hálózati operatív osztályok utasítást kaptak ezen személyek nyilvántartásba vételére,⁴⁹ és a megyei jelentések is sorra számba veszik az adott területen élő horthysta tisztéket, a felderítő munka célpontjaiként határozva meg őket.⁵⁰ 1953-tól számon tartották a szovjet amnesztiarendelelet következtében hazatért politikai elítélteket is, mert a kollégium megítélése szerint ezek *„többsége politikai szempontból veszélyes elem, feltétlenül szükséges állandó operatív ellenőrzésük, konkrét ellenséges tevékenység esetén pedig operatív feldolgozásuk”*.⁵¹

1954. szeptember 7-én született határozat olyan személyi nyilvántartás elkészítéséről, amelyet az államvédelmi szervek ellenőrzött anyagai alapján állítanak össze.⁵² A vizsgálati munka törvényességével kapcsolatos intézkedési terv előterjesztésére majd két évvel később, 1956 nyarán került sor, megállapítva: *„A központi operatív nyilvántartás a*

jelenlegi formájában sérti a szocialista törvényességet. Annak ellenére, hogy az 1954-ben nyilvántartott 1 200 000 fő száma 420 000 főre csökkent, mégis magas az olyan nyilvántartott személyek száma, akik ellenséges tevékenységet nem folytatnak, vagy ilyen tevékenység szempontjából nem jöhetnek számításba.”⁵³ Emiatt tartanak szükségesnek újabb felülvizsgálatot, ismét meghatározva a megfigyelendők körét, köztük a „horthysta elnyomó fegyveres szervek hivatásos tisztjeit és tagjait”.⁵⁴ A cél egy, „az ellenséges elemek elhelyezkedését és mozgását mutató kartonrendszer”⁵⁵ létrehozása volt, amelynek határidejeként 1956. december 31-ét jelölték meg, azonban csak 1962-re készült el.

Úgy tűnik tehát, hogy az 1956 utáni megtorlásokat követően, a konszolidáció kezdetén sem enyhült a hisztérikus ellenség- és bűnbakkeresés gyakorlata, és ebben a forradalom és a külpolitikai helyzet megváltozása⁵⁶ egyaránt szerepet játszhatott. A belső ellenség számontartását és az „aktívakkal” szemben preventív intézkedési program kidolgozását továbbra is szükségesnek tartották, a korábbi elite vonatkozóan külön kiemelve potenciális veszélyességüket: „1956-ban a volt uralkodó osztály vezető exponensei, horthysta katonatisztek kivártak. Október 28-án, 30-án, még november 1-, 2-, 3-án is vártak, és fel voltak készülve. Egy része aktivizálódott, azt is tudjuk, de a zöme nem indult meg, nem tartotta alkalmasnak a helyzetet. De hogyha tovább folyt volna a változás, akkor aktivizálódtak volna”⁵⁷ – mondta Biszku Béla 1961 májusában. Ez a logika sokkal inkább tükrözi a Rákosi-garnitúra korábban idézett boszorkányüldöző ellenségfelfogását, mint a konszolidálódó Kádár-rendszer társadalmi kompromisszumra való hajlandóságát.⁵⁸ Az 1962-es listák is ebbe az irányba mutatnak, mert bár a hatvanas évek elején hivatalosan – és persze esetlegesen – megtörtént a személyi kultusz bűneivel való szembenézés, ez szinte kizárólag Kádárék legitimációját volt hivatva segíteni.⁵⁹ A Magyar Királyi Honvédség számos tagja is változatlanul a rendszer lajstromozandó ellenségének számított, hiszen Magyarország második világháborús szerepvállalásának megítélése továbbra is politikai kérdés maradt. 1962-ben vidéken még mintegy 7100, Budapesten 5900 hivatásos tisztet tartottak nyilván, közöttük a rendelkezéssel szemben tartalékosokat és tiszthelyetteseket is.⁶⁰

Sajátos azonban, hogy nyilvánosan egyre kevesebb szó esett a magyar katonák szovjetunióbeli tetteiről, ahogy hallgatás övezte a Vörös Hadsereg magyarországi bűneit is. Jóformán ezzel egy időben megszületett az új, szovjetbarát háborús romantika irodalma és filmes feldolgozása is, s ez már – a hadifogoly-albumokból ismerős séma szerint – más képet sugallt: a két nép barátságát visszavetítve „tették indexre” a kölcsönös kegyetlenkedéseket. Egyedüli – és közös – ellenségként csak a németek tűntek fel, akik csellel (a kassai bombázással) belekényszerítették Magyarországot a háborúba, és e beállítás szerint ezzel a kényszerrel a szovjetek is tisztában voltak. Emiatt – született meg a legenda – nem is tekintették igazi ellenségeknek a magyarokat, a honvédség és a lakosság jó kapcsolatban volt, sőt, a hadsereg és a partizánok, de még a Vörös Hadsereg együttműködését is feltételezték. Tény, hogy különösen az 1943. januári visszavonulás időszakára vonatkozó források bizonyítják: valóban a szovjet lakosságnak köszönhette számos magyar katona a túlélését, míg a visszavonuló németek nem voltak tekintettel rájuk. De mindazok a történetek, amik erről később is keringtek, beszivároghva például a hatvanas-hetvenes évek filmjeibe, sőt egyes visszaemlékezésekbe is, nem lehettek igazak. A partizánok és a szovjet hadsereg egységeivel történő barátkozásnak – kölcsönös tűzszünet, élelmiszer- és gyógyszercsere stb. –, a magyar-szovjet barátság háborús gyökereinek nincs nyoma a korabeli forrásokban.⁶¹

Sajátos és ellentmondásos tehát a második világháború tényeinek ötvenes évekbeli feldolgozása, mert míg a hadbalépés ténye a Horthy-rendszer bűnösségének legfőbb bizonyítékául szolgált, és a hadsereg tagjait stigmatizálták, addig megkezdődött az ország háborús történetének az átírása is. A valóságot meghamisító kép tartósan rögzült, és emiatt nem kerülhetett sor a háborús múlt társadalmi feldolgozására – máig ható módon megnehezítve Magyarország szerepének valós bemutatását.

¹ Gyarmati, 2013b: 405–432. Lásd a kötet vonatkozó tanulmányait is.

² A Magyar Politikatudományi Társaság XIX. vándorgyűlésén (Kolozsvár, 2013. május 30. – június 1.) elhangzott előadás szerkesztett, bővített változata.

³ A témáról részletesebben: Pihurik, 2013: 456–472.

⁴ RGVA, Fond 4p, 25V opisz 28. gyelo. Antyifasisztkij otgyel pri politotgyele. Glavnoje Upravlenyije po gyelam vojennoplennih i intyernirovannih (GUPVI) Minisztersztvo vnutrennih gyel (MVD) SZSZSZR (1941–1961).

⁵ ÁBTL 4.1. A-933. Vidéken élő volt horthysta katonatisztek (kilenc kötet) és ÁBTL 4.1. A-932. Budapest területén élő volt horthysta katonatisztek (hét kötet).

⁶ A közel 28 milliós szovjet emberáldozat – amelynek harmada a civil lakosság köréből került ki – mellett néhány egyéb adat: 1700 várost, több mint 70 ezer falvat, 6 millió épületet romboltak le, égettek fel, 25 millió ember vált hajléktalanná, kórházak, iskolák, könyvtárak, múzeumok, gazdasági épületek, termelőegységek semmisültek meg, 1945 végén az ipari kapacitás 70 százaléka még nem működött. Hiányoztak a közszükségleti cikkek, az élelmiszer, az orvosi felszerelés, a gyógyszer. Varga, 2009: 218–219. A külföldi hadifoglyok a háborús károk összértékének 7,3%-át termelték meg. Uo. 247.

⁷ A Komintern VB Titkárságának határozata Jancen elvtársnak, az antifasiszta iskola igazgatójának a második politikai iskola munkájának eredményeiről beszámoló jelentéséről. [Moszkva,] 1943. február előtt. Varga (főszerk.), 2006: 271–272.

⁸ A Szovjetunió Belügyi Népbiztossága Hadifogoly- és Internáltügyi Parancsnokságának jelentése az antifasiszta hadifogoly-iskolák szervezetéről és munkájáról. [Moszkva,] 1943. március. Uo. 273–275.

⁹ Magyarokra vonatkozó adatok külön nem szerepelnek az antifasiszta iskolák iratanyagában. Varga, 2009: 302. Stark Tamás ezerre becsüli számukat, de nem közli az adat forrását. Stark, 2006: 204.

¹⁰ A Szovjetunió Belügyi Népbiztossága Hadifogoly- és Internáltügyi Parancsnokságának 28/P/1763. számú direktívája a magyar hadifoglyok között a közeljövőben végzendő antifasiszta munkáról. Moszkva, 1944. január 18. Varga (főszerk.), 2006: 282–286.

¹¹ Rozenberg Miklós aktívanaplója. RGVA F 4p, 25V op. 9 gyelo. 241. sz. hadifogolytábor, Krími terület, Szevasztopol.

¹² Sárdos, 1990.

¹³ A témáról lásd: Pihurik, 2005: 99–127.

¹⁴ RGVA F 4p, 25V op. 30. gyelo. 148. sz. hadifogolytábor, Krasznodari tartomány, Krasznodar.

¹⁵ RGVA F 4p, 25V op. 21. gyelo. 82/5. sz. tábor, Voronyezsi terület, Voronyezs.

¹⁶ RGVA F 4p, 25V op. 4. gyelo. 414/1. sz. tábor, Ukrán SZSZK, Kijevi terület, Ukrainszk. 6.

¹⁷ RGVA F 4p, 25V op. 21. gyelo.

¹⁸ RGVA F 4p, 25V op. 4., 21., 60., 76. gyelo.

¹⁹ RGVA F 4p, 25V op. 48. gyelo. 223/5. sz. tábor, Azerbajdzsán SZSZK, Hanlar vagy Kirovabad. 15.

²⁰ RGVA F 4p, 25V op. 21. gyelo. 5.

²¹ RGVA F 4p, 25V op. 28. gyelo. 17/b.

²² Bognár, 2010: 131–143.

²³ Varga, 2009: 175.

²⁴ Sz. Ny. Kruglov belügyminiszter kísérőlevele I. V. Sztálinhoz a Szovjetunió minisztertanácsának a magyar hadifoglyok és internáltak repatriálásáról szóló határozattervezetéhez. [Moszkva,] 1947. május 8. Varga (főszerk.), 2006: 427–428.

²⁵ RGVA F 4p, 25V op. 28. gyelo. 4. Alkotójuk Kalmár László, egyéb adat nincs róla.

²⁶ RGVA F 4p, 25V op. 76. gyelo. 467. sz. tábor, Moszkvai terület, Ljublinó.

²⁷ Mint Karsai László megállapítja: „*A magyarországi népbíráskodás nem volt kegyetlenebb vagy igazságtalanabb, vagy ellenkezőleg, elnézőbb, megbocsátóbb, mint kelet- vagy nyugat-európai »társai«.*” Karsai, 2011: 56–65. és 63.

²⁸ Okváth, 2001: 11–35. és 16.

²⁹ Markó, 2001: 163–172. és 172.

³⁰ Okváth, 2001: 19.

³¹ Uo. 31.

³² ÁBTL 3.1.9. V-150019/4. Farkas Mihály vallomása, 390. 1956 tavaszán a már börtönben levő Péter Gábor vallomása alapján vált Farkas Mihály „kiszemelt bűnbakká”, s kellett számot adnia a koncepciós perekben vitt szerepéről, de ugyanezen vallomás már magát Rákosit is kompromittálta. Gyarmati, 2013a: 383.

³³ Szabó István (1906–1974) altábornagy, kommunista politikus, a honvédelmi miniszter helyettese (1948–1956). A Honvédelmi Minisztérium személyügyi csoportfőnökeként, mint szakértő, ő is kiemelt szerepet játszott a tábornokok elítélésében.

³⁴ ÁBTL 3.1.9. V-150019/4. Farkas Mihály vallomása, 9.

- ³⁵ Baráth–Feitl (szerk.), 239.
- ³⁶ Ötvös, 2001: 37–69. Az idézet helye: 41–42. Az igazolási eljárás 1298, a B-listázás 5481 tisztet érintett. Zsitnyányi, 2001: 173–197. és 176.
- ³⁷ Gyarmati, 1996: 497–570. és 535–536.
- ³⁸ Uo. 522.
- ³⁹ Az 1945 és 1947 között lezajlott eljárásokon összesen 8919 hivatásos tiszt esett át, közülük 7268 főt igazoltak, 1141 volt azok száma, akiket megfeddtek, vezetésre alkalmatlannak ítélték, vagy egyéb módon szenvedtek hátrányt, 510 főt pedig különféle módon kizártak a szolgálatból. Okvách, 2000: 57–96. és 78–79.
- ⁴⁰ Lásd a 22. jegyzetet.
- ⁴¹ A szovjet fogságba esett magyarok közül másfél százezer fő 1945-ben még a fronttáborokból kiszabadult. 385-390 ezren kerültek ki a Szovjetunióba, ahonnan a foglyok mintegy negyede nem tért haza. Varga, 2009: 163.
- ⁴² Pihurik, 2007: 99–115.
- ⁴³ A témáról lásd részletesen: Ötvös, 2012.
- ⁴⁴ Zsitnyányi, 2001: 173.
- ⁴⁵ Ötvös, 2012: 69.
- ⁴⁶ Zsitnyányi, 2002: 1086–1101. és 1087.
- ⁴⁷ Zsitnyányi, 2001: 185.; Ötvös, 2012: 64–65.
- ⁴⁸ Gyarmati – S. Varga, 2001: 407–468. 1953. december 8-ai ülés.
- ⁴⁹ Uo. 432–437. A BÜM hálózati és vizsgálati munkájának megerősítéséről az imperialista hírszerzőszervek aknamunkája és kémtevékenysége ellen.
- ⁵⁰ Uo. 719. 1954. április 6-ai ülés. A borsodi jelentés szerint a megyében ekkor 1054 volt horthysta tisztet tartottak nyilván.
- ⁵¹ Uo. 799–835. 1954. június 1-i ülés.
- ⁵² Gyarmati – S. Varga, 2005: 99.
- ⁵³ Uo. 705.
- ⁵⁴ Gyarmati – S. Varga, 2006: 705–717. és 707.
- ⁵⁵ Uo. 713.
- ⁵⁶ 1961. augusztus 13-tól a berlini fal felhúzása.
- ⁵⁷ Biszku Bélának az 1961. május 5–6-án a politikai nyomozó szervek részére tartott országos értekezleten elhangzott hozzászólását idézi Bikki, 1999: 231–250. és 233.
- ⁵⁸ Hasonló következtetést fogalmaz meg az 1960–61-es belügyi iratok kutatása alapján Bikki. Uo. 237.
- ⁵⁹ Ötvös, 2012: 13.
- ⁶⁰ Pihurik, 2013: 468.
- ⁶¹ Pihurik, 2007: 20–21.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.1.9.	Vizsgálati dossziék	
	V-150019/4.	Farkas Mihály és társai
4.1.	Állambiztonsági munkához készült segédanyagok	
	A-933	Vidéken élő volt horthysta katonatisztek
	A-932	Budapest területén élő volt horthysta katonatisztek

Rosszijszkij Goszudarsztvennij Vojennij Arhiv (RGVA, Oroszországi Állami Katonai Levéltár).

Fond 4p, 25V opisz 28. gyelo.

Antyifasisztkij otgyel pri
politotgyele. Glavnoje
Upravlenyje po gyelam
vojenoplennih i intyernirovannih
(GUPVI) Minisztersztvo
vnutrennih gyel (MVD) SZSZSZR
(1941–1961)

Nyomtatásban megjelent források

Baráth–Feitl (szerk.), 2013

Lehallgatott kihallgatások. Rákosi és Gerő pártvizsgálatának titkos hangszalagjai, 1962. Szerk.: Baráth Magdolna és Feitl István. Napvilág Kiadó, ÁBTL, Budapest, 2013. 239.

Gyarmati – S. Varga (szerk.), 2001

A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. I. kötet. Az 1953. július 28. és az 1954. június 22. közötti ülések. Összeállította, a jegyzeteket készítette: Kajári Erzsébet. Szerkesztette: Gyarmati György és S. Varga Katalin. Budapest, Történeti Hivatal.

Gyarmati – S. Varga (szerk.), 2005

A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. II. kötet. Az 1954. július 13. és 1955. december 9. közötti ülések. Összeállította, a jegyzeteket készítette: Kajári Erzsébet. Szerkesztette: Gyarmati György és S. Varga Katalin. Budapest, Történeti Hivatal.

Gyarmati – S. Varga (szerk.), 2006

A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. III. kötet. Az 1956. január 18. és 1956. október 15. közötti ülések. Összeállította, a jegyzeteket készítette: Kajári Erzsébet. Szerkesztette: Gyarmati György és S. Varga Katalin. Budapest, Történeti Hivatal.

Sárdos, 1990

Sárdos István: *Amíg élünk, nem szabad feladni.* Tanulmánygyűjtemény 3711. Hadtörténelmi Levéltár. (Kézirat.)

Hivatkozott irodalom

Bikki, 1999

Bikki István: A „Lord-akció”. A belső reakció kezelésének terve az 1960-as évek elején. In *A Történeti Hivatal évkönyve. Trezor 1. 1999.* Szerkesztette: Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal.

Bognár, 2010

Bognár Zalán: A magyar hadifoglyok ügye, sorsa 1947-ben – a párizsi békeszerződés és a parlamenti választások függvényében. *Aetas*, 1. 131–143.

Gyarmati, 1996

Gyarmati György: Harc a közigazgatás birtoklásáért. A koalíción belüli pártküzdelmek tematikai és eszközei az 1946. évi hatalmi dualizmus időszakában. *Századok*, 130. 497–570.

Gyarmati, 2013a

Gyarmati György: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956*. Budapest, ÁBTL – Rubicon Ház Bt.

Gyarmati, 2013b

Gyarmati György: Ellenségek és bűnbakok kavalkádja Magyarországon 1945–1956. In *Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben*. Szerkesztette: Gyarmati György – Lengvári István – Pók Attila – Vonyó József. Pécs–Budapest. Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat – Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára.

Karsai, 2011

Karsai László: A magyarországi népbíraskodás nemzetközi összehasonlításban. In *Pártatlan igazságszolgáltatás vagy megtorlás. Népbíróság-történelmi tanulmányok*. Szerkesztette: dr. Gyenesei József. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára,

Markó, 2001

Markó György: Konceptiós perek a légierő tisztjei ellen. In *Katonai perek a kommunista diktatúra időszakában, 1945–1958. Tanulmányok a fegyveres testületek tagjai elleni megtorlásokról a hidegháború kezdeti időszakában*. Szerkesztette: Okváth Imre. Budapest, Történelmi Hivatal.

Okváth, 2000

Okváth Imre: „Sziget egy reakciós tenger közepén.” Adalékok a Katpol történetéhez, 1945–1949. In *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről*. Szerkesztette: Gyarmati György. Budapest, Történelmi Hivatal.

Okváth, 2001

Okváth Imre: A katonai elit metamorfózisa. In *Katonai perek a kommunista diktatúra időszakában, 1945–1958. Tanulmányok a fegyveres testületek tagjai elleni megtorlásokról a hidegháború kezdeti időszakában*. Szerkesztette: Okváth Imre. Budapest, Történelmi Hivatal.

Ötvös, 2001

Ötvös István: A Vörös János elleni vizsgálatok, 1945–1950. In *Katonai perek a kommunista diktatúra időszakában, 1945–1958. Tanulmányok a fegyveres testületek tagjai elleni megtorlásokról a hidegháború kezdeti időszakában*. Szerkesztette: Okváth Imre. Budapest, Történelmi Hivatal.

Ötvös, 2012

Ötvös István: *Konceptióváltások. A Rajk-per katonai vonala*. Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor.

Pihurik, 2005

Pihurik Judit: Háborús propaganda és a harcéri naplók valósága. A 2. magyar hadsereg katonái a szovjet fronton. *Történelmi Szemle*, 1–2. 99–127.

Pihurik, 2007

Pihurik Judit: *Naplók és memoárok a Don-kanyarból 1942–1943*. Budapest, Napvilág Kiadó.

Pihurik, 2013

Pihurik Judit: Katonadolog 1945–1962. A „horthysta katonatiszt:” bűnbak vagy ellenség? In *Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben*. Szerkesztette: Gyarmati György – Lengvári István – Pók Attila – Vonyó József. Pécs–Budapest. Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat – Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára.

Stark, 2006

Stark Tamás: *Magyar foglyok a Szovjetunióban. /Kisebbségkutatás Könyvek./* Budapest, Lucidus.

Varga (főszerk.), 2006

Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban. Dokumentumok (1941–1953). Főszerkesztő: Varga Éva Mária. Moszkva–Budapest, ROSSZPEN–MKTTK.

Varga, 2009

Varga Éva Mária: *Magyarok szovjet hadifogságban 1941–1956. Az oroszországi levéltári források tükrében*. Budapest, Russica Pannonica. (Ruszisztikai Könyvek, XXIII.)

Zsitnyányi, 2001

Zsitnyányi Ildikó: „A hazáért mindhalálig!” A magyar tisztikar ellen irányuló perek, 1945–1953. In *Katonai perek a kommunista diktatúra időszakában, 1945–1958. Tanulmányok a fegyveres testületek tagjai elleni megtorlásokról a hidegháború kezdeti időszakában*. Szerkesztette: Okváth Imre. Budapest, Történelmi Hivatal.

Zsitnyányi, 2002

Zsitnyányi Ildikó: Egy „titkos háború természete”. A Magyar Harcosok Bajtársi Közössége tagjaival szemben lefolytatott internálási és büntetőeljárás gyakorlat 1948–1950. *Hadtörténelmi Közlemények*, 115. 1086–1101.

Menekült vagy dezertált? Egy államvédelmi százados rejtélyes eltűnése

1953. május 22-én este 8 órakor a bécsi magyar politikai képviseltről a következő rejtjelezett táviratot kapta az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) Hírszerző Főosztálya: „Czirok százados ma délelőtt 11 órakor bement a sajtóklubba,¹ ahonnan öt perc múlva távozott. Megbeszélés szerint 13 órára vissza kellett volna jönnie a követségre, de ő 19 óráig nem érkezett meg.” Pár óra múlva egy újabb távirat érkezett, amely szerint „Czirok százados 22 óráig nem jelentkezett”.² A nem mindennapi esemény természetesen nagy izgalmat váltott ki mind a bécsi magyar képviseleten, mind az ÁVH-nál, hiszen az eltűnt Czirok András államvédelmi százados az ÁVH Hírszerző Főosztályán a nyugat-európai hírszerzéssel foglalkozó 3. Osztály osztályvezető-helyettese volt. Az izgalom érthető is, hiszen a május 20-án operatív munkára Bécsbe érkező 29 éves Czirok életében először tartózkodott Nyugaton, a német nyelvet éppen csak elkezdte tanulni. A külképviseleten működő rezidentúrán³ rá várakozó munkatársai először arra gyanakodtak, hogy eltévedt a városban. Majd délután 3 óra után ezt a verziót elvetették, és attól tartottak, baleset érhetne. Este 8-kor döntöttek úgy, hogy értesítik az ÁVH VIII. Főosztályát, és eligazítást kérnek. Valójában sem akkor, sem azóta nem derült ki pontosan, mi is történhetett Czirokkal. Azonnal felmerült az a lehetőség, hogy elrabolták. A bekövetkező vizsgálatok ezt cáfolni nem tudták, de az államvédelem szívesebben építette fel a koncepcióját arra a változatra, hogy Czirok magától szökött meg. Farkas Vladimir államvédelmi alezredes, főosztályvezető az egyik jelentésében szkeptikusan meg is jegyezte, hogy akár elrabolták, akár megszökött, az eredmény ugyanaz: valószínűleg információkat adott át a nyugati hírszerző szervezeteknek, és ezzel hazaárulóvá vált, tehát hazaárulóként kell kezelni.⁴

Az iratokból körvonalazódnak Czirok nyomtalan eltűnésének előzményei, körülményei, az állambiztonsági munkára kiható következményei, valamint megrajzolható Czirok szakmai pályaképe, továbbá az is, hogyan kezelte az ügyet az állambiztonság évtizedeken keresztül. Azonban a rendelkezésre álló iratokból sem tudjuk a választ arra, hogy mi is történhetett Czirok Andrással 1953. május 22-e 11 óra után. Ki tudunk zárni néhány dolgot, hogy mi nem történt vele, de a továbblépéshez a nyugati titkosszolgálatok iratainak ismeretére volna szükség. A családja a mai napig nem kapott pontos, egyértelmű felvilágosítást az eltűnés részleteiről.

A bécsi rezidentúra

A második világháború után a polgári hírszerzés a politikai rendőrségen belül kezdett kiépülni.⁵ A hírszerzők pozíciója az ÁVH-nál akkor vált tekintélyesebbé, amikor 1950 szeptemberében megszervezték a Hírszerző Osztályt (X/3.) Farkas Vladimir alezredes vezetése alatt. A hírszerzés rezidentúráinak kiépítéshez 1950-ben fogtak hozzá, az elsőt éppen Bécsben állították fel 1950 novemberében, ahol történetünk elkezdődött.⁶ Az osztrák–magyar államközi kapcsolatokban 1947 és 1954 között politikai képviselet, annak élén pedig követi rangú ügyvivő foglalkozott a külkapcsolatokkal.⁷ Bizonyosan nem volt véletlen, hogy amikor a magyar állambiztonság az első külföldi rezidentúráját felállította Bécsben a politikai képviseleten (a mindennapokban követségként emlegették), az ügyvivő az a Mátrai Tamás volt, aki 1945 és 1948 között a politikai rendőrség tekintélyes munkatársának és Péter Gábor⁸ feltétlen bizalmasának számított.⁹ Őt 1953 januárjában Ötvös Alajos követte mint ideiglenes ügyvivő.¹⁰ A rezidentúráknak a követségeken felállított típusa „legális” volt, fedőszervként a Magyar Népköztársaság adott diplomáciai képviselete szolgált. Minden olyan munkatársnak, akit a követségen az állambiztonság foglalkoztatott, volt fedőfoglalkozása¹¹ – ezt a Külügyminisztérium biztosította. Ekkor itt Bécsben a rezidentúra minden alkalmazottjának volt fedőneve. A

konspiráció többszörös volt, ekkor a bécsi rezidentúrán saját nevét senki nem használhatta, mindenkinek volt egy olyan neve, amit a külügyben és a követségen használt, ehhez új élettörténetet kapott, és mindenkinek volt egy állambiztonsági fedőneve.

Czirok András – Gerendás Endre névre kiállított – fedőigazolványa. (A valódi születési adatok: Tápé, 1924.) ÁBTL 3.2.4. K-2365/4.

1952 júliusában a bécsi rezidentúra kihelyezett állománya a rezidensből, hat beosztottból, illetve közülük kettőnek a feleségéből állt, akik mellest az ÁVH állományában is szerepeltek.¹² A rezidens, vagyis aki a rezidentúrát vezette – úgy tűnik a felállítástól és a történetünk kezdetén, tehát 1953 májusában is – Sarkadi Simon államvédelmi őrnagy volt, aki a követségen „Szepes Lajosként” ismert, külügyi beosztása I. osztályú titkár, állambiztonsági fedőneve pedig „Szirtes Kálmán”.¹³

Hogy miből állhatott a bécsi követség épületében felállított rezidentúra tevékenysége, arról a VIII. Főosztály feladatainak 1953. augusztusi meghatározásából kaphatunk némi betekintést: „Hálózati beépülés az Ausztria és Nyugat-Németország területén működő amerikai-angol, francia és a titóista Jugoszlávia hírszerző és elhárító szerveibe, a magyar fasiszta emigrációs alakulatokba [szervezetekbe], amelyek a Magyar Népköztársaság elleni ellenséges tevékenységet külföldről szervezik és irányítják...”¹⁴ A BM II. (Hírszerző) Főosztálya bécsi hírszerző rezidenciájának helyzetéről szóló jelentésében, amelyet a BM Államvédelmi Kollégiumának 1956. augusztus 22-i ülésén tárgyaltak, a fentieket megerősítették, másrészt sokkal inkább részletezték a feladatokat. Ezek sorrendben a következők voltak:

„1. Az ausztriai lehetőségeket felhasználva aktív hírszerző munkát folytatni Nyugat-Németország állami, politikai, katonai, gazdasági objektumai ellen, ügynöki beépülés és más lehetőségek felhasználásával titkos információk és dokumentumok megszerzése;

2. *Beépülni az Ausztria területén hazánk és a béketábor más országai elleni ellenséges tevékenységet kifejtő amerikai, angol, francia és nyugatnémet hírszerző szervezetekbe, valamint ezen országok Ausztriában lévő képviseleti objektumaiba...*

3. *Ügynöki munkával beépüléssel felderítő munkát végezni az osztrák vezető pártokban és minisztériumokban...*

4. *Felderíteni az Ausztria területén lévő fasiszta magyar emigráns szervezeteket, ügynöki beépüléssel bomlasztani és ellenséges tevékenységüket megakadályozni.*

5. *Tudományos-technikai hírszerzés...*¹⁵

Bécs 1945 és 1955 között a nagyhatalmak megállapodása alapján angol, amerikai, francia és szovjet megszállási zónára osztották. Azonban a város I. kerületét ún. nemzetközi zónaként fogadták el, amelyet a nagyhatalmak havonta felváltva felügyeltek. Mind a követség épülete, mind a szomszédságában lévő sajtóklub a város nemzetközi zónájában állt; ez május hónapban az amerikaiak ellenőrzése alá esett.¹⁶

Czirok bécsi útjának előkészítése

Farkas Vladimir főosztályvezető személyes döntése volt, hogy a Hírszerző Főosztály nyugat-európai hírszerzéssel foglalkozó osztályának (VIII/3.) osztályvezető-helyettesét és az osztály egyik alosztályának a vezetőjét Bécsbe küldi operatív megbízatással – a Külügyminisztérium részéről hivatalosan mint diplomáciai futárok jelentek meg.¹⁷ Czirokat Sárosi Ernő névre kiállított diplomata útlevéllel és nemzetközi gépjármű-vezetői igazolvánnyal, illetve Tamási névre kiállított újságíró igazolvánnyal látták el. Saját nevére szóló iratok nem is voltak nála az út során. Czirok András államvédelmi századost egyik beosztottja, Ágoston Kálmán¹⁸ államvédelmi főhadnagy, a VIII/3-a alosztály vezetője kísérte el. Talán azért esett a választás Ágostonra, mert egy évvel korábban ő már dolgozott a bécsi magyar képviseleten.¹⁹ Kettős feladattal bízták meg őket. Egyrészt, hogy Czirok szervezze be a magyar állambiztonság ügynökének a mit sem sejtő Bálványi János – Bécsben élő, magyar származású, de osztrák állampolgárságú – újságírót. Az akciót Ágoston biztosította.²⁰ A célszemély az előkészítő munkálatok során a „Forgács Ákos” fedőnevet kapta.²¹ Az előzetesen kidolgozott terv szerint Cziroknak Bálványit a bécsi magyar követség közvetlen szomszédságában lévő osztrák sajtóklubban kellett felkeresnie. Másrészt találkozót kellett lebonyolítaniuk az ÁVH „Piros” fedőnevű ügynökével, akiről annyit tudunk, hogy ekkor a felsőőri református gyülekezet lelkésze volt, aki 1953-ban, vagyis néhány hónappal Czirokék látogatása előtt foglalta el lelkészi hivatalát. Mielőtt Magyarországot elhagyta, az ÁVH állítása szerint, az ÁVH beszervezte saját ügynökének.²² Az volt a megállapodás, hogy az akciókat egymásnak fogják biztosítani, mivel a rezidentúra munkatársai egyikben sem vehetnek részt,²³ bár majd látni fogjuk, ezt nem tartották be.

Czirok és Ágoston indulását eredetileg május 18-ára, vasárnapra tervezték. Az ÁVH a vízumkérelmüket május 15-én adta be Ausztria politikai képviseletén. Azonban míg Czirok vízumát már május 17-én kiadta az osztrák követség, Ágostonét csak 19-én délután.²⁴ Az útra készülve Czirok úgy döntött, hogy két öltönyt visz magával: egy sötétet és egy világosszürkét. Márkus Sándor államvédelmi századost,²⁵ a VIII/3. Osztály vezetőjét azzal a kérdéssel kereste meg, hogy a szürke öltönhöz viselheti-e azt a cipőt, ami a lábán van. Ugyanis ez az ÁVH egyenruházatához tartozott, jellegzetes barna színe és alakja volt.²⁶ Márkus nemmel válaszolt, de arra már később sem emlékezett senki, hogy Czirok végül milyen cipőben utazott ki.

Bécs, 1953. május 20. – május 22.

Május 19-én Ágoston vízumát is kézhez kapva – szinte azonnal – útra keltek; felszálltak a Keleti pályaudvarról a 21.20-kor Hegyeshalomra induló vonatra, ahova 0.30-kor érkeztek. Itt várakozni kényszerültek, Czirok ezt az időt a határőrség várószobájában végigaludta. Hajnali 4.45-kor kaptak csatlakozást. A vonaton egyetlen útitársuk akadt, akiről a későbbi vizsgálat során kiderült, hogy F. K. osztrák kereskedelmi utazó,²⁷ akinek

semmi köze nem volt Czirok eltűnéséhez.²⁸ A személyvonatuk 6.45-kor érkezett meg Bécsbe, az Ostbahnhofra. Ott fogtak egy taxit, azzal mentek a követségre. Reggeli és mosakodás után gyakorlatilag azonnal munkához is láttak. A rezidentúra helyettes vezetőjével,²⁹ Fehérvári Antal államvédelmi századossal (akinek a követségen, illetve a Külügyminisztériumban a fedőneve „Lakatos Sándor” volt) hármásban gépkocsiba ültek, és elindultak a „Pirossal” való találkozás előkészítésére. A megbeszélte találkozóhely Bécs Floridsdorf nevű külvárosában (ez a XXI. kerület a szovjet megszállási zónában) egy találkozási lakásban (T-lakás)³⁰ lett volna a Mitterhöfergässen. Ágoston és Fehérvári felment a lakásba ellenőrizni, hogy minden rendben van-e. A lakás tulajdonosával megbeszélték, hogy a találkozó tervezett idejére tegye szabaddá a lakást. Eközben Czirok a háztömb mellett a gépkocsiban várt rájuk. Fél 11-kor a két férfi visszament a gépkocsihoz, Fehérvári azzal köszönt el tőlük, hogy a városba tart, Czirok és Ágoston pedig 10.30-kor elfoglalta figyelőállását a találkozóhely környékén. 12.10-ig vártak, de „Piros” nem jelent meg. Ekkor a gépkocsival a Mariahilfer Straßera hajtottak, Czirok vezetett, egy mellékutcában leparkoltak, majd egy nyilvános telefonról felhívták a követségen Fehérvári államvédelmi századost, akivel újabb találkozót beszéltek meg délutánra – immáron a belvárosban. Amíg Fehérvárra vártak, addig Czirok és Ágoston kirakatokat nézegetett, és egy eszpresszóban fagyaltozott. Miután Fehérvári megérkezett, még egyet kerültek a városban a kocsival, majd visszamentek a követségre. Itt megbeszélték a délutáni munka menetrendjét. Megállapodtak abban, hogy Ágostont Kovács László államvédelmi százados (akinek az állambiztonsági fedőneve „Gereblyés Kálmán” volt) fogja a „Pirossal” ismét megkísérlendő találkozót biztosítani, Czirokkal pedig Fehérvári megy el, hogy a „Forgácsal”, azaz Bálványi Jánossal való találkozó számára helyet keressenek. Miután a „Pirossal” való találkozó délután sem jött létre, 19.30-kor négyesben a Stephanskirche előtt találkoztak. Kovács elkészült, és visszament a követségre, míg Fehérvári elvitte Czirokat és Ágostont egy, a Südbanhoffal szembeni, a szovjet zónában lévő T-lakásra, ahol együtt megvacsoráztak. Este 10-re mentek vissza a követségre, és megbeszélték a másnapi programot.³¹

A megállapodás szerint május 21-én délelőtt Czirok első útja a Bankgasse 8. szám alatti sajtóklubba vezetett, ahol „Forgácsot” kereste. A portás azt a felvilágosítást adta neki, hogy nincs ott, de valószínűnek tartotta, hogy délután megjelenik. 14 órakor Fehérvári, Ágoston és Czirok két gépkocsival az Opera kávéházba mentek, majd innen Czirok az egyik kocsival visszament a sajtóklubba, hogy „Forgácsal” beszéljen. Czirok fél óra múlva eredménytelenül tért vissza a kávéházba. Itt elmesélte, hogy útközben két „esete” is volt az autóval, amely egy kölcsönzött Tatra Plan típusú személygépkocsi³² volt. Egy piros jelzésnél kis ívben jobbra kanyarodott – ezt akkor a KRESZ Budapesten engedélyezte, Bécsben nem –, így azonnal megállította egy rendőr és igazoltatta. Czirok átadta a nemzetközi vezetői engedélyét. A rendőr a cirill betűket meglátva, azt kérdezte tőle, hogy orosz-e, az igenlő válasz hallatán pedig tisztelegve tovább engedte. Nem sokkal ezután a Czirok vezette kocsit beleszaladt az előtte hirtelen fékező Steyer márkájú személygépkocsiba. A Steyer karosszériája hátul felgyűrődött, a két sárhányója pedig leesett; a Tatra Plannak nem esett baja. Czirok mindenképpen el akarta kerülni, hogy rendőrt hívjanak, elismerte, hogy nem tartotta be a féktávolságot, és azt javasolta, hogy menjenek be egy javító műhelybe, és méreessék fel a kárt, ő pedig megfizeti. De a másik kocsit tulajdonosa – egy ötven körüli osztrák férfi – ebbe nem egyezett bele, végül megállapodtak abban, hogy Czirok fizet neki készpénzben 2000 schillinget, amelyről nyugtát kért. (Ez a nyugta meg is maradt, rajta feltüntetve a kocsit tulajdonosának neve, címe és rendszáma, illetve az átadott összeg.)³³

Az Opera kávéházban Fehérvári közölte Czirokkal és Ágostonnal, hogy „Mirell”³⁴ nemrég érkezett a repülőtérre, és a kávéház előtt fog elhaladni a szállodája felé. Mindhárman kimentek az utcára, hogy lássák a híres énekesnőt, aki az este Bécsben lépett fel. Fehérvári Czirokkal és Ágostonnal biztosította magát.³⁵ Fél órával később Czirok és Ágoston ismét elindult a „Pirossal” való utolsó biztosító találkozóra.³⁶ A kocsit egy mellékutcában hagyták, míg ők figyelték a találkozóhelyet, de „Piros” ez alkalommal sem jelent meg.³⁷ 17 óra után nagy vihar támadt, előbb mindketten egy kapualjba húzódtak,

de végül úgy döntöttek, visszaülnek az autóba, mert az utcán viharban ácsorogni feltűnő lehet. Tízpercenként elhajtottak a találkozóhely mellett, de „Pirost” nem látták. Közben újra történt egy kisebb balesetük – ekkor Ágoston vezette a kocsit –, a nedves úton összecsúsztak egy kerékpárossal. Szerencséjükre személyi sérülés és anyagi károk nélkül megúszták, Ágoston fájdalomdíjként 50 schillinget adott a biciklistának.³⁸ A történetek ismeretében a hírszerzőtisztek kiképzésének színvonala kértségeket ébreszt az olvasóban, az bizonyára nem lehetett véletlen, hogy a két magyar pár óra leforgása alatt három komoly szabálytalanságot követett el Bécsben egy kölcsön gépjárművel.

A baleset után leparkoltak, és a közelben bementek egy vendéglőbe, majd miután a vihar elcsendesedett, külön-külön ellenőrizték a találkozóhelyet, eredménytelenül, „Pirosnak” nyoma sem volt. Végül az autót a Tuchlaubenen hagyták, és gyalog indultak az alig 800 méterre lévő követségre, de eltévedtek, és taxit kellett hívniuk.³⁹

Visszaérve a követségre Cziroknak szakmai vitája támadt Fehérvárral egy ún. emigrációs vonalhoz kapcsolódó munka teendőit illetően. Czirok ragaszkodott hozzá, hogy Fehérvári másnap utazzon el Salzburgba ebben az ügyben, míg Fehérvári azzal az indokkal, hogy neki „Mirell”-lel kell foglalkoznia, ezt megtagadta. A vitában Czirok akkor visszakozott, amikor Fehérvári azt javasolta, kérjék ki a központ véleményét.⁴⁰

Az este folyamán Czirok és Ágoston még egyszer elhagyták a követséget, fél 8-kor moziba indultak. A filmnek 11 órakor lett vége, ezután gyalog sétáltak vissza a követségre, és a hátsó bejáraton mentek be az épületbe. Közben megállapodtak, hogy másnap reggel Czirok újra felkeresi a sajtóklubot abban a reményben, hogy ha nincs ott „Forgács”, legalább megszerzi a lakáscímét.⁴¹ Megbeszélték a „Piros”-ügy teendőit is. Cziroknak az volt a javaslata, hogy Ágoston utazzon el Burgenlandba, és újra vegye fel a kapcsolatot „Pirossal”.⁴²

Másnap (május 22.) a megbeszéltek szerint indították a napot. Ágoston 8.15-kor kiült a követség teraszára „napozni”. Innen szemmel tartotta a szomszéd ház bejáratát, ahol a sajtóklub volt. Azt kellett figyelnie, belép-e „Forgács” a kapun. Czirok viszonylag későn, fél 9-kor kelt fel ezen a napon. Míg az épületet el nem hagyta, Fehérváriék követségi lakásán tartózkodott. Fehérváriné reggelit készített neki, de csak teát kért, annak elfogyasztása után⁴³ félrevonult, előbb elkezdte olvasni a *Tartós békéért* című lapot,⁴⁴ majd jegyzeteket készített az előző napon Ágostontól kért 4–5 jegyzetlapra. Az asszonyok azt gondolták, a kapcsolatfelvételtre készül. Közben elolvasott egy, a központból érkezett, az „emigrációs vonal”-al kapcsolatos táviratot, amely nem az ő nevére szólt. Ezután megkérte Fehérvárinét, hogy adja át neki az operatív kiadásokra szánt pénzt, amit Ágostonnal Magyarországról hoztak magukkal, és megőrzésre korábban átadtak. Arra hivatkozott, hogy Fehérvárral ezt előzőleg megbeszélték – ez azonban nem volt igaz. Az asszony nem vitatkozott, számolatlanul átadta a pénzt; ennek összegéről ellentmondásosak a dokumentumok. Ágoston szerint Cziroknál eleve volt még 1500 schilling, így a reggel átadott összeggel együtt 2700–2800 schillingje lehetett, amikor délelőtt valamivel tíz óra előtt elhagyta a követséget.⁴⁵ Közben a lakásban megjelent még a rezidens felesége, „Szirtesnő” is. Az indulás előtt Czirok odaszólt az asszonyoknak, hogy legkésőbb 13.15-re biztosan visszatér – még akkor is, ha „Forgácsal” a kapcsolatot fel tudja venni.⁴⁶ A követség hátsó kijáratán távozott, majd a Bankgasse letelejére kerülve a követséggel szemközti oldalon közelített a sajtóklub felé. A következő percekről szemléletesen számolt be Ágoston százados a központnak adott jelentésében: *„Lassan, kényelmesen sétált a sajtóklub felé az ellenkező oldalon. Felnézett az erkélyre, mint aki várja az én jelzésemet, hogy »Forgács« bement-e. Miután jelzést nem kapott, átvágott a másik oldalra, egyenesen felment a sajtóklubba. Körülbelül öt perc múlva a klubot elhagyta és anélkül, hogy visszanézett volna, elindult a Bankgassen a Ring felé, a követséggel ellentétes irányba. A Bankgasse és a Löwengasse sarkán megállt, szétnézett, visszapillantott felém a követség erkélyére, majd rövid tétovázás után elment a Burgtheater felé. Ekkor láttuk utoljára.”*⁴⁷

Ágoston még 20 percig az erkélyen maradt, figyelte, hogy nem követte-e valaki Czirokat a sajtóklubból. Miután megállapította, hogy semmiféle figyelést nem tapasztal, elhagyta az őrhelyét. Később felmerült, hogy nem kellett volna-e biztosítani Czirokat az eltűnés napján, de egyértelműen az volt a válasz, erre nem volt szükség: „A sajtóklubba való bemenetelét és kijövetelét a követségről Ágoston elvtárs figyelte. Megbeszélés szerint biztosítást végezni nem kellett, és Czirok századosnak saját leellenőrzése után vissza kellett volna jönnie a hátsó bejáraton...”⁴⁸

Az első reakciók

A követségen 13.30-ig nem aggódtak Czirok miatt; amikor 15 óráig sem ért vissza, arra gondoltak, hogy eltévedt. Ezután azt latolgatták, hogy baleset érhetne, de az is felmerült, hogy esetleg felkereste a lakásán „Forgácsot”, vagy ha elérte, akkor délutánra beszélt meg vele egy találkozt. Fehérvári és Ágoston felkerekedtek, és végigjárták a Cziroknak javasolt összes találkozóhelyet, de Czirokat sehol nem látták. Ezután táviratoztak a központnak. Cziroknál a három igazolványon kívül a visszafelé szóló vonatjegye és két kulcsosomó volt, az egyik a követség két bejáratának, a másikon a bérautónak a kulcsai. Mivel Czirok éjfélig sem került elő, utasították a portást, hogy maradjon ébren, és folyamatosan ellenőrizze a bejáratokat. Az eltűnés tényét közölték az ideiglenes ügyvivővel, Ötvös Alajossal. Azzal számoltak, ha Czirokat mégis baleset érte, akkor a követségen őt fogják legelőször megkeresni. De erre nem került sor.

Másnap, május 23-án a bécsi rezidentúra munkatársai sorra vették az eshetőségeket, mi is történhetett Czirokkal. Az első feltevésük az volt, hogy provokálták és elrabolták. De ez elég valószínűtlennek találták Bécs belvárosában fényes nappal – bár vissza-vissza tértek ehhez a verzióhoz. Felmerült még a gyanú, hogy valamilyen okból a hatóságok igazoltatták, és mivel két különböző névre szóló igazolványt is találtak nála, ezzel kompromittálta magát. Minthogy németül alig beszélt, nem tudott kimagyarázkodni. Végül is ezt a variánst azzal vetették el, hogy ez esetben a hatóságok értesítették volna a követséget. A másik hipotézisük, amely szerint esetleg disszidált, valószínűbbnek tűnt. Ehhez a változathoz azonnal el is kezdték gyűjteni az információkat, mit is találnak Czirok körül, ami utólag igazolni látszik önkéntes távozását.

Végül a következő „vádpointokat” szedték össze ellene:

1. Az „ellenség” tudomást szerzett Czirok kiutaztatásának szándékáról, és direkt megtagadta Ágoston vízumának kiadását.⁴⁹ (Ezt cáfolja, hogy Ágoston végül csak megkapta a vízumot.)

2. Czirok a kiutazása előtt magához rendelte Goda László államvédelmi alhadnagyot, a VIII/3-a alosztály munkatársát, és részletesen beszámoltatta az „osztrák vonal” ügynökeiről, azok munkahelyéről, az állambiztonsági szervek velük való kapcsolatának történetéről. Goda későbbi nyilatkozatából kiderül, hogy csak az ügynöknevekre emlékezett fejből, a valódi neveket nem adta át.⁵⁰

3. Utólag Fehérvári és Czirok május 21-én este lezajlott vitája is gyanakvásra adott okot. Az a vélemény alakult ki, hogy Czirok nem véletlenül szerette volna Fehérvárit eltávolítani Bécsből, és május 22-én Salzburgba küldeni. Talán nem akarta, hogy a követségen jelen legyen egy németül jól beszélő, jó helyismerettel rendelkező, tapasztalt hírszerző munkatárs, amikor ő átsétál az ellenséghez.⁵¹

4. Ágostonban felmerült, hogy lehetséges, hogy őt sem véletlenül akarta Czirok Burgenlandba küldeni a „Pirossal” való kapcsolat újrafelvételére, őt is el akarta távolítani a közelből.⁵²

5. Utólag arra sem találtak elfogadható magyarázatot, hogy Czirok miért kérte el Fehérvárinétől az operatív kiadásokra szánt pénzt, ezt egy szokványos akcióhoz nem szokták igénybe venni.⁵³

6. Május 24-én Fehérvári százados találkozott az ÁVH „Völgyesi Sándor” fedőnevű ügynökével,⁵⁴ aki jól ismerte a Czirok által beszervezni szándékozott Bálványi János újságírót. A beszélgetésből kiderült, hogy Bálványi május 22-én már nem is volt

Bécsben, mert elutazott Klagenfurtba.⁵⁵ Így Czirok sem a sajtóklubban, sem a lakásán nem találkozhatott vele. A rezidentúra munkatársai azt sejtetik, hogy esetleg Czirok ezt tudta, csak alibinek használta Bálványi keresését.

7. Megállapították, hogy Czirok az egész bécsi tartózkodása alatt közömbösen viselkedett, egyáltalán nem érdeklődött a környezete iránt, és nem lelkesedett, mint általában mindenki, aki először van Nyugaton.⁵⁶ Ezzel talán azt leplezhette, hogy készül valamire. Viszont azt is hozzáfűzték, hogy az autóbalesete után kicsit idegesnek tűnt.⁵⁷

A Hírszerző Főosztályon is csak találgattak. Farkas Vladimir főosztályvezető mindjárt az eltűnés másnapján készített egy feljegyzést. Az volt a feltevése, hogy

„1. Előttünk ismeretlen körülmények között őrizetbe került (a Bálványi-ügyben kidolgozott szervezési tervet szigorú betartása ennek megtörténtét teljesen kizárta tenné);

2. Hazaárulást követett el. Ennek esetleges indítékát megjelölni nem tudom.”⁵⁸

Az volt a javaslata, hogy amennyiben Czirok 23-án sem kerül elő, az osztrák Külügyminisztériumon keresztül hivatalosan indítsák el a felkutatását. Ehhez képest Ötvös Alajos ideiglenes ügyvivő csak május 28-án kapott utasítást, hogy jelentse be az osztrák Külügyminisztériumban Czirok, vagyis „Sárosi Ernő” eltűnését. Erre május 30-án délután került sor. Az Ötvös által átadott jegyzékben a Külügyminisztérium futárának nevezték Czirokot. Az Ötvöst fogadó Wilfort követségi tanácsos visszakérdezett, hogy a futárpostát vajon átadta-e, vagy azzal együtt tűnt el.⁵⁹ Ötvös Alajos június 5-én érdeklődött az eltűnt ügyében, de azt a választ kapta, hogy még nincs eredmény, viszont ekkor kértek Czirok személyleírását, fényképét és személyi adatait.⁶⁰ Ezeket június 9-én át is adta. Ötvös egy június 16-i fogadáson újra találkozott Wilfort követségi tanácsossal. Ismételten rákérdezett, mire jutottak a nyomozásban, de nem kapott érdemi választ.⁶¹ Természetesen az osztrák külügy – bár mindent megígért Czirok-Sárosi felkutatására – valójában soha nem adott értékelhető információt.

Farkas Vladimir 1953. május 23-i jelentése szerint Czirok eltűnését azonnal közölték a „szovjet elvtársakkal”, akik megígérték, hogy az ausztriai szovjet szerveken keresztül igyekeznek a történeteknek utánanézni.⁶² Szovjet részről a majd két évtizedes vizsgálat során egyetlen alkalommal érkezett visszajelzés az ügyben. Dékán István államvédelmi ezredes, miniszterhelyettes jelentette Gerő Ernő belügyminiszternek, hogy a BM II. Osztály „főtanácsadó elvtársán” keresztül (amely mindig a szovjet tanácsadót jelölte) az illetékes szovjet szervektől egy fontosnak tűnő üzenetet kapott. Ennek az volt a lényege, hogy 1953. július 20. körül a szovjet hírszerzés lehallgatott egy angol nyelvű beszélgetést, amely a Szabad Európa Rádió bécsi és müncheni szekciója között folyt, amelyben feltételezhetően Czirokra történt utalás. A beszélgetés így zajlott:

„X: Én tegnap tudomást szereztem a magyar ügyről. Nagyon érdekes.

Y: Lehet, hogy te emlékszel. Utoljára neked beszéltem egy emberről.

X: Emlékszem. Férfiről a kocsival.

Y: Igen. Képzeld el, ez az ember egy szobában volt Rákosival és Farkassal!

X: Érdekes.”⁶³

A jelentést betették a Czirok-dossziéba, de a későbbiekben nem foglalkoztak vele.

A bécsi magyar követség figyelése

Már Czirok eltűnése napjának reggelén furcsa észrevételt tett Ágoston Kálmán főhadnagy. A követség erkélyéről látta, hogy egy nyári egyenruhás rendőr sétál a követség előtt. Ez azért volt meglepő, mert a többi rendőrön a téli egyenruhája volt – még a következő napokban is. 9 órakor a rendőr abbahagyta a járkálást, és megállt a sajtóklub bejáratánál. Több embernek adott felvilágosítást, majd közülük ketten felmentek a sajtóklubba, míg egy személyt a magyar követségre is átirányított. Ezt

követően egy téli egyenruhás rendőr lépett hozzá egy tiroli bőrnadrágos fiatalemberrel. Mindkettővel kezét fogott, majd 20 percen keresztül beszélgettek. Amikor Czirok felment a sajtóklubba, a rendőr még akkor is a bejáratnál állt.⁶⁴ Ennek a megfigyelésnek abban a koncepcióban volt szerepe, amely szerint Czirokat elrabolták. Ebben az esetben ez lett volna az előzetes figyelés az elrablók részéről, vagyis ez lenne a bizonyíték arra, hogy figyelték Czirok lépéseit.

Az iratok szerint a rezidentúra fennállása óta nem tapasztaltak a követségre irányuló figyelést. Május 22-én és az azt követő napokban viszont egymás után észleltek olyan jeleket, hogy az épületet szemmel tartják.⁶⁵ Már az gyanús volt, hogy olyan rendőrök voltak szolgálatban, akiket nem ismertek látásból. (A követség munkatársai az ott szolgálatot teljesítő rendőrök többségét személyesen ismerték, ünnepek alkalmából magyar italokat és cigarettát szoktak adni nekik ajándékba, vagy amikor magyar futballcsapat mérkőzése volt Bécsben, a meccsre szóló belépőjegyet osztogattak közöttük.⁶⁶) A rezidentúra munkatársainak beszámolóiból az egyértelműen leszűrhető, hogy ezekben a napokban csak egyetlen ismerős rendőrt láttak a szolgálatot teljesítők között.

Május 25-én egy nem várt hívás érkezett a követségre. Egy „Kenedi” néven bemutatkozó férfi „Huszárt”, vagyis Fehérvárit kérte a telefonhoz. Azt mondta, hogy „Sárosi Ernőtől”, azaz Czirok Andrásztól egy levelet szeretne átadni. Miután „Huszár” azt mondta, hogy nem érti őt, az idegen visszakérdezett: „Akkor sem, ha azt mondja, Fehérvári Tóni?” Fehérvári azt mondta, hogy akkor sem, és letette a kagylót.⁶⁷

„Kenedi” június 7-én ismét jelentkezett telefonon, szokatlanul késői időben, este 9 órakor kérte a 28-as mellék kapcsolását. A rezidentúra munkatársai szerint ez azért volt rendhagyó, mert külső személy a mellékvonalak számát nem ismerhette. 22.45-kor ismét telefonált, „Huszár attasét” hívatta, mikor Fehérvári megjelent, „Kenedi” emlékeztette a két héttel korábbi beszélgetésükre, és azt kérte, hogy Fehérvári találkozzon vele egy semleges helyen. Fehérvári ettől elzárkózott, de felajánlotta a követséget egy esetleges megbeszélésre. Erre „Kenedi” gondolkozási időt kért, és udvariasan elköszönt.⁶⁸

Június 9-én Fehérvári az ő és a felesége nevére címzett expressz-ajánlott levelet kapott. Benne egy üres lap és két jegy volt a bécsi Operaház másnap esti előadására. Egyértelműen „Kenedinek” tulajdonították a levelet. A rezidentúráról azonnal rejtjeles táviratban értesítették a központot, utasítást kértek, mitévők legyenek – annyi pluszinformációt hoztattak, hogy az Operaház a francia zónában van.⁶⁹ A válasz gyorsan meg is érkezett. Ebben Móró István államvédelmi őrnagy,⁷⁰ a VIII/2. Osztály (angol, amerikai hírszerzés) vezetője úgy rendelkezett, hogy a jegyeket fel kell használni, de Fehérváriék helyett Kovács Lászlóék menjenek; megkapták a pontos taktikai utasítást is, hogy ott mit kell tenniük.⁷¹ Piros László államvédelmi vezérőrnagy, aki a belügyminiszter első helyettese volt, az egész akciót leállította. Arra hivatkozott, hogy a „tanácsadó elvtársakkal” való megbeszélés alapján nem tartják kizártnak, hogy az „ellenség” provokációra használja fel az operaházi találkozót. Ilyen esetre, vagyis ha az előre megbeszélte tervtől el kell térni, nincsenek felkészítve a rezidentúra munkatársai, és az látszik valószínűnek, hogy nem is tudnának helyesen reagálni.⁷² Piros László hozzáfűzte, hogy „Kenedi” valószínűleg ismét jelentkezni fog a követségen, és „ez esetben még egyszer meg fogjuk nézni, hogy mit lehetne tenni, hogy rajta keresztül Czirok ügyében valamilyen értesülést szerezzünk”.⁷³ Azonban, úgy tűnik, sem „Kenedi”, sem más nem jelentkezett többször Czirok dolgában. Laikusként nehéz megérteni, hogy az állambiztonság miféle provokációtól tarthatott ebben az esetben; lehetséges, hogy a „Keneditől” hozott üzenet megoldhatta volna az egész rejtélyt Czirok eltűnése körül. Vajon miért kellett ennyire elzárkózniuk?

Figyelés észlelése más nyugati hírszerző rezidenciákon, 1953. május–június

A külképviseleti rezidentúrák közül a bécsin kívül csupán a párizsi rezidentúrát érte „szoros és erőszakosnak” nevezett figyelés. A helyzetet bonyolította, hogy Czirok eltűnése után a külképviseletek nem kaptak azonnal felvilágosítást a történekről, illetve arról, hogy számolniuk kell a megnövekedett érdeklődéssel. A párizsi rezidentúrára a központból egy táviratot küldtek május 25-én, amelynek az volt a lényege, hogy az ellenséges elhárító szervek tudomással bírnak a beosztottak kettős megbízatásáról. Ezért utasították a rezidentúra munkatársait, hogy állítsák le a követségen kívüli operatív munkát, a kint lévő anyagaikat fokozottan biztosítsák, és figyeljenek az ellenük irányuló kiszámíthatatlan provokációkra. Czirok eltűnéséről viszont egyelőre egy szót sem ejtettek.⁷⁴ Gyakorlatilag június 2-ától teljesen nyílttá vált a figyelés, amely kiterjedt a követség épületének szemmel tartására, a követségi gépjárművek követésére, valamint a munkatársak gyalogos követésére. A párizsi rezidentúrán rossz néven is vették, hogy az ellenük irányuló figyelés pontos – Czirok eltűnéséhez kapcsolódó – okáról hetekig nem tájékoztatták őket, és ezt szóvá is tették egy 1953. június 15-i jelentésben: *„Most a figyelés okának ismeretében az a véleményünk, helyesebb lett volna, ha erről a központ konkrét tájékoztatást ad. Ennek hiányában súlyos esemény is bekövetkezhetett volna.”*⁷⁵ Mint kiderült, információ híján ők azt gyanították, hogy a követség beosztottai közül a nyugati hírszerző szervek – minden különösebb ok nélkül – megpróbálják disszidálásra bírni vagy beszervezni valamelyikőjüket.

1953. június 10–12. körül a berni követségről érkeztek a központba olyan rejtjeles táviratok, amelyek arra engedtek következtetni, hogy a Czirok által a nyugati hírszerző szerveknek kiszolgáltatott információ lehet a háttérben. Itt „Bolgár”, azaz Pehr Imre, a IV. Főcsoportfőnökség katonai hírszerzője, a berni ideiglenes ügyvivő kapott személyes megkeresést, több telefonhívást és postai úton levelet, amelyben arra szólították fel, hogy disszidáljon.⁷⁶ Cserébe felajánlottak neki húszezer svájci frankot és egy jó állást. „Bolgárt” június 10-én reggel a lakásán felkereste egy magát az amerikai katonai hírszerzés, a CIC⁷⁷ emberének nevező férfi, és a bejárati ajtó ablakán keresztül közölte vele, hogy „életveszélyben van”. Majd levélben azzal próbálták befolyásolni, hogy a kommunisták ellene különböző akciókat terveznek, erőszakosan haza akarják vinni és le akarják tartóztatni. Egy újabb levélben a levél írója magát a VIII/3-as Osztály beosztottjának vallotta, közölte az osztály teljes felépítését nevekkal és beosztásokkal együtt, valamint felsorolta, hogy név szerint kiket távolítottak el a közelmúltban a szervezetből. Azt is megemlítette, hogy „Bolgár” ügyével Tóth Pál államvédelmi főhadnagy⁷⁸ (VIII/5. Osztály) foglalkozik. A levél írója név szerint említette Szamosi Tibor államvédelmi őrnagyot, aki a VIII/3. Osztály rezidense volt Bernben, ugyanakkor pedig az állambiztonsági fedőnevét is ismerte. Az iratokból beigazolódik, hogy az ÁVH valóban foglalkozott Pehr hazahozatalának gondolatával. Az ÁVH megerősítette, hogy a levélíró hírei frissek, valós információkon alapulnak, és azokat csak Cziroknak állt módjában kiszolgáltatni a nyugatiaknak ilyen naprakészen.⁷⁹

A magyar hírszerzés a rezidentúrák körül 1953 májusában–júniusában megerősödött figyelést, és a berni követség munkatársát ért atrocitást mind Czirokkal hozták kapcsolatba.

1953. augusztus végén még egy újabb bizonyítékot vélnek találni Czirok árulására. A magyar szervek őrizetbe vettek egy Salzburgban kiképzés alatt álló CIC-ügynököt, Luby Lajost, aki kihallgatása során említést tett egy „nagyfejű ÁVH-sról”, aki arról beszélt, hogy az ÁVH-nak nincs lehetősége Salzburgban a CIC mozgását ellenőrizni. A hírszerzés Czirokot vélte a „nagyfejű ÁVH-snak”.⁸⁰

A magyar hírszerzés forgatókönyve Czirok információinak elhárítására

1953. május 24-én Farkas Vladimir főosztályvezető a „hazaárulás háttérének tisztázása, valamint a várható fejlemények elhárítása érdekében” felettesei számára a következő intézkedéseket javasolta megtenni:

1. Czirok személyiségének alaposabb ellenőrzése.
2. Közvetlen hozzátartozóinak – szülei, felesége, felnőtt testvérei – őrizetbe vétele és kihallgatása.
3. A kidolgozott operatív intézkedések azonnali végrehajtása.⁸¹

Az ÁVH-nál Czirok eltűnésének másnapján nyomban előszedték „káder-dosszióját”, és elkezdtek gyűjteni minden vele és családjával kapcsolatos információt. Arra kerestek bizonyítékokat, hogy Czirok előre megtervezte a bécsi szökését, illetve szerették volna megtudni, mi lehetett erre az indítéka. Azonban ilyen nyomokat nem találtak. Az ÁVH Személyzeti Osztály munkatársai korábban két ízben is ellenőrzést végeztek Czirokkal kapcsolatban, az ezeket a vizsgálatokat rögzítő jegyzőkönyvek 1952. május 27. és 1953. május 18-i keltezésűek, vagyis az utóbbi teljesen friss volt, a kiutazás előtt néhány nappal készült.

A Farkas Vladimir által fentebb említett operatív intézkedési terv keretében legelőször is megvizsgálták, milyen konkrét adatok juthatnak az ellenséges hírszerző és elhárító szervek birtokába Czirok eltűnése következtében. Ezek a következők:

1. Ismerte a főosztály teljes operatív állományát és a külföldön dolgozó operatív állomány legnagyobb részét.
2. Ismerte a nyugat-európai osztály egész ügynöki hálózatát, valamint a főosztály többi osztályának néhány ügynökét.
3. Tudomása volt több olyan külképviselési beosztottról, akiknek kompromittáló körülményeik miatt hazahívásuk tervbe volt véve.
4. Tudomása volt a nyugat-európai osztály minden folyamatban lévő ügyéről.

Az ÁVH vezetői ekkor döntöttek arról, hogy minden magyarázat nélkül rejtjeles táviratot küldenek az összes rezidentúrára azzal az utasítással, hogy a követségen kívüli operatív munkát csökkentsék a minimumra⁸² – ezt már a párizsi követség gyakorlatában láthattuk. Ugyancsak határoztak, hogy a Czirok által ismert ügynökökkel meg kell szakítani a kapcsolatot, a megbízható ügynököket figyelmeztetni kell a lebukás veszélyére, továbbá hogy a Czirok által ismert kompromittált külképviselési beosztottakat – a Külügyminisztériummal és a Külkereskedelmi Minisztériummal egyeztetve – haza kell hívni. Végül pedig arról döntöttek, hogy a Czirok által ismert operatív beosztottakat fokozatosan le kell cserélni.⁸³

A Hírszerző Főosztály hozzáfogott a részletes információk összegyűjtéséhez, amelyekből nyilvánvalóvá vált, hogy Czirok milyen felvilágosítást tud egyáltalán adni az ellenséges hírszerző és kémelhárító szerveknek, ha erre sor kerül. Kiderült, hogy a Honvédelmi Minisztérium IV. Főcsoportfőnökségével is tartott kapcsolatot, innen ismerte például Pehr Imrét, a berni ügyvivőt, Ötvös Alajos bécsi ügyvivőt, de tisztában volt azzal is, hogy Rómában a követségi titkár a katonai hírszerzésnek dolgozik, valamint a gyakorlatból tudta, hogy a főosztály és a HM IV. Főcsoportfőnökség kölcsönösen priorál egymásnak, továbbá kicserélik az anyagaikat.⁸⁴

1953. június 1-jén az operatív intézkedések kibővültek, döntés született, hogy felszámolják a Czirok által ismert konspirációs és találkozási lakásokat, megváltoztatják a fedőcímeiket, valamint az általa ismert gépkocsik rendszámát és telefonszámokat is.⁸⁵

Nagyobb gondot okoztak azok a módszerek, amelyeket az operatív munka során Czirok is megismert, így például hogy a Külügyminisztérium futárszolgálatában államvédelmi futárok is teljesítenek szolgálatot, akik közül többeket is ismert. De tudta azt is, hogy a diplomáciai futárpostában a rezidentúráknak is küldenek utasításokat, vagy azt, hogy milyen konspirációval, hogyan hívják haza a követségeken szolgáló, megbízhatatlannak ítélt embereket. Cziroknak arról is tudomása volt, hogy olyan követségekre, ahol a hírszerzés nem rendelkezett rezidentúrával, a külképviselési szervezetben dolgozó titkos munkatársaknak és informátoroknak a Külügyminisztérium által alkalmazott

rejtjeltechnikai úton küldik az utasításokat.⁸⁶ Czirok tisztában volt többek között az ÁVH által használt operatív nyilvántartás rendszerével, az ügynökjelöltek feldolgozásánál használatos módszerekkel (külső figyelés, fedőszervek használata), ismerte a rejtjelmódszereket, a telefon- és szobalehallgatásokat, kiképzést kapott mikrofotókészülék működtetésére, ismerte a konspirált fényképezőgépeket, a fedőigazolványokat, illetve a titkosírás módszereit.⁸⁷ Bár azt gondolom, hogy ezen módszerek nagy része minden titkosszolgálatnál közismert kellett hogy legyen, és az ezekről szóló információ nem rendelkezhetett különösebb hozzáadott értékkel.

1953. június 17-én Farkas Vladimir felettéseinek küldött jelentésében összegezte az addigi vizsgálatot. Előre bocsátotta, hogy a berni követség ügyvivője ellen irányuló provokáció, valamint a bécsi és a párizsi követség durva figyelése azt bizonyították, hogy Czirok András az „ellenséges szervek előtt áruló magatartást tanúsít”. Ugyanakkor hozzátette, bizonyítottnak látszik, hogy *„Czirok árulása nem régebbi keletű, árulóvá – előttünk ismeretlen körülmények között – Bécsben történt eltűnése után vált”*.⁸⁸

A BM Hírszerző Osztályán csak 1953 októberében vetődött fel egy olyan intézkedéssorozat kidolgozásának szükségessége, amely kompromittálhatná Czirokat a nyugati hírszerző szervek előtt. Ennek az volt a lényege, hogy olyan helyzetet kell teremteni, amittől az „ellenség” bizalmatlanná válik Czirokkal szemben, gyanakodni fog, hogy Czirok az ÁVH megbízatását teljesítve, annak megfelelően kidolgozott terve alapján került velük kapcsolatba. Czirok gyanúba keverését „Bodrogi Jenő” fedőnevű kettős ügynökükön és kapcsolatain keresztül tervezték valóra váltani.⁸⁹ Bár a javaslatot mind Farkas Vladimir, mind Gazdik Gyula, a hírszerzés akkori osztályvezetője támogatta, úgy tűnik, mégsem valósult meg.

Czirok pályafutása

A Czirok-ügyet 1971-ben zárták le véglegesen. A majdnem két évtizeden keresztül újra és újra megismételt vizsgálatokból kibontakozik szakmai pályája.

Czirok András 1924-ben született Tápén. Édesapja városi altiszt volt Szegeden, 1945-ben nyugdíjazták. Tagja volt az SZDP-nek, majd az MDP-nek. Édesanyja a háztartást vezette, a család Tápén élt. Czirok eltűnésekor testvérei – egy kivételével – már mind saját családot alapítottak, önálló háztartásban éltek Budapesten, Szegeden és Tápén, szorgalmas munkás emberek voltak. Czirok András keresetéből havi 200 forinttal támogatta a szüleit.

Czirok a polgári iskolát Tápén és Szegeden végezte. Ebből az időszakból egy jelentős esemény derült ki a múltjából: 14 éves korában két osztálytársával együtt elszökött otthonról, és világ körüli útra indult. Két hét után rendőrök találták meg Pápán, és vitték vissza a szüleikhez őket.⁹⁰ 1939-ben a szegedi Városi Autóbuszüzemben lett géplakatos tanonc. 1942-ben – segédlevelével a zsebében – Budapesten a MÁVAG-ban helyezkedett el. A gyár hadiüzem volt, ez egészen 1944. november 27-éig megmentette a katonai szolgálattól, de ekkor be kellett vonulnia. Egysége az I. Kiképzési és Felszerelési Központoz tartozott, a kiképzés 1945. március közepéig tartott, ezután más MÁVAG-osokkal együtt a frontra irányították Komárom környékére. Március 24-én szovjet fogságba esett. Előbb a tatai, majd a jászberényi gyűjtőtáborba, onnan pedig az ukrainai Kirovográd melletti táborba került. Azon szerencsések közé tartozik, akiket már 1945 októberében hazaengedtek. A hadifogságban szerzett súlyos betegségét a szegedi klinikán gyógyították meg.

1946 áprilisában lépett be az MKP-ba, ahol az ifjúsági mozgalomba irányították. Előbb a MADISZ⁹¹ Csongrád Megyei Titkárságán dolgozott mint függetlenített funkcionárius, majd 1948 márciusában rövid időre az EPOSZ⁹² megyei titkára lett. Közben 1947-ben két alkalommal is egy hónapos pártiskolát végzett Budapesten.

Szegeden jó kapcsolatba került az akkor éppen ott szolgáló, a Magyar Államrendőrség Vidéki Főkapitányságának Szegedi Államvédelmi Osztályát vezető Janikovszky Béla államvédelmi alezredessel.⁹³ Úgy tűnik, hogy az ő tanácsára kérte Czirok a felvételét a politikai rendőrséghez. 1948 októberében került a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatóságához, a Szegedi Osztályra nevezték ki próbarendőrnek. Támogatója Erdős János, az MDP szegedi bizottságának káderfelelőse volt. 1949. januárban a hat hónapos BM ÁVH Dzerzsinszkij Tiszti Tanosztály képzésére küldték Budapestre, ennek elvégzése után államvédelmi főhadnaggyá léptették elő. Szegeden előbb részlegvezető, majd osztályvezető-helyettes lett; az operatív alosztályok irányítása tartozott hozzá.

Czirok 1948-ban Szegeden ismerte meg feleségét, Király Erzsébetet, aki 1948 júliusától az ÁVO, majd az ÁVH Szegedi Osztályán adminisztrátor volt. 1950. április 15-én házasodtak össze. Az esküvő után Czirokat májusban áthelyezték Pest megyébe, ahol az ÁVH Pest Megyei Osztályának helyettes vezetője, majd osztályvezetője lett. A feleség az ÁVH I/2. Osztályára került, II. osztályú tiszt lett. A házaspár Budapestre költözött, a Dob utca 103. szám alatt lakott.

1952. június 16-tól Czirokat átvezényelték az ÁVH VIII. Főosztályára, munkaköri kötelezettségévé tették, hogy megtanuljon németül. Arra készítették fel, hogy a feleségével az NSZK-ba mennek diplomáciai szolgálatra; felettesei azt tervezték, hogy a frankfurti rezidentúrára küldik a Külkereskedelmi Minisztérium fedőállásába.⁹⁴ A Terimpex Külkereskedelmi Vállalatnál helyezték el „Gerendás Endre” fedőnéven, a Fő utcában berendeztek számukra egy fedőlakást, ahova hetente párszor el kellett menniük éjszakára, a fedőmunkahelyét ennél gyakrabban látogatta.⁹⁵ A frankfurti kiküldetés 1953 januárjában ismeretlen okból lekerült a napirendről, felesége szerint Czirok ekkor nagyon csalódott volt.⁹⁶ Ehelyett 1953. január 5-től a 3. Osztály osztályvezető-helyettesévé nevezték ki. Kinevezése kapcsolatban van az ÁVH-n belüli, Péter Gábor letartóztatását követő nagy tisztogatással, illetve az utána bekövetkező káderhiánnyal. Munkája kapcsán többször járt Jugoszláviában.⁹⁷ Farkas Vladimir róla készített jelentésében megjegyezte, hogy osztályvezetője, Márkus Sándor államvédelmi százados szerint Czirok a munkáját odaadással, lendületesen végezte, előnyére szolgált az a többéves tapasztalat, amelyet az elhárítás területén szerzett. A feladatok megoldásában kezdeményező, politikailag tájékozott volt. Felettesének sok segítséget nyújtott, fáradhatatlan és kitartóan szívós volt. Csak annyit találtak a rovásán, hogy politikailag nem képezte magát, és az osztályán a beosztottaival nem foglalkozott kielégítően.⁹⁸ Ugyan a MÁVAG-os és a katonaként eltöltött múltjában próbáltak foltot találni, de később Farkas erről megállapította, hogy alaptalan volt.⁹⁹

Az egyik beosztottja, Goda László államvédelmi alhadnagy szintén pozitív jellemzést adott róla, kiemelve Czirok képességeit, amelyeket jól kamatoztatott a munkájában: *„Czirok András nagyon jól tudott foglalkozni az egyes ügynökjelöltekkel. Egy beszerzésén voltam jelen, ahol igen szép beszerzést hajtott végre. Megvan a képessége arra, hogy különböző körökbe tartozó személyekkel különböző módon beszéljen. Igen értelmes embernek tartom Czirok Andrást. Bizonyos fokig zárkózott. Igen keveset beszél családjáról, régebbi munkájáról.”*¹⁰⁰

A Czirok család meghurcoltatása

Czirok András családját gyakorlatilag majd húsz éven keresztül szemmel tartotta a politikai rendőrség. A Farkas Vladimir által jegyzett első operatív intézkedési tervnek megfelelően már 1953. május 24-én kihallgatták szüleit, testvéreit, feleségét, de csak az utóbbit vették őrizetbe. Cziroknak 8 testvére volt, így a népes család kihallgatására nagy apparátust mozgósított az ÁVH. Míg a kihallgatás folyt, párhuzamosan házkutatást tartottak Czirok András budapesti és szülei szegedi lakásán.¹⁰¹ Az már az első vizsgálatnál is nyilvánvalónak tűnt, hogy a család kétségbe volt esve, értetlenül állt az eltűnéssel szemben, és nem is nagyon hitték el, amit a hatóságtól hallottak.¹⁰² Egyedül a feleségének tűnt fel, hogy Czirok nehezen búcsúzott az induláskor. A férje azt nem

közölte vele, hogy hová indul és milyen célból, de ismerve munkakörét, meg volt győződve, hogy külföldre megy.¹⁰³ „Biztos, ami biztos” alapon Czirok feleségét hat hónapig vizsgálati fogságban tartották. Gazdik Gyula államvédelmi alezredes, osztályvezető hivatkozott egy, az Elnöki Tanács által titkosan kiadott 1950/26. számú törvényerejű rendeletre, amely a fegyveres testületek tagjainak disszidálása esetén a velük egy háztartásban élő hozzátartozók felelősségre vonásáról szól, ez alapján javasolta Czirok Andrásné államvédelmi alhadnagy hadbíróóság elé állítását.¹⁰⁴ Gazdik jelentéséből megtudjuk, hogy Cziroknét május 24-én előállították az ÁVH Fegyelmi Osztályára (V/3.), majd két és fél hónapi vizsgálat után átadták a Budapesti Hadbíróóságnak. Tették ezt mindannak ellenére, hogy Gazdik leszögezte: Czirokné végig tagadott, és a *„vizsgálat sem hozott olyan eredményt, mely arra mutatna, hogy férje eltűnésével kapcsolatban kihallgatását megelőzően bármit is tudott volna”*.¹⁰⁵

A Budapesti Hadbíróóság 1953. augusztus 17-ére tűzte ki első ízben Czirokné tárgyalását, amelyre beidéztek a BM Hírszerző Osztály¹⁰⁶ egyik beosztottját is, hogy a bíróság előtt tanúvallomással bizonyítsa Czirok András hazaárulását. Gazdik Gyula, a Hírszerző Osztály vezetője kérte a tárgyalás augusztus 26-ára történő elnapolását, mivel a belügyi beosztott tanúvallomását a bíróság nem ismerheti meg. Azt mondhatjuk, eléggé „ex lex” állapot állt elő. Cziroknét csak abban az esetben ítélik el, ha a férj hazaárulása bizonyított, a bizonyítékokat viszont konspirációs okokból nem lehet a bíróság elé terjeszteni. Gazdiknak az volt a javaslata, hogy a belügyminiszter a honvédelmi miniszteren keresztül küldjön egy átíratot a HM Igazságügyi Csoportfőnökségének azzal, hogy annak tartalmát csak a hadbíróóság elnökével közölheti.¹⁰⁷ Magát a bizonyítéknak szánt tényeket egy zárt borítékban küldjék el, és az a tárgyaláson sem nyitható fel.¹⁰⁸

Cziroknét végül hat hónap vizsgálati fogság után hazaengedték, a hadbíróósági tárgyalásra soha nem került sor.¹⁰⁹ Kiszabadulása után első útja Szegedre, az anyósáékhoz vezetett, beszámolt nekik arról, hogy a férje hogyan csomagolt össze, és ígérte meg, hogy majd visszajön.

Czirokné 1955-ben elvált, új házasságot kötött, a volt közös lakásból is elköltözött.¹¹⁰

Czirok a testvérei közül Balázs nevű bátyjával volt a legközelebbi viszonyban. Hetenként összejártak, valamelyikük lakásán kártyázással, rádióhallgatással töltötték az időt. A Czirok Balázs által adott információkból tudjuk, hogy András öccsének a követségen hagyott bőröndjét – benne a személyes holmijaival együtt – Czirok András egy Angyal nevű kollégája vitte el a pesti lakásra.¹¹¹ Czirok Balázs teljesen önszántából (és minden bejelentés nélkül) beköltözött ebbe a lakásba, amíg a sógornője vizsgálati fogságban volt. A saját szakállára nyomozásba kezdett, talált a lakásban különféle névre szóló fedőigazolványokat is, és megállapította, hogy néhány dolog el is tűnt, például öccse fegyvere és az egyenruhája – természetesen ezek közül egyiket sem vitte magával a külszolgálatra.¹¹² A politikai rendőrség felszólította Czirok Balázst a kutatás leállítására, de ő tovább folytatta, sorra kereste fel az öccse barátait, hátha valaki többet tud, mint a család.¹¹³

Czirok András édesanyja nem nyugodott bele fia eltűnésébe. Attól tartott, hogy fia valamelyik hazai börtönben raboskodik, vagy ami rosszabb, esetleg „itthon eltették láb alól”.¹¹⁴ 1961 márciusában András egy másik bátyja, Albert megkereste egykori katonatársát, a Budapesti Katonai Főügyészségen szolgálatot teljesítő Habarics Ferenc honvéd törzsőrmestert, ő járt utána, mit tudni Czirok Andráról. Ennek eredményeként Czirok édesanyja 1961. március 22-én hivatalos levelet kapott a főügyészségtől, amely szerint fia ellen nem folyt eljárás, Magyarországon nincs őrizetben.¹¹⁵ Ha id. Czirokné fia egykori kollégáival, ismerőseivel találkozott, próbált mindent megmozgatni. Többen – valószínűleg az asszony megnyugtatóására – igyekeztek hiú reményeket kelteni: *„Bandival nincs semmi baj, él és dolgozik. Ha hazajön, megfelelő állás lesz biztosítva részére”* – mondta Halász György, akivel az ifjúsági mozgalomban dolgozott együtt Szegeden.¹¹⁶

Komócsin Mihály, az MSZMP Csongrád Megyei Bizottságának gazdaságpolitikai titkára pedig azt mondta, hogy Czirok Párizsban él.¹¹⁷

Czirok édesapja, idős Czirok Balázs sokáig meg volt róla győződve, hogy fiát autóbaleset érte, mert a Szabad Európa Rádióban állítólag elhangzott egy hír két ÁVH-s tiszt autóbalesetéről, akik közül az egyik meghalt.¹¹⁸

A családtagok többségében végül is az a kép alakult ki, hogy Andrászt külföldre telepítették, új személyiséget kapott és él.¹¹⁹ Ezt erősítette, hogy a *Szabad Európa Rádió* „Szívküldi” című műsorában időnként hallani vélték András üzenetét.¹²⁰

A Czirok-ügy felelevenítése, 1956–1960

1953 végére úgy tűnt, az állambiztonsági szerveknél lecsengett a Czirok-ügy. 1954 tavaszán még egyszer előkerült azzal kapcsolatban, hogy Linzben, a Dunai Gőzhajózási Társaság Irodájában három amerikai tiszt jelent meg, akik a magyar hajósokról érdeklődtek az ottani főfelügyelőnél. Közölték vele, hogy egy Magyarországról érkezett államvédelmi tisztől szereztek tudomást arról, hogy a magyar dunai hajósok a „magyarok ügynökei”. A főtisztviselő azonnal értesítette az érintettek egyikét, egy uszálykormányost a látogatásról, mert valóban voltak ügynökök közöttük. A főtisztviselő által megszólított „Bodrogi Péter” természetesen továbbadta az információt a BM Hírszerző Osztályának, következésképpen a szóba jöhető ügynököket ki is zárták a hálózathoz, és biztosak voltak benne, hogy az amerikai kollégák Cziroktól kapták az értesülésüket.¹²¹

1956-ig Czirokot úgy kezelték a szervezetnél, mint aki *„Bécsben, akció végrehajtása közben, ismeretlen körülmények folytán eltűnt. Ügyében a Fegyelmi Osztály hosszabb ideig folytatott vizsgálatot, de tudomásunk szerint az nem zárult konkrét eredménnyel.”*¹²² Az eltűnés körülményei sem tisztázódtak. A fenti jelentés írója, az 1956-os forradalom után újjászervezett Politikai Nyomozó Főosztály Hírszerző Osztályának munkatársa úgy értékelte a Czirok-ügyben korábban keletkezett és általa átnézett anyagokat, hogy Czirok eltűnése után közvetlenül a Hírszerző Osztályon végrehajtott átszervezések következtében gyakorlatilag 1956 novemberéig nem tapasztalták Czirok árulásának újabb hatását.¹²³

1956 novemberében, a forradalom leverése utáni napokban viszont többen is határozottan állították, hogy Czirok András szólította le őket New York és Washington utcáin. Czirok korábbi beosztottja, Rácz Pál¹²⁴ államvédelmi főhadnagy, hírszerzőtisz volt az első, akit megszólított, Rácz ekkor az ENSZ magyar kirendeltségének ideiglenes irodáján (Magyarország ENSZ képviseletén) teljesített szolgálatot New Yorkban. Czirok disszidálásra ösztönözte. Rácz egyértelműen felismerte Czirokot, de letagadta, hogy ismernék egymást, az ajánlatot pedig elutasította.¹²⁵

Legközelebb Czirok Csapala Vince államvédelmi főhadnagyot, majd egy nappal később Torda Endre államvédelmi századost szólította meg a New York-i rezidentúra munkatársai közül. Mindkettőjüknek ugyanazt ajánlotta: segítséget arra az esetre, ha Amerikában szeretnének maradni. Bár személyesen egyikőjüket sem ismerte, mindketten jelentették az esetet Török Pál államvédelmi századosnak, a washingtoni rezidentúra vezetőjének. A személyleírásuk alapján azonosították Czirokot.

Pár nappal később Czirok azokat az államvédelmi tiszteket kereste fel, akik a Horváth Imre külügyminiszter vezetésével az ENSZ Közgyűlés XI. rendes ülészakára New Yorkba érkező magyar delegáció tagjai voltak. Közülük az első Molnár István volt. Molnár már tudott az előző esetekről, így némileg felkészültebben fogadta az általa nem ismert, magyarul beszélő férfit, aki leszólította. Taktikai okokból nem utasította el, meghallgatta. Amikor neki is azt ajánlotta, hogy disszidáljon, megkérdezte, ha rászánná magát, kik lennének azok a barátai, akikkel össze tudná hozni. Czirok ekkor intett egy, az utca

túloldalán várakozó embernek, aki odament hozzájuk, bemutatkozott (valószínűleg fedőnéven), majd angolul elismételte Czirok ajánlatát. Amikor az idegen találkozózt kért tőle, azzal hátrította el, hogy nagyon bizonytalan az időbeosztása. Ezt követően Czirok még két alkalommal próbálkozott Molnárral, mindenképpen telefonszámot szeretett volna átadni neki.**126**

A következő, akit Czirok megkeresett, Tóth István államvédelmi főhadnagy volt, aki szintén dolgozott együtt Czirokkal, tehát egyértelműen be tudta azonosítani, hogy tényleg ő az. „Szervusz, Tóth” – ezekkel a szavakkal lépett hozzá Czirok, majd őt is disszidálásra szólította fel. Tóth közölte vele, hogy nem ismeri, erre elkezdte sorolni azoknak a nevét, akikkel együtt dolgoztak a VIII. Főosztályon 1953-ban. Erre Tóth nem tiltakozott tovább, annyit válaszolt, hogy „csak legyen neked jó itt kint”, de ő maga hazamegy, és továbbállt. Czirok utána szólott, hogy „különben még találkozunk, és add át üdvözlömet Markotánnak!”.**127** December elején újra megszólította, és arról érdeklődött, valóban hazautaznak-e. Tóth szerint ekkor Czirok nagyon csendesen viselkedett, majdnem sírt. Tóth jó munkát kívánt neki, így váltak el.**128** Az államvédelmi beosztottak közül még Peszleg Rudolf századost szólította le, majd következett az ENSZ-misszió három külügyi beosztottja.**129**

1956. november 26-án Czirok telefonon hívta fel Markotán István államvédelmi alezredest a New York-i rezidentúrán, és felszólította, hogy disszidáljon. Mikor Markotán közölte vele, hogy nem ismeri, Czirok megfenyegette – de hogy ez miből állhatott, azt nem fedik fel az iratok.**130**

Rácz Pál kivételével még 1956-ban minden Czirok által megszólított államvédelmist hazahívtak. Rácz Pált 1957 nyarán kiutasították az Egyesült Államokból,**131** a magyar szervek ezt annak tudták be, hogy Czirok tájékoztatta az amerikai elhárítást Rácz hírszerző voltáról.

Czirok legközelebb 1958 júniusában Párizsban tűnt fel. A lakása ajtajában szólította le „Pallós elvtársat”,**132** a párizsi rezidentúra vezetőjét, akit régóta ismert.**133** Közölte, hogy napok óta figyeli mind „Pallós”, mind felesége mozgását. Azt javasolta, hogy üljenek le egy bizstróban beszélgetni, de erre „Pallós” nem volt hajlandó. Eközben Czirokot a lépcsőházban egy férfi biztosította. Czirok „Pallóst” is disszidálásra szólította fel, hozzátette, nem fogja megbánni, mint ahogy ő maga sem bánta meg. „Pallós” visszautasítására a következő szavakkal reagált: „Tudom, hogy te politikailag fejlettebb vagy azóta [itt valószínűleg a saját disszidálásának időpontjára gondolt – P. M.], biztosan sokat tanultál, tudom, hogy Moszkvában végeztél iskolát, de én rájöttem, hogy félrevezettek, te is rá fogsz jönni, mi vár rád.”**134** „Pallós” ezt is visszautasította, ekkor közölt vele egy postacímet (031 Poste Restante, Klagenfurt, Ausztria) azzal, hogy ezen bármikor hagyhat számára üzenetet, és ő át tud jönni Párizsba. Még egyszer a lakásán kereste telefonon, „Pallós” felesége vette fel, de amikor közölte, hogy ott ilyen nevű nem lakik, Czirok letette a kagylót.**135**

A magyar hírszerzés vezetői Czirok európai megjelenését azzal indokolták, hogy mivel az Egyesült Államokban lecserélték az embereiket a rezidentúrákon, ott már Czirok senkit sem ismert személyesen, ezért az amerikai titkosszolgálat Európába küldte, hogy ott kísérletezzen a magyar diplomáciai testületeknél. A magyarok számítottak rá, hogy Párizs után más európai városban is megjelenik.**136**

Több mint két év szünet után Czirok 1960 novemberében tűnt fel legközelebb Európában. Először „Takács elvtársat”, vagyis Tóth Pált, a bécsi rezidentúra vezetőjét szólította meg a bolhapiacnál. Tóth éppen a feleségével ment át a gyalogos-átkelőhelyen. A keresztneven szólította, állítólag rendkívül idegesen bemutatkozott, és közölte vele, hogy valamikor együtt dolgoztak. De nem tudta folytatni, mert „Takács” felesége mérgesen közbeszólt, hogy nem érnek rá, és elrángatta onnan a férjét. A beszámoló

szerint Czirok ekkor elegáns felöltőt és kalapot, valamint sötét szemüveget viselt.¹³⁷ Ezután többet nem hallottak felőle.

A vizsgálat jellemzői

A vizsgálat hosszú évei során Czirok András mint célszemély több fedőnevet is kapott. Legelőször a „Candy”-t,¹³⁸ majd a „Seprűs”-t; pár héttel később „Bolygó”-ként jelent meg az iratokban.¹³⁹

Czirok András családját majd’ húsz éven keresztül megfigyelés alatt tartották az állambiztonsági szervek. 1967-től folyamatosan berendelték a rendőrségre „beszélgetni” Balázs nevű bátyját. Elhatározták Czirok Balásznak és kisebbik fiának a beszerzését, de végül erről letettek.¹⁴⁰ Nehezen érthető, hogy miért éppen ekkor, mivel csak Czirok András tartózkodási helyének a felderítését akarták rajtuk keresztül elérni. De volt a családban egy rokon, Czirok András egyik húgának a férje (Elek Imre), aki szinte a kezdetektől az ügy 1971-es lezárásáig – kisebb nagyobb megszakításokkal – szolgált információval a családról. Még az ÁVH Csongrád Megyei Osztályán kezdett beosztott nyomozóként,¹⁴¹ utóbb rendőr őrnagyként a Csongrád Megyei Rendőrkapitányság Társadalmi és Tulajdonvédelmi Alosztályának volt a vezetője. A BM Felügyeleti Csoport adott engedélyt Eleknek az ügybe történő bevonására társadalmi kapcsolatként.¹⁴² *„Elek elvtárs bevonásával tehát biztosítottuk »Bolygó« itthoni közeli hozzátartozóinak ellenőrzését”* – írta a vele kapcsolatot tartó Vámosi József rendőr őrnagy.¹⁴³

Érthetetlen a módszer, ahogyan hosszú éveken keresztül mind a hírszerzés, mind felettes szervei eljártak a Czirok-ügyben. Czirok megtalálására egyetlen akciót sem szerveztek külföldön. A magyar titkosszolgálatok ekkor már jól be volt épülve az emigrációba, de a Czirok-ügyben nem használták ezt a szálát. Érthetetlen módon elhárítottak minden kapcsolatfelvételt, amit Czirok kezdeményezett 1953 és 1960 között a magyar hírszerzéssel. Továbbá megmagyarázhatatlan, hogy a New York-i sorozatos provokáció idején miért nem szerveztek követő akciót ellene. A magyar szervek a legegyszerűbb megoldás felé hajlottak: vagyis hogy Czirok egyszerűen disszidált, bár erre utaló jeleknek nem bukkantak nyomára. A családját és egykori barátait figyelték, hogy vajon tényleg nem kapnak-e hírt róla valakitől. A család időnként az „összekötőként” beépített sógoron keresztül kapott sugallatot a hivatalos szervektől, hogy mit tegyen.¹⁴⁴ Mint Vámosi őrnagy írja: *„bizonyos fokig lehetőségünk van arra, hogy »sötétben«¹⁴⁵ irányítsuk is őket arra, hogy fiukat kinti kapcsolataikon keresztül keressék”.*¹⁴⁶ Vagyis próbálták befolyásolni a családtagokat, hogy a külföldön élő néhány ismerősnél járjanak utána, hátha náluk jelentkezett Czirok András.¹⁴⁷ De ez egy esetben sem járt sikerrel, Czirok nem mutatkozott. Más esetben Elek azt „tanácsolta” Czirok egyik bátyjának, Károlynak, hogy menjen Bécsbe, és a Nemzetközi Vöröskeresztnél adjon be keresési kérelmet. Ehhez kérjen útlevelet, amiben ő segít, hogy megkapja – manipulált a háttérből az állambiztonság.¹⁴⁸ Károly valóban megkapta az útlevelet, el is vált szánva, hogy Bécsben keresi testvére nyomát, de nyelvtudás és kapcsolatok hiányában még a Vöröskereszt bécsi irodájáig sem jutott el 1963 júliusában.¹⁴⁹ Aligha értelmezhető, hogy a hivatalos szervek miért hagyták magára a Nyugaton életében először járó Czirok Károlyt. Talán azt gondolhatták, hogy ha nem avatják be szándékukba, akkor a nyugati hírszerző szervek sem tudnak belőle kiszedni semmiféle információt. De ez a veszély nem állt fenn, senki sem próbálta „behálózni” Bécsben.

Czirok András utoljára 1960 novemberében Bécsben bukkant fel, ezután nem érkezett több hír róla. Ennek ellenére a magyar szervek továbbra is aktív feldolgozás alatt tartották, és várták, hogy újra előkerüljön. Erre az esetre kiadtak egy utasítást, amely szerint, ha Czirok ismételen leszólít egy követségi munkatársat, az legyen nagyon udvarias vele, és keltsen olyan benyomást, mint akivel érdemes tárgyalni. Ha konkrét választ szeretne hallani a disszidálási ajánlatára, akkor gondolkozási időt kell kérni. Ugyanakkor mindenki tagadjon minden olyan elhangzó tényről (például, hogy ismerik egymást, hogy valaha egy munkaterületen dolgoztak), amelyet később provokációra

lehetne felhasználni. Ez abban az esetben volna lehetséges, ha Czirok lehallgatási technikával lenne felszerelve. A hivatalos szervek csak 1961 januárjában jutottak el odáig, hogy kiadtak egy egységes utasítást, hogyan fogadják Czirokat azok, akiket megszólít, hogy a vele való beszélgetésből információkat, adatokat nyerhessenek, ha pedig címet vagy telefonszámot ajánl, azt el kell fogadniuk.¹⁵⁰ Azonban erre már nem került sor, pedig a magyar állambiztonsági szolgálatok még tíz évig számítottak rá, hogy Czirok mutatkozik valahol.

Van néhány olyan körülmény, amit sohasem vizsgáltak az eltűnéssel kapcsolatban. Sem az ÁVH-nál, sem később a Belügyminisztériumban nem néztek utána Czirok autóbalesetének, hogy az valóban megtörtént-e. Cziroknak a bécsi követségen maradt az egyik zakója, benne annak a férfinak a nevével és címével, akivel az autóbalesete volt. Nem jártak utána, hogy A. M. valóban létező személy volt-e, rendelkezett-e gépkocsival, vagy már az eltűnést előkészítő eseménysor konspirációja.¹⁵¹ A kocsni sérüléseit saját szakértővel megvizsgáltatták, aki arra a következtetésre jutott, hogy ha a baleset valóban bekövetkezett, a Czirok vezette gépjárműnek jobban meg kellett volna sérülnie. Szerinte a Czirok vezette Tatra Plan gépkocsi valamilyen puha tárgytól, például emberi lábszártól vagy kutya elütésétől sérülhetett.¹⁵²

1963 és 1966 vége között Czirok anyagait félretették; addigra már két dossziét tett ki. Majd 1967 januárjában, minden különösebb ok nélkül egyszer csak előszedték, és Rácz Miklós rendőr alezredest bízzák meg, hogy összegezze és véleményezze az ügyet.¹⁵³ Rácz 1967. február 15-ére el is készítette az összefoglaló jelentést Czirok addig összeállított két kutató dossziéja alapján. Az állambiztonsági szervek korábban végzett munkáját kritikával illette, megállapította, hogy az ügyben csak egyirányú feldolgozó munka folyt, amely szinte kizárólag a hazaárulás körülményeinek tisztázására szorítkozott. Czirok feltűnése kapcsán 1960-ban újra elővették a kérdést, de érdemleges előrelépés nem történt. Még a tartózkodási helyét sem sikerült felderíteni! Rácz szerint a nyomozó munka túlságosan zárt körben folyt, elsősorban Czirok családjára volt leszűkítve. A reális elemzés ellenére egy teljesen érthetetlen következtetést vont le a jövőt és a feladatokat illetően: „Candy” ismeretlen körülmények között él, dolgozik, „számunkra továbbra is potenciális veszélyt jelent, ezért javaslom az ügyével való aktív foglalkozást, folyamatos kutatómunka végzését, állandó és ideiglenes tartózkodási helyének felderítését...”¹⁵⁴ Ehhez képest a pár nappal később felvázolt operatív tervben ismét néhány családtagja intenzív figyelésére helyezte a hangsúlyt.¹⁵⁵ Szoros figyelés alá vonták Czirok Balázst és egész családját, vagyis feleségét és két fiát. Nagy erőket bevetve, de teljesen értelmetlenül nyomoztak barátaik és szerelmeik után. Hiába volt kritikus Rácz jelentése az elmúlt 13 év munkájáról, azt lehet mondani, mégsem tanultak belőle, teljesen belterjesen, gyakorlatilag csak itthon nyomoztak Czirok András eltűnésével kapcsolatban.

Kivételt képez a következő halvány kísérlet. Rácz alezredest 1968. szeptember 4-én készített egy átirattervezetet Rajnai Sándor rendőr ezredest,¹⁵⁶ a BM III. Főcsoportfőnökség főcsoportfőnök-helyettesének nevében az NDK állambiztonsági szerveinek. Ebben arra hivatkozva, hogy egyes jelzések szerint Czirok Andrást az elmúlt években Stuttgart és Passau környékén látták,¹⁵⁷ arra kérte a társszerveket, hogy a Nyugat-Berlinből és az NSZK-ból visszatérő ügynökeiktől érdeklődjenek Czirokról. Rajnai nem értett egyet a levél elküldésével, dekonspirációs veszélyre hivatkozott, ezért végül Tóth Pál rendőr alezredest adott szóban tájékoztatást 1968. szeptember 17-én az NDK-s társszerv képviselőjének.¹⁵⁸ De onnan sem érkezett a Czirok-ügyben visszacsatolás.

Rácz Miklós alezredest 1971. október 13-án a következő indoklással javasolta lezárni a majd két évtizedes vizsgálatot: „Candy” 1960-ban történt jelentkezése óta „nem adott életjelt magáról. Tartózkodási helyének felderítésére tett intézkedéseink nem jártak eredménnyel. Ezért az üggyel való további foglalkozás nem célszerű, utasítás alapján anyagát irattárba helyezzük.”¹⁵⁹ De hogy az utasítást ki adhatta, nincs nyoma az iratokban.

Annak ellenére, hogy az államvédelmi szervek Czirok András ún. *Kutató dossziéját* 1971-ben lezárták, úgy rendelkeztek, hogy „beutazása az MNK területére nem kívánatos”. Végül a BM III/II-9/A alosztály 1988. január 26-án törölte Czirok András nevét az ún. tiltó névjegyzékből.¹⁶⁰

Az ügy utóélete

A kelet-európai országokból disszidált állambiztonsági tisztek történeteiből már jó néhányat feldolgozott a szakirodalom. Ennek talán az a típusa a legismertebb, amikor vezető pozícióban lévők szöktek Nyugatra, ott átadták információikat az állambiztonsági szervek működéséről, mindez pedig nyilvánosságot kapott. Erre példa a lengyel Józef Światło¹⁶¹ vagy a román Ion Mihai Pacepa tábornok¹⁶² históriája. Egy újabb típust jelent Lapusnyik Béla esete, aki a Belügyminisztérium II/9., Figyelő és Környezettanulmányokat Készítő Osztályának rendőr őrmestere volt. Ő 1962 májusában követett el tiltott határátlépést, és Ausztriában politikai menedéket kért. Az osztrák sajtó 1962. június 5-én világgá repítette a hírt: Lapusnyik Béla, a magyar belügyes, tisztázatlan körülmények között meghalt egy bécsi kórházban, miközben az osztrák belügyi szervek foglya volt. Mára már tudjuk, hogy Lapusnyik halálában közreműködött a szocialista Csehszlovák Állambiztonsági Hivatal (STB) egyik legfontosabb nyugati, „Szegymicska” fedőnevű ügynöke, aki a KGB utasítására, az osztrák belügyesek és a nyugati titkosszolgálatok szeme láttára mérgezte meg Lapusnyikot.¹⁶³ Ez esetben a szökevénynek azért kellett az életével fizetni, mert munkájánál fogva olyan információk birtokában volt, amelyek veszélyeket jelenthettek mind a szocialista tábor kémelhárítására, mind hírszerzésére.

Czirok András története egy újabb típusát adja a Kelet-Európából disszidált állambiztonsági tisztek ügyeinek, ő az, aki vagy elrabolva vagy magától, de átállt az „ellenséges” szervekhez, nem lépett a nagy nyilvánosság elé, de nem érte utol a KGB bossúja sem. Felvetődik a kérdés, hogy a nyugati titkosszolgálatoknak – elsősorban az amerikaiaknak – miért lehetett fontos a személye. Fentebb láthattuk, hogy Cziroknak elég jó rálátása volt a Rákosi-korszak politikai rendőrségének működésére. Valóban olyan információk birtokában lehetett, amelyért akár az elrablását is megkockáztatták? És ha magától állt át, annak sem tudjuk az indítékát. Minden későbbi vizsgálatból gyakorlatilag makulátlanul került ki. Én egyetlen halvány momentumot találtam a múltjában, ami esetleg arra enged következtetni, hogy mentora, Janikovszky Béla 1953. februári letartóztatása után egyszerűen megijedhetett. Bár őt a Péter Gábor-ügy – amire hivatkoztak a hivatalos szervek Janikovszky lefogása kapcsán – Czirokot egyáltalán nem érinthette, talán megriadhatott, hogy a gyors előmenetel, a szervezeten belüli karrier milyen tragédiákhoz vezethet. Azonban ezt a szálát sohasem vizsgálták a magyar állambiztonsági szervek. Tény, Czirok sok kellemetlenséget okozott a magyar titkosszolgálatoknak, de ennek ellenére „kis halnak” számított, soha nem merült fel az erőszakos hazahozatala, vagy a likvidálása.¹⁶⁴

Hogy Czirok Andrással mi történt 1953. május 22-én és utána, azt máig homály fedi. Feltehetően valamilyen formában információs forrásként használhatta őt az amerikai hírszerzés és elhárítás 1953 és 1960 között. A későbbiek folyamán ez nem valószínű, mivel az addig eltelt hét év alatt a magyar hírszerzést és az állambiztonsági szerveket is többször átszervezték, az állományból általa ismert embereket Nyugatról inkább átirányították keleti szolgálatra vagy egyszerűen hazarendelték. Cziroknak nem nagyon maradhattak ismerősei a nyugati rezidenciákon. Ezenkívül akiket ismert, azokra sem volt hatása, végül is senkit sem csábított át az „ellenséges” vonalakon 1956 és 1960 között, amikor erre kísérletet tett.

Czirok András kaphatott új nevet – akár többet is –, kezdhetett új életet, alapíthatott új családot, és beleolvadhatott egy másik földrész helyi társadalmába, ahol nem feltűnő a bevándorló vagy az idegen akcentus. Emberi számítások szerint akár még élhet is, bár

nem tartom valószínűnek; ha így lenne, a rendszerváltás után valamilyen formában csak igyekezett volna életjelet adni. A legnehezebben az érthető, hogy ő hogyan tudta megállni, hogy ne keressen kapcsolatot egyetlen családtagjával, régi barátjával sem. A beavatottak azt mondják, bizonyára ezzel is családját védte. Tisztában volt vele, hogy az állambiztonsági szervek a családtagokon álltak volna bosszút, ha ő bármi úton kapcsolatot keres velük.

A család máig nem dolgozta fel a testvér eltűnését. 1989 januárjában az egyik fivér, Czirok Albert Farkas Vladimírnak – aki az eltűnéskor a Hírszerző Főosztályt vezette – írt levelet, és segítségét kérte a rejtély megfejtéséhez. Farkas postafordultával válaszolt, de ő is csak a kétségeket erősítette. Azt írta, hogy 1955-ig, amíg ő el nem került az államvédelmi szervektől, illetve a BM kötelékéből, a Czirok-ügyben folytatott nyomozás nem vezetett eredményre. Megerősítette, hogy *„bár elvileg az elrablás változatát sem lehet kizárni, őszintén meg kell mondanom, hogy a hazaárulás változata tűnt a legvalószínűbbnek. Egy más kérdés, hogy ha ez történt, akkor az indítékai mai ismereteink szerint is elítélendőek lennének-e?”* – vetette fel.¹⁶⁵

Farkas azt tanácsolta Czirok Albertnek, hogy forduljon a Belügyminisztériumhoz, abban bízott, hogy ott többet tudnak mondani Czirok András további életútját illetően.

Farkas tanácsát megfogadva Czirok Albert elküldte kérését a Belügyminisztérium Titkárságára, a titkárságvezetőnek címezve.¹⁶⁶ Ott Kiss Elek rendőr ezredes kapta meg az ügyet, 1989. február 23-án vette át Czirok évtizedekkel korábban keletkezett dossziéit, hogy tanulmányozza, március 23-án pedig újra lezárták az utolsó, 4. dossziét is. Az utolsó lapon olvasható a következő választervezet (dátum és aláírás nélkül):

„Adataink szerint bátyja, Czirok András – volt államvédelmi százados – 1953. május 22-én szolgálatteljesítés közben Bécsben eltűnt. Az ezt követő vizsgáldásunk arra a következtetésre jutott, hogy minden bizonnyal árulást követett el. Ezt támasztja alá az, hogy eltűnése után több alkalommal kísérelt meg nyugati titkosszolgálatok nevében magyar állampolgárokat disszidálásra bírni. Eltűnésének homályos és kétes körülményeire való tekintettel ügyével a bírói szervek nem foglalkoztak.

*Tartózkodási helyére vonatkozó adatokkal nem rendelkezünk, azt jelenleg sem ismerjük. Ügyével a BM szervei nem foglalkoznak.”*¹⁶⁷

2003-ban egy másik fivér, Czirok Győző fordult kérelemmel az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárához, hogy megismerhesse a testvérére vonatkozó iratokat. A levéltár működését szabályozó 2003. évi III. törvény szerint ezt csak abban az esetben tehetné meg a levéltár, ha a kérelmező testvér be tudta volna mutatni az elhunyt testvér halotti anyakönyvi kivonatát, vagyis élők irataiban nem kutakodhatnak az egyenes ági leszármazottak sem. Halotti anyakönyvi kivonat azonban nem volt. Megoldást jelenthetett volna, ha a családtagok Czirok Andrást holtta nyilvánítatják. De hát hogy tudták volna ezt megtenni, amikor éppen abban reménykedtek, hogy még él!

2013-ban Czirok András egyik unokaöccse kért „betekintési kérelmet” a nagybátyjáról fennmaradt iratokba. A törvényi szabályozás szerint az unokaöcs nem tartozik a hozzátartozók körébe, vagyis még halotti anyakönyvi kivonattal rendelkezve sem tekinthetne be az iratokba.

A 2003. évi III. törvénycikk szerint az érintett (ez esetben Czirok András) születésétől számított kilencven év eltelté után az iratokat bárki megismerheti. Czirok András 1924. október 16-án született, tehát lassan lejár a róla keletkezett iratok védelmi ideje, így azokat nemcsak a tudományos kutató, hanem bárki megtekintheti 2015. január 1-jétől.

¹ Az osztrák sajtóklubról (Presseclub Concordia, Bankgasse 8.) van szó, amely a magyar külképviselet (Bankgasse 4–6.) szomszédságában helyezkedett el.

² ÁBTL 3.2.4. K-2365/1. Farkas Vladimir államvédelmi alezredes jelentése, 1953. május 23. 52.

³ A rezidentúra állambiztonsági tisztekből vagy a hálózat tagjaiból álló, meghatározott állambiztonsági – operatív – feladatok ellátására felkészített, konspirált szervezeti forma. Jellege szerint lehet: belföldi, külföldi, legális és illegális. Gergely (összeáll.), 1980: 165.

⁴ ÁBTL 3.2.4. K-2365/1. Farkas Vladimir államvédelmi alezredes jelentése, 1953. május 26. 105.

⁵ Az 1945 utáni magyar hírszerzés szervezetéről lásd a következő tanulmányokat: Tóth, 2013: 381–447.; Palasik, 2013a: 47–103.

⁶ ÁBTL 1.6. BM II/3. Osztály, 63-614/58. A Politikai Nyomozó Főosztály II. Osztályának jelentése a hírszerzőszerv munkájáról, 1957. április 12. 1.; Gyarmati – S. Varga (szerk.) 2006: 825.

⁷ Gecsényi, 2007: 28–29.

⁸ Péter Gábor (1906–1993) volt a politikai rendőrség vezetője 1945 és 1953 között.

⁹ Péter feltétlen híveként került a Külügyminisztérium Igazgatási Főosztályának az élére 1948 májusában, majd 1950 januárjában küldték ki bécsi ügyvivőnek. Péter Gábor 1953. január eleji letartóztatása után visszarendelték, és január 16-án letartóztatták. Vádat nem emeltek ellene, ezért novemberben szabadon engedték. Lásd Müller, 2013, http://www.betekinto.hu/2013_3_muller (utolsó letöltés: 2014. május 15.).

¹⁰ Ötvös még 1951 januárjában érkezett Bécsbe a katonai hírszerzés rezidenseként. Gecsényi, 2009. http://archivnet.hu/pp_hir_nyomatat.php?hir_id=73 (utolsó letöltés: 2014. május 20.). Ötvösről lásd még Argejő, 2010. http://www.betekinto.hu/2010_2_argejo (utolsó letöltés: 2014. május 15.).

¹¹ Az állambiztonsági szervek nem nyílt állományának zavartalan működését biztosító munkakör.

¹² ÁBTL 3.2.6. OL-8-005/I. Ágoston Kálmán államvédelmi főhadnagy jelentése, 1953. május 25. 93.

¹³ Uo. A rezidentúrára a következő állambiztonsági tisztek voltak beosztva: Fehérvári Antal államvédelmi főhadnagy (államvédelmi fedőneve „Lakatos Sándor”) – a követségen „Huszár József” néven ismerték, kultúrattasé; Meszler Tibor államvédelmi főhadnagy (a követségen „Kovács Tibor”) – sajtóattasé; Kovács László államvédelmi főhadnagy (államvédelmi fedőneve „Gereblyés Kálmán”) – konzul; Meszler Tiborné államvédelmi II. osztályú segéd tiszt (a követségen „Kovács Tiborné”); Fehérvári Antalné államvédelmi II. osztályú segéd tiszt (államvédelmi fedőneve „Lakatos Sándorné”, követségi fedőneve „Huszár Józsefné”); Hornyák István államvédelmi alhadnagy (államvédelmi fedőneve „Énekes”) – rádiós és rejtjelező. Nem tartozott a rezidens alá Kovács Lászlóné (államvédelmi fedőneve „Gereblyés Kálmánné”), aki a követségen felelős számadó volt, továbbá Sarkadi Simonné államvédelmi törzsőrmester (államvédelmi fedőneve „Szirtes Kálmánné”, követségi fedőneve „Szepes Lajosné”). Az iratokban szerepel még „Szalai Imre” neve, kizárásos alapon azt vélelmezem, hogy ez Meszler Tibor állambiztonsági fedőneve lehet. Érdekes, hogy Meszler Tibor hivatalosan is nevet változtatott, 1960-ban a belügyminiszter engedélyezte, hogy felvegye a Kovács Tibor nevet. Lásd Palasik, 2013b: 345.

¹⁴ ÁBTL 1.5. 90-5035/1953. Jelentés [a Hírszerző Osztály 1949–1953 közötti működéséről], 1953. augusztus 28. Az állambiztonsági szervek későbbi meghatározása szerint a hírszerzés „a már felderített (tényleges vagy potenciális) ellenségről híryanagok, információk tervszerű gyűjtése a titkos nyomozati (operatív) eszközökkel és módszerekkel – a politikai, a katonai, a gazdasági, a tudományos-műszaki, a kulturális, az operatív stb. igények alapján. – A komplex tevékenységbe beletartozik az apparátus, amely ezt végzi, továbbá összegzi, rendszerezi, ellenőrzi, értékeli, és a meghatározott szervek rendelkezésére bocsátja az így keletkezett anyagokat.” Gergely (összeáll.), 1980: 83.

¹⁵ Gyarmati – S. Varga (szerk.), 2006: 825–826.

¹⁶ Eisterer, 2009: 190–212. <http://www.eurozine.com/pdf/2007-05-24-beer-en.pdf> (utolsó letöltés: 2014. május 17.); ÁBTL 3.2.4. K-2365/1. Farkas Vladimir államvédelmi alezredes jelentése, 1953. május 23. 52.

¹⁷ Uo. Farkas Vladimir államvédelmi alezredes jelentése, 1953. május 23. 52., 54.; ÁBTL 3.2.4. K-2365/1. Farkas Vladimir jelentése, 1953. május 26. 105.

¹⁸ Ágoston Kálmán (1929–1988) 1985. évi nyugdíjba vonulásáig végig a hírszerzésnél dolgozott, 1960–1964 között a bécsi rezidentúrán. 1971 és 1975 között volt a berni rezidentúra rezidense. Az ötvenes években elvégezte az ELTE Állam- és Jogtudományi Karát, nyugdíjba vonuláskor rendőr ezredes. https://www.abtl.hu/archontologia/f?p=108:13:1108271243088457::NO:13:P13_OBJECT_ID,P13_OBJECT_TYPE:960679%2CELETRAJZ (utolsó letöltés: 2014. május 11.).

¹⁹ ÁBTL 3.2.4. K-2365/1. 86.

²⁰ Biztosított találkozó: konspirációs szempontból kiemelkedően fontos helyzetben levő hálózati személy védelmét szolgáló intézkedés. A találkozó helyét az operatív tisztek még a találkozó előtt ellenőrzik; úgyszintén a hálózati személyt, valamint a kapcsolattartót a találkozóról történő távozása után operatív figyellel ellenőrzik, hogy az ellenség nem tett-e velük szemben ellenőrző intézkedést. Gergely (összeáll.), 1980: 13.

²¹ ÁBTL 3.2.4. K-2365/1. 97. Bálványi édesapja Bálványi Endre (1882–?), a Duna Gőzhajózási Társaság egykori igazgatója, nyugalmazott tábornok éppen hét éves börtönbüntetését töltötte Budapesten a

---

Gyűjtőfogházban. 1952-ben ítélték el hűtlenség (kémkedés a franciák javára) vádjával. ÁBTL 3.1.9. V-85213. és ÁBTL 3.1.9. V-85213/1. Valószínűleg édesapjával tervezték zsarolni a Bécsben élő János fiát, de a későbbiekben láthatjuk, teljesen eredménytelenül, a beszerzése meghiúsult. Bálványi Endre hátralévő büntetését 1957-ben kegyelemből elengedték.

²² ÁBTL 3.2.4. K-2365/1. Ágoston Kálmán államvédelmi főhadnagy jelentése, 1953. május 25. 86., 91. Ez éppen lehetséges is, bár a beszerzésre vonatkozó irat nincs az ÁBTL-ben, azonban valószínűleg „Piros” ezt csak arra használta, hogy kijusson Ausztriába, és ezzel meg is szakította a kapcsolatát az állambiztonsági szervekkel.

²³ Uo. Farkas Vladimir államvédelmi alezredes jelentése, 1953. május 23. 52.

²⁴ Uo. Ágoston Kálmán államvédelmi főhadnagy jelentése, 1953. május 25. 86. Az osztrák követség arra hivatkozva tartotta vissza a vízum kiadását, hogy 1952 májusában Ágoston a vízum lejártá után egy nappal hagyta el Ausztriát.

²⁵ Márkus Sándor (1920–?) 1952-ben a Pátria Nyomda igazgatói székéből került az ÁVH VIII. Főosztályára. 1957 és 1959 között a berlini rezidentúra vezetője, 1965–1976 között a BM Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya osztályvezetője. Simon, 2013: 335–336.

https://www.abtl.hu/archontologia/f?p=108:13:1108271243088457::NO:13:P13_OBJECT_ID,P13_OBJECT_TYPE:923446%2CELETRAJZ (utolsó letöltés: 2014. június 6.).

²⁶ Uo. 87.

²⁷ ÁBTL 3.2.4. K-2365/1. Farkas Vladimir jelentése, 1953. május 26. 102.; uo. Goda László államvédelmi alhadnagy jelentése, 1956. május 26. 106.

²⁸ Uo. Ágoston Kálmán államvédelmi főhadnagy jelentése, 1953. május 25. 89.

²⁹ Uo. 91.

³⁰ A T-lakások belügyi szempontból megbízható emberek által lakott lakások, amelyeket a tulajdonosok vagy bérlők kölcsönadnak az állambiztonság számára, hogy ott a hálózati személyekkel találkozt bonyolítsanak le.

³¹ ÁBTL 3.2.4. K-2365/1. Ágoston Kálmán államvédelmi főhadnagy jelentése, 1953. május 24. 62–63.

³² Uo. Gk. sérülés véleményezése, 1953. május 25. 99.

³³ Uo. 64.

³⁴ Barabás Sári (1914–2012) opera- és operetténekes, aki 1947-ben hagyta el Magyarországot, majd Münchenben telepedett le. Az ÁVH „Mirell”-t is saját ügynökéként tartotta számon. ÁBTL 3.2.4. K-2365/1. Ágoston Kálmán államvédelmi főhadnagy jelentése, 1953. május 24. 64.; ÁBTL 3.2.6. OL-8-012/III. 21.

³⁵ ÁBTL 3.2.4. K-2365/1. Ágoston Kálmán államvédelmi főhadnagy jelentése, 1953. május 24. 64.

³⁶ *Az Állambiztonsági értelmező kéziszótár* szerint a biztosító találkozó az összekötetési rendszer része. Olyan meghatározott időpont és hely, amikor és ahol a rendes találkozó meghiúsulása esetén a személyes összekötetés létrejön. Gergely (összeáll.), 1980: 28.

³⁷ Az iratokból nem derül ki, hogyan alakult a kapcsolat „Pirossal”. Úgy tűnik, nem könnyen adták fel, mert a bécsi rezidentúra elszámolásai között 1953. májusra találtam egy 3057,60 schillingről szóló számlát, mellette a tétel megnevezése: „Forgács”, „Piros” akcióhoz kocsí. ÁBTL 3.2.6. OL-8-012/II. 79.

³⁸ ÁBTL 3.2.4. K-2365/1. „Lakatos Sándor” és Ágoston Kálmán jelentése, 1953. május 23. 57.

³⁹ Uo. Ágoston Kálmán államvédelmi főhadnagy jelentése, 1953. május 24. 65.

⁴⁰ Uo. A bécsi magyar rezidentúra levelezésében találtunk is egy erre vonatkozó táviratváltást. Május 21-én értesítik a központot, hogy „Lakatos”, vagyis Fehérvári „Forgács” és „Mirell” miatt nem tud Salzburgba menni. Röviden közlik, hogy „Szalai Imrét” Kovács László („Gereblyés”) fogja kísérni „Szabolcs” ügyében. Majd május 23-án egy másik táviratban közlik, hogy beszéltek „Szabolccsal”, de igazából nem állt velük szóba, amikor megtudta, hogy nem disszidensek. ÁBTL 3.2.6. 8-005/I. 153–154.

⁴¹ Nehezen fogadható el, hogy egy akciót úgy készítenek elő, hogy a beszerzésre ítélt áldozatnak még csak a lakcímét sem tudja az állambiztonság.

⁴² ÁBTL 3.2.4. K-2365/1. Ágoston Kálmán államvédelmi főhadnagy jelentése, 1953. május 24. 66.

⁴³ Uo. „Lakatos Sándorné” jelentése, 1953. május 27. 112.

⁴⁴ *Tartós békéért, népi demokráciáért!* A Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodájának Bukarestben megjelent hetilapja.

⁴⁵ ÁBTL 3.2.4. K-2365/1. „Lakatos Sándor” és Ágoston Kálmán jelentése, 1953. május 23. 59–60.; uo. Ágoston Kálmán államvédelmi főhadnagy jelentése, 1953. május 24. 67.

⁴⁶ Uo. „Lakatos Sándorné” jelentése, 1953. május 27. 113.

⁴⁷ Uo. Ágoston Kálmán államvédelmi főhadnagy jelentése, 1953. május 24. 66.

⁴⁸ Uo. Farkas Vladimir államvédelmi alezredes jelentése, 1953. május 23. 52–53.

⁴⁹ Uo. Ágoston Kálmán államvédelmi főhadnagy jelentése, 1953. május 25. 86.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Uo. Goda László államvédelmi alhadnagy jelentése, 1953. május 25. 93–94.

⁵² Uo. 94.

⁵³ Uo. 95.

⁵⁴ „Völgyesi”, azaz Stubnya Ferenc (1893–?), mérnök, 1945-től osztrák állampolgár, az Osztrák–Magyar Gazdasági Kamara főtitkára, később a magyar állambiztonság „Webbe Harold” nevű ügynöke. ÁBTL 3.2.1. Bt-491.; ÁBTL 3.2.3. Mt-733/2. és Mt-733/3.

⁵⁵ ÁBTL 3.2.4. K-2365/1. Ágoston Kálmán államvédelmi főhadnagy jelentése, 1953. május 25. 96.

⁵⁶ Uo. 92.

⁵⁷ Uo. „Lakatos Sándor” és Ágoston Kálmán jelentése, 1953. május 23. 58.

⁵⁸ Uo. Farkas Vladimir jelentése, 1953. május 23. 53–54.

⁵⁹ Uo. Másolat Ötvös Alajos 1953. június 15-én érkezett jelentéséből. 254.; uo. Mészáros József államvédelmi százados jelentése, 1953. június 17. 256.

⁶⁰ Uo. Feljegyzés, 1953. június 6. 188.

⁶¹ Uo. Részlet Ötvös Alajos 1953. július 9-i leveléből, 263.

⁶² Uo. Farkas Vladimir államvédelmi alezredes jelentése, 1953. május 23. 54.

⁶³ Uo. Dékán István államvédelmi ezredes jelentése, 1953. szeptember 2. 270.

⁶⁴ Uo. Ágoston Kálmán államvédelmi főhadnagy jelentése, 1953. május 25. 88.

⁶⁵ Uo. „Szalai Imréné” jelentése, 1953. május 27. 119.; uo. „Szirtes Kámáné” 1953. május 27-i jelentése, 121.; uo. „Lakatos Kálmáné” 1953. május 27. 123.

⁶⁶ Uo. 89.

⁶⁷ Uo. Farkas Vladimir jelentése, 1953. május 26. 102.

⁶⁸ Uo. Távirat, 1953. június 7. 190.

⁶⁹ Uo. Az operajegyekkel kapcsolatos rendelkezés, dátum nélkül. 213.

⁷⁰ Móró István (1921–?) 1952 februárjában került az ÁVH-hoz, 1955 decemberében a BM Hírszerző Főosztály vezetőjének első helyettesévé nevezték ki. 1957. május 3-án a BM Politikai Nyomozó Főosztály Hírszerző Osztályának vezetőjévé nevezték ki. 1959 májusában leszerelték. Fekete, 2013a: 351–352.

⁷¹ ÁBTL 3.2.4. K-2365/1. Móró István államvédelmi őrnagy jelentése, 1953. június 10. 220–222.

⁷² Uo. Piros László államvédelmi vezérőrnagy Gerő Ernőnek, 1953. június 10. 218.

⁷³ Uo.

⁷⁴ Uo. Módra István jelentése, 1953. június 15. 242. A követség figyelésének leírása: uo. 242–252.

⁷⁵ Uo. 252.

⁷⁶ Uo. Kádár József államvédelmi őrnagy jelentése, 1953. június 13. 237.

⁷⁷ Counter Intelligence Corps.

⁷⁸ Tóth Pál (1926–?) 1946-tól dolgozik a Belügyminisztériumban. 1955 és 1958 között a bécsi rezidentúrán előbb beosztott, majd rezidenshelyettes, 1973–78 között pedig főrezidens. 1983-ban a BM-ből helyezték nyugállományba.

[https://www.abtl.hu/archontologia/f?p=108:13:1108271243088457::NO:13:P13_OBJECT_ID,P13_OBJECT_T
YPE:950638%2CELETRAJZ](https://www.abtl.hu/archontologia/f?p=108:13:1108271243088457::NO:13:P13_OBJECT_ID,P13_OBJECT_TYPE:950638%2CELETRAJZ) (utolsó letöltés: 2014. június 6.).

⁷⁹ ÁBTL 3.2.4. K-2365/1. Móró István államvédelmi őrnagy jelentése, 1953. június 11. 232.; uo. Másolat Pehr Imre Berei Andorhoz intézett leveléről, 1953. június 26. 261–262. Pehr Imre a felbujtó szándék ellenére nem disszidált, 1972-es nyugdíjazásáig diplomáciai szolgálatban volt. Pehr valószínűleg az mentette meg a vizsgálatától, hogy az őt ért inzultálásokat azonnal jelentette a berni hírszerző rezidentúra vezetőjének, Szamosi Tibor államvédelmi őrnagynak (államvédelmi fedőneve „Papp”, a külügyben és a követségen „Sándor Tibor” néven ismerték). Uo. Móró István jelentése, 1953. június 10. 225. Különben maga Szamosi volt az, aki olyan jelentéseket küldött a központba, amelyben – alaptalanul – megkérdőjelezte Pehr becsületességét, és feltételezte, hogy ellenséges ügynök. Ennek ürügyén latolgatták a hírszerzésnél Pehr hazarendeltetését, és minderről Cziroknak valóban volt tudomása. Uo. Márkus Sándor államvédelmi százados jelentése, 1953. május 30. 131.

⁸⁰ Uo. Gazdik Gyula jelentése, 1953. augusztus 28. 269.

⁸¹ Uo. Farkas Vladimir jelentése, 1953. május 24. 69–70.

⁸² Uo. Farkas Vladimir jelentése, 1953. május 26. 104.

⁸³ Uo. 105.

⁸⁴ Uo. Márkus Sándor államvédelmi százados jelentése, 1953. május 30. 131–132. Priorálás: keresés, illetve az adatok lekérése az állambiztonsági operatív nyilvántartásból.

⁸⁵ Uo. Farkas Vladimir jelentése, 1953. június 1. 144–145.

⁸⁶ Uo. Tóth Pál államvédelmi százados jelentése, 1953. június 4. 160–162.

⁸⁷ Uo. Márkus Sándor államvédelmi százados jelentése, 1953. június 4. 163–165.

⁸⁸ Uo. Farkas Vladimir jelentése, 1953. június 17. 256–258.

⁸⁹ Uo. Márkus Sándor államvédelmi százados jelentése, 1953. október 17.

⁹⁰ Uo. Vetró György államvédelmi százados és Kádár János államvédelmi őrnagy jelentése, 1953. június 9. 198.

⁹¹ Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség.

⁹² Egységes Parasztifjúsági Szervezetek Országos Szövetsége.

⁹³ Janikovszky Béla (1919–1978) orvos, az 1945 utáni politikai rendőrség egyik vezetője. 1947 augusztusától szolgált Szegeden, majd 1949-ben újra visszakerült a központba. 1952-ben kegyvesztett lett, a testületől elbocsátották. 1953 februárjában Péter Gábor ügyével kapcsolatban letartóztatták, majd perbe fogták, és a személyes szabadságjogok megsértésére hivatkozva két év börtönbüntetésre ítélték. 1957 októberében az ítéletet hatályon kívül helyezték, és bűncselekmény hiányában felmentették. Visszatért civil foglalkozásához, élete hátra lévő éveiben orvosként praktizált. Müller, 2013. http://www.betekinto.hu/2013_3_muller (utolsó letöltés: 2014. május 15.).

⁹⁴ Uo. Czirok Andrásné feljegyzése, 1953. szeptember 11. 275.; ÁBTL 3.2.4. K-2365/2. Józán Sándor rendőrnnyomozó hadnagy feljegyzése, 1957. december 30. 59.; uo. Vámosi József rendőr őrnagy összefoglaló jelentése, 1962. január 31. 217.

⁹⁵ ÁBTL 3.2.4. K-2365/4. Rác Miklós rendőr alezredes főoperatív beosztott jelentése, 1969. március 18. 77–78.

⁹⁶ ÁBTL 3.2.4. K-2365/1. Pahocsa István államvédelmi őrnagy és Mérő Károly államvédelmi százados jelentése, 1953. május 24. 76.

⁹⁷ ÁBTL 3.2.4. K-2365/4. Rác Miklós rendőr alezredes főoperatív beosztott jelentése, 1969. március 18. 77.

⁹⁸ ÁBTL 3.2.4. K-2365/1. Farkas Vladimir jelentése, 1953. május 24. 71–74.

⁹⁹ „Czirok káderanyagát leellenőriztük. Az ellenőrzés megállapította, hogy a MÁVAG-ban eltöltött munkaidejével, valamint katonai múltjával kapcsolatban gyanús körülmény nem merült fel.” Uo. Farkas Vladimir jelentése, 1953. június 17. 256.

¹⁰⁰ ÁBTL 3.2.4. K-2365/1. Feljegyzés, 1953. május 30. 133–134.

¹⁰¹ Uo. Pahocsa István államvédelmi őrnagy és Mérő Károly államvédelmi százados jelentése, 1953. május 24. 75.

¹⁰² Ennek ellenére Farkas még az 1953. június 17-i jelentésében is Czirok egész családjának letartóztatását javasolta. Uo. Farkas Vladimir jelentése, 1953. június 17. 257–258.

¹⁰³ Uo. Pahocsa István államvédelmi őrnagy és Mérő Károly államvédelmi százados jelentése, 1953. május 24. 77.

¹⁰⁴ Uo. Gazdik Gyula jelentése, 1953. augusztus 28. 269.

¹⁰⁵ Uo.

¹⁰⁶ 1953 júliusában – a Nagy Imre kormányprogramja nyomán kibontakozó új szakasz politikájának köszönhetően – határoztak arról, hogy az ÁVH addigi túlhatalmát letörik, a politikai rendőrséget szigorúbb intézményi ellenőrzés alá helyezik. Ez azt jelentette, hogy az új szakasz kormánya 1953. július 17-én hatálytalanította a minisztertanácsnak az ÁVH-t létrehozó (4353/1949. számú) rendeletét, egyúttal pedig elrendelte, hogy az Államvédelmi Hatóságot össze kell vonni a Belügyminisztériummal (500/6/1953. számú határozat). Gyarmati–Palasik, 2013: 18.

¹⁰⁷ ÁBTL 3.2.4. K-2365/1. Gazdik Gyula jelentése, 1953. augusztus 21. 265–267.

¹⁰⁸ Uo. Gazdik Gyula jelentése, 1953. augusztus 28. 269.

¹⁰⁹ ÁBTL 3.2.4. K-2365/2. Lichtenstein József rendőr százados jelentése, 1960. szeptember 15. 78.; ÁBTL 3.2.4. K-2365/4. Rác Miklós rendőr alezredes főoperatív beosztott jelentése, 1969. május 12. 99.

¹¹⁰ ÁBTL 3.2.4. K-2365/2. Vámosi József rendőr őrnagy összefoglaló jelentése, 1962. január 31. 217.

¹¹¹ ÁBTL 3.2.4. K-2365/4. Rác Miklós rendőr alezredes főoperatív beosztott jelentése, 1969. március 18. 77.

¹¹² ÁBTL 3.2.4. K-2365/1. Vetrő György államvédelmi százados és Kádár János államvédelmi őrnagy jelentése, 1953. június 9. 206.; ÁBTL 3.2.4. K-2365/4. Rác Miklós rendőr alezredes főoperatív beosztott jelentése, 1969. március 18. 77.

¹¹³ Uo. 78.

¹¹⁴ ÁBTL 3.2.4. K-2365/2. Vámosi József rendőr őrnagy jelentése, 1962. január 31. 219.

¹¹⁵ Uo. Hegedűs János rendőr százados és Kozma Lajos rendőr főhadnagy jelentése, 1961. április 20. 151.; uo. Elek Imre rendőr százados jelentése 1961. május 18. 185.

¹¹⁶ ÁBTL 3.2.4. K-2365/4. Rác Miklós rendőr alezredes jelentése, 1969. március 18. 79.

¹¹⁷ ÁBTL 3.2.4. K-2365/3. Elek Imre jelentése, 1967. december 7. 198.

¹¹⁸ ÁBTL 3.2.4. K-2365/2. Vámosi József rendőr őrnagy jelentése, 1962. január 31. 218.

¹¹⁹ ÁBTL 3.2.4. K-2365/4. Rác Miklós rendőr alezredes jelentése, 1969. április 3. 92.; uo. Rác Miklós rendőr alezredes jegyezte operatív terv, 1969. december 31. 155.

¹²⁰ Uo. Rác Miklós rendőr alezredes jelentése, 1969. december 2. 141.

¹²¹ ÁBTL 3.2.4. K-2365/2. Ágoston Kálmán államvédelmi főhadnagy jelentése, 1954. április 21., 51–53.

¹²² Uo. Józán Sándor rendőrnnyomozó hadnagy feljegyzése, 1957. december 30. 59.

¹²³ Uo.

¹²⁴ Rác Pál (1928–1986) a berni követség rezidentúráján dolgozott titkos állományban 1950 és 1953 között. 1955. novemberben került a washingtoni rezidentúrára, majd azzal az ürüggyel, hogy New Yorkban felállítják az ENSZ magyar irodáját, átkerült az ebből az apropóból megszervezendő New York-i rezidentúrára. 1963–1968 között volt kairói nagykövet, 1969–1970 és 1974–1976 között külügyminiszter-helyettes. ÁBTL 2.8.1. 6528.;

- ÁBTL 3.2.6. OL-8-011/II. 146. és 150. Lásd még https://www.abtl.hu/archontologia/f?p=108:13:1303113435291763::NO:13:P13_OBJECT_ID,P13_OBJECT_TYPE:917880%2CELETRAJZ (utolsó letöltés: 2014. május 25.).
- ¹²⁵ ÁBTL 3.2.4. K-2365/2. Kivonat az OL-2/58. számú Washingtoni rez. szerv. d. nevű operatív szervezési dossziéból, 54–56.; uo. Jelentés Rác Pál kiutasításáról, 1957. június 14. Aláírás nélkül. 57–58.
- ¹²⁶ Uo. Kivonat az OL-2/58. számú Washingtoni rez. szerv. d. nevű operatív szervezési dossziéból, 54–55.; uo. Hegedűs János rendőr százados összefoglaló jelentése, 1960. december 13. 84.
- ¹²⁷ Uo. Kivonat az OL-2/58. számú Washingtoni rez. szerv. d. nevű operatív szervezési dossziéból, 54–55. Markotán István (1925–) a hírszerzés alezredese, aki ekkor New Yorkban tartózkodott.
- ¹²⁸ Uo. Hegedűs János rendőr százados összefoglaló jelentése, 1960. december 13. 85.
- ¹²⁹ Uo.
- ¹³⁰ Uo.
- ¹³¹ Uo. Jelentés Rác Pál kiutasításáról, 1957. június 14. Aláírás nélkül. 57–58.; https://www.abtl.hu/archontologia/f?p=108:13:1303113435291763::NO:13:P13_OBJECT_ID,P13_OBJECT_TYPE:917880%2CELETRAJZ (utolsó letöltés: 2014. május 25.).
- ¹³² 1957–1959 között „Pallós”, azaz Révész Imre (1956-ig Paulik Imre) a párizsi rezidentúra megbízott vezetője volt, 1959–1961 között pedig kinevezett vezetője. ÁBTL 3.2.6. OL-8-007/VIII.; ÁBTL 2.8.1. 9353. Lásd még https://www.abtl.hu/archontologia/f?p=108:13:5906805915256448::NO:13:P13_OBJECT_ID,P13_OBJECT_TYPE:950655%2CELETRAJZ (utolsó letöltés: 2014. május 28.).
- ¹³³ Czirok valószínűsíthetően az ÁVH Dzerzsinszkij Tisztai Tanosztályból ismerhette őt – akkor még Paulik néven. ÁBTL 3.2.4. K-2365/4. Rác Miklós rendőr alezredes jelentése, 1969. május 12. 97.
- ¹³⁴ ÁBTL 3.2.4. K-2365/2. Móró István rendőr alezredes jelentése, 1958. június 24. 61.
- ¹³⁵ Uo. 62.
- ¹³⁶ Uo.
- ¹³⁷ Uo. Távirat Bécsből, 1960. november 21. 71.
- ¹³⁸ Az ÁBTL-ben lévő négy kutató dosszién is a fedőnév „Candy”, ÁBTL 3.2.4. K-2365/1–4.
- ¹³⁹ ÁBTL 3.2.4. K-2365/2. Hegedűs János rendőr százados összefoglaló jelentése, 1960. december 13. 79.; uo. Hegedűs János rendőr százados és Kozma Lajos rendőr főhadnagy jelentése, 1960. december 27. 90. Ez utóbbi jelentésben a „Seprűs” át van húzva, és kézírással beírva: „Bolygó”. 1969. február 5-étől a „Bolygó” fedőnév már Czirok András gyerekkori barátját, iskolatársát, Terhes Sándort jelöli célszemélyként. ÁBTL 3.2.4. K-2365/4. Rác Miklós rendőr alezredes összefoglaló jelentése, 1969. február 5. 144.
- ¹⁴⁰ ÁBTL 3.2.4. K-2365/3. Rác Miklós rendőr alezredes főoperatív beosztott feljegyzése, 1967. december 9. 199–200.; ÁBTL 3.2.4. K-2365/4. Rác Miklós rendőr alezredes jelentése, 1969. március 18. 70.
- ¹⁴¹ ÁBTL 3.2.4. K-2365/2. Kozma Lajos rendőr főhadnagy jelentése, 1961. november 24. 211.
- ¹⁴² Uo. Vámosi József rendőr őrnagy jelentése, 1962. január 31. 218. Az *Állambiztonsági értelmező kéziszótár* társadalmi kapcsolatnak nevezi azt a „szocializmushoz hű személyt, aki felkérésre vagy önként folyamatosan segíti, tájékoztatja az állambiztonsági szerveket”. Gergely (összeáll.), 1980: 183. Az iratokból úgy tűnik, Elek azért vállalta az együttműködést, mert féltette az állását.
- ¹⁴³ ÁBTL 3.2.4. K-2365/2. Vámosi József rendőr őrnagy jelentése, 1962. január 31. 219. Elek fedőneve hol „Énekes”, hol „Elekes” volt. Lásd uo. Vámosi József rendőr őrnagy és Czvetkovics László rendőr őrnagy jelentése, 1962. augusztus 14. 246–248.; ÁBTL 3.2.4. K-2365/3. Rác Miklós rendőr alezredes összefoglaló jelentése, 1967. február 15. 40.
- ¹⁴⁴ ÁBTL 3.2.4. K-2365/2. Kozma Lajos rendőr főhadnagy jelentése, 1961. november 24. 212. Kozma jelentette: „A továbbiakban megbeszéltem Elek elvtárral, hogy a családot befolyásolja oly irányban, hogy tegyenek konkrét javaslatot »Bolygó« felkutatása érdekében annál is inkább, mivel mint Elek elvtárs megemlítette, a család mind gyakrabban foglalkozik azzal a gondolattal, hogy most már nem nyugszanak, amíg valamilyen formában »Bolygóról« [ebben az esetben Czirok Andrásról – P.M.] konkrét értesüléseket nem szereznek...” Uo. 212.
- ¹⁴⁵ Vámosi őrnagy az ún. „sötét” hírszerzésre utal, amely az *Állambiztonsági értelmező kéziszótár* szerint a következőt jelenti: a hírszerző vagy ügynök beszélgetés során szerez meg értékes adatokat, értesüléseket olyan módon, hogy a partner nincs tudatában annak, hogy ellenséggel áll szemben, és számára jelentős hírszerzői szolgáltatást nyújt ki. Nem ismeri az ellenség „sötét” szándékát. A beszélgetését a hírszerző vagy az ügynök megtervezi, előkészíti. Gergely (összeáll.), 1980: 169–170.
- ¹⁴⁶ ÁBTL 3.2.4. K-2365/2. Vámosi József rendőr őrnagy jelentése, 1962. január 31. 220.; uo. Elek Imre jelentése, 1962. szeptember 12. 264–268.
- ¹⁴⁷ Uo. Másolat jelentésekből, 1960. augusztus 22. – szeptember 2. 66–70. Aláírás nélkül. Elek Imre jelentése, 1962. augusztus 27. 243–244.; uo. Hegedűs János rendőr százados jelentése, 1961. március 13. 142–143.
- ¹⁴⁸ Uo. Vámosi József rendőr őrnagy és Czvetkovics László rendőr őrnagy jelentése, 1962. augusztus 14. 246–248.

- ¹⁴⁹ ÁBTL 3.2.4. K-2365/3. Elek Imre jelentése, 1963. augusztus 30. 296–300.
- ¹⁵⁰ ÁBTL 3.2.4. K-2365/2. „Lovas” utasítása Róna elvtársnak, New Yorkba Budapestről, 1961. január 30. 107–108. De ugyanezt az utasítást küldték a washingtoni, a londoni, a bécsi, a párizsi, a tel-avivi, a római, a berni rezidentúra vezetőjének is ez idő tájt. Uo. 110–119.
- ¹⁵¹ ÁBTL 3.2.4. K-2365/1. Távirattervezet Bécsnek, dátum nélkül. 189.
- ¹⁵² Uo. Király Ferenc államvédelmi százados: Gk. sérülés véleményezése, 1953. május 25. 99.
- ¹⁵³ ÁBTL 3.2.4. K-2365/3. Határozat, 1967. január 21. 32.
- ¹⁵⁴ Uo. Rác Miklós rendőr alezredes összefoglaló jelentése, 1967. február 15. 49.
- ¹⁵⁵ Uo. Rác Miklós rendőr alezredes által jegyzett operatív terv, 1967. február 15. 44–51.
- ¹⁵⁶ Rajnai Sándor (1922–1994) 1946-ban került a politikai rendőrség állományába, 1976-os nyugállományba vonulásáig megszakítás nélkül szolgált, 1955-től magas vezetőpozíciókban. Ezután volt nagykövet Bukarestben, majd Moszkvában. 1992-ben Izraelbe távozott, majd 1993-ban az USA-ban telepedett le. Fekete, 2013b: 386–388.
https://www.abtl.hu/archontologia/f?p=108:13:1108271243088457::NO:13:P13_OBJECT_ID,P13_OBJECT_TYPE:633762%2CELETRAJZ (utolsó letöltés: 2014. május 15.).
- ¹⁵⁷ ÁBTL 3.2.4. K-2365/4. Kőszegi Sándor rendőr hadnagy feljegyzése, 1968. augusztus 5. 132. Az „egyes jelzések” egyáltalán nem voltak frissek, egy 1957-ben hazatért forradalom utáni disszidens 1956/57-es emlékeire alapozták, amiről az illetőt csak 1968. augusztus 5-én hallgatták ki a magyar szervek. Ekkor Czirok 1953-as fényképét vélte felismerni, azt állítva, hogy Passau mellett, egy hegyen álló villában, ahol az amerikai parancsnokság székelt, őt kihallgatták, és ekkor látta Czirokat.
- ¹⁵⁸ Uo. Levéltervezet, 1968. szeptember 4. 31.
- ¹⁵⁹ Uo. Javaslat, 1971. október 13. 234.
- ¹⁶⁰ ÁBTL 1.11.13. KEOKH-0045-512-3. 40-9-8/Z/88.
- ¹⁶¹ Józef Światło (1915–1994) a lengyel Állambiztonsági Minisztérium magas beosztású funkcionáriusa 1953. december 5-én disszidált Nyugatra. Washingtonig jutott, ahol a Szabad Európa Rádió műsoraiban beszélni kezdett a Lengyelországban zajló terrortól. Sobor-Swidarska, 2006: 41–63. Lásd Mitrovits Miklós előadását a Történelmi Kávéházban. <http://www.abtl.hu/node/444> (utolsó letöltés: 2014. május 15.).
- ¹⁶² Ion Mihai Pacepa (1928), Nicolae Ceaușescu diktátor bizalmasa és a kémelhárítás főnöke 1978 júliusában az NSZK-ba utazott, majd ott politikai menedékjogot kért és kapott az Egyesült Államoktól. Az itt 1987-ben megjelent könyvében – magyar nyelvű megjelenés: *Vörös Horizontok. Egy román kémfőnök vallomásai* (I. H. Printing Company, New Jersey, 1994) – leleplezi Ceaușescunak és feleségének a diktatúráját. Ezeket újabb könyvek követték, amelyek erős forráskritikát igényelnek. Bányai, 2004. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/pacepa-a-tortenelem-bizalmasa> (utolsó letöltés: 2014. május 15.).
- ¹⁶³ Palasik, 2011: 79–91. A gyilkos a hatvanas években az osztrák Belügyminisztérium magas beosztású tisztjeként kulcsfontosságú információkhoz jutott.
- ¹⁶⁴ Ez egyfajta gyakorlat lehetett az állambiztonsági szerveknél. Erre utal Dobróka János államvédelmi alezredes (a bécsi rezidentúra munkatársa és követségi titkár) feljegyzése, amely az 1956 júliusában disszidált Molnár László volt államvédelmi hadnagynak az erőszakos hazahozatalát javasolta: „*A határon való ellenőrzéstől tartani nem kell, mert ez még egyetlen esetben sem fordult elő velem szemben, miután az osztrák csendőrökkel és fináncokkal jó a kapcsolat. (A határon már hoztam és vittem hasonló módon át ügynököket.) Szükséges azonban a Corvinból olyan gyógyszer, amely egy órás altatást biztosít, hogy a kocsi hátuljában ne tudjon mozogni a nevezett.*” Az akcióból ez esetben nem lett semmi, az iraton Rajnai Sándor államvédelmi alezredes, a Hírszerző Főosztály vezetője kézírásával olvasható: „*Más alapon kell majd végrehajtani! 1956. szeptember 10.*” ÁBTL 3.2.3 Mt-592. 151. Köszönöm Tari Miklósnak, hogy felhívta a figyelmemet az iratra.
- ¹⁶⁵ ÁBTL 3.2.4. K-2365/4. Farkas Vladimir levele Czirok Albertnek, 1989. január 26. 243.
- ¹⁶⁶ Uo. Czirok Albert levele, 1989. február 6. 242.
- ¹⁶⁷ Uo. 244.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára (ÁBTL)

- 1.5. Egyesített Belügyminisztérium államvédelmi szerveinek iratai
- 1.6. BM Politikai Nyomozó Főosztály iratai

1.11.13.	Külföldieket Ellenőrző Osztály iratai	
2.8.1.	Állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai	
	6528	Rácz Pál
	9353	Révész Imre (Paulik Imre)
3.1.9.	Vizsgálati dossziék	
	V-85213	Bálványi Endre
	V-85213/1.	Bálványi Endre
3.2.1.	Bt-dossziék	
	Bt-491	„Webbe Harold” („Völgyesi Sándor”)
3.2.3.	Mt-dossziék	
	Mt-592	„Somló”
	Mt-733/2–3.	„Webbe Harold”
3.2.4.	Kutató dossziék	
	K-2365/1–4.	„Candy”
3.2.6.	Rezidentúra dossziék	
	OL-8-005	Bécsi rezidentúra
	OL-8-007	Párizsi rezidentúra
	OL-8-011	Washingtoni rezidentúra
	OL-8-012	Frankfurti rezidentúra

Nyomtatásban megjelent források

Gecsényi, 2007

Gecsényi Lajos: Bevezető. In *Iratok Magyarország és Ausztria kapcsolatainak történetéhez, 1945–1956.* Szerkesztette: uő. Budapest, Magyar Országos Levéltár.

Gyarmati – S. Varga (szerk.), 2006

A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései, 1953–1956. III. kötet. Összeállította Kajári Erzsébet. Szerkesztette: Gyarmati György és S. Varga Katalin. Budapest, Történeti Hivatal.

Hivatkozott irodalom

Argejő, 2010

Argejő Éva: Atomzselés cukorka. Adalékok Ötvös Alajos hírszerzői tevékenységéről a váci börtönben keletkezett fogdaügynök-jelentések tükrében. *Betekintő*, 2. http://www.betekinto.hu/2010_2_argejo

Bányai, 2004

Bányai Péter: Pacea: A történelem bizalmasa. *Beszélő*, 9. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/pacea-a-tortenelem-bizalmasa>

Beer, 2007

Siegfried Beer: The Soviet Occupation of Austria, 1945–1955. *Eurozine*, 2007. május 24. <http://www.eurozine.com/pdf/2007-05-24-beer-en.pdf>

Eisterer, 2009

Eisterer, Klaus: Austria under Allied Occupation. In Steininger, Rolf et al. (szerk.): *Austria in the Twentieth Century*. New Brunswick – New Jersey, Transaction Publishers.

Fekete, 2013a

Fekete Edit: Móró István. In *A trójai faló a Belügyminisztériumban. Az ÁVH szervezete és vezérkara 1953–1956*. Szerkesztette: Gyarmati György – Palasik Mária. Budapest, ÁBTL – L'Harmattan. 351–352.

Fekete, 2013b

Fekete Edit: Rajnai Sándor. In *A trójai faló a Belügyminisztériumban. Az ÁVH szervezete és vezérkara 1953–1956*. Szerkesztette: Gyarmati György – Palasik Mária. Budapest, ÁBTL – L'Harmattan. 386–388.

Gecsényi, 2009

Gecsényi Patrícia: Államvédelmi tisztek és diplomaták a bécsi követségen a forradalom napjaiban. Puja Frigyes feljegyzése. *Archivnet*, 3. http://archivnet.hu/pp_hir_nyomtat.php?hir_id=73

Gergely (összeáll.), 1980

Állambiztonsági értelmező kéziszótár. Összeállította: Gergely Attila. Budapest, BM Könyvkiadó.

Gyarmati – Palasik, 2013

Gyarmati György – Palasik Mária: Az ÁVH intézménytörténetének társadalmi-politikai környezete, 1953–1956. In *A trójai faló a Belügyminisztériumban. Az ÁVH szervezete és vezérkara 1953–1956*. Szerkesztette: Gyarmati György – Palasik Mária. Budapest, ÁBTL – L'Harmattan.

-
- Müller, 2013
Müller Rolf: A Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályának szervezettörténete (1946. október – 1948. szeptember). *Betekintő*, 3. http://www.betekinto.hu/2013_3_muller
- Pacepa, 1994
Ion Pacepa: *Vörös Horizontok. Egy román kémfőnök vallomásai*. New Jersey, I. H. Printing Company.
- Palasik, 2011
Palasik Mária: Egy belügyi tiszthelyettes disszidálása és titokzatos halála. Lopusnyik Béla tragédiája. In *Megértő történelem. Tanulmányok a hatvanéves Gyarmati György tiszteletére*. Szerkesztette: Baráth Magdolna – Bánkúti Gábor – Rainer M. János. Budapest, L'Harmattan. 79–91.
- Palasik, 2013a
Palasik Mária: A BM II/3. (Hírszerző) Osztály. In *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962*. Szerkesztette: Cseh Gergő Bendegúz – Okváth Imre. Budapest, ÁBTL – L'Harmattan.
- Palasik, 2013b
Palasik Mária: Meszler (Kovács) Tibor. In *A trójai faló a Belügyminisztériumban. Az ÁVH szervezete és vezérkara 1953–1956*. Szerkesztette: Gyarmati György – Palasik Mária. Budapest, ÁBTL – L'Harmattan.
- Simon, 2013
Simon István: Márkus Sándor. In *A trójai faló a Belügyminisztériumban. Az ÁVH szervezete és vezérkara 1953–1956*. Szerkesztette: Gyarmati György – Palasik Mária. Budapest, ÁBTL – L'Harmattan. 335–336.
- Sobor-Swidarska, 2006
Sobor-Swidarska, A.: Jozef Swiatlo – Myth and Reality. *Studia Historyczne (Historical Studies)*.
- Tóth, 2013
Tóth Eszter: A politikai és gazdasági hírszerzés szervezete, 1945–1990. In *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962*. Szerkesztette: Cseh Gergő Bendegúz – Okváth Imre. Budapest, ÁBTL – L'Harmattan.

Erdős Mátyás állambiztonsági megfigyelése

„Megismeritek az igazságot, és az igazság szabaddá tesz titeket!” (Jn 8,31–32)

„Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárába kérvényt írtam; 93 éves vagyok, túl két infarktuson: élve! Kérem adataimat. Mellékelve a sematizmusból az önéletrajzom. Mély tisztelettel: Erdős Mátyás.”¹

Magyarországot 1945-től egy idegen és nem keresztény hatalom tartotta megszállva. A rendszert szovjet mintára – terror alkalmazása mellett – kiterjedt besúgóhálózattal tartotta fenn az idegenből idetelepített, orosz szuronyok és fegyverek árnyékában az 1949-től totálissá váló diktatúra. Mindszenty József éleslátó megfogalmazása szerint: *„Szerintük [mármint a bolsevikok szerint – K. G.] Istennek még a neve is el kellőzöndő. Legnagyobb tekintélyük azt mondja, hogy aki Istent elfogadja, az egyenlő az önközpénsszel. Lenin mondta ezt. Volt időm az amerikai követségen ilyen könyvek olvasására és megmaradt emlékezetemben, hogy Isten ennyi a bolsevizmus oroszországi alapvetőjének szemében.”²* Azok a lelkipásztorok, akik magas műveltségük és mély lelkiéletük révén a lelki, vallási életben sokak számára váltak útmutatóvá és példaképpé, a politikai rendőrség szemében a legveszélyesebb ellenséges személyek közé tartoztak. Ilyen kimagasló tudású és lelki életű pap volt Erdős Mátyás is, aki már Mindszenty hercegprímás esztergomi érsekké történő kinevezésekor az állambiztonság látókörébe került. Ő ugyan a későbbiekben sem szenvedett börtönbüntetést, de annál inkább mellőzést és háttérbe szorítást, különösen 1952 és 1983 között. A katolikus egyház az 1960-as években, többek között a II. Vatikáni Zsinat időszakában, Magyarországon és a többi, kommunista uralom alatt levő országban csak erősen korlátozott körülmények között működhetett.³

Erdős Mátyás személyi dossziéja⁴ is az 1960-as évekre datálódik. Először 1948-ban került kapcsolatba a belügyi, államvédelmi szervekkel a Mindszenty-per előkészítése kapcsán.⁵ Erről szóló visszaemlékezését jelen sorok írója már publikálta.⁶ A per előkészítése során játszott szerepére utalnak az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában őrzött anyagban is, többek között Fábrián János levéltáros⁷ 1949. január 10-én felvett kihallgatási jegyzőkönyvében.⁸ Ekkor a levéltáros azt vallotta, hogy Mindszenty hercegprímástól utasítást kapott, hogy a prímás által írt fogalmazványt (amelynek keletkezési ideje 1948. december 10-re tehető), amelyet Mindszenty József a saját letartóztatása esetén kívánt megjelentetni, öt példányban gépelje le. Amikor Erdős Mátyást 1952-ben állami parancsra – mint lelki igazgatót és dogmatikatanárt – az Ősrégi Szemináriumból eltávolították, először Epölre (jelenleg Komárom-Esztergom megye) került. Az állambiztonsági megfigyeléséről szóló anyagok is itteni működése idején születtek. Több, a BM III/III-as csoportfőnökséghez tartozó hálózati személy jelentett róla. Amikor Erdős Mátyás ezeket az iratanyagokat kézhez kapta (hozzávetőlegesen 300 oldalnyi anyag), magánközlésben a következőket mondta: *„A barátaim nevét találom meg benne, akik jelentettek rólam!”*

Erdős Mátyás személyi dossziéját 1964-ben lezárták. A titkosszolgálati eszközökkel történő figyelés azonban korántsem ért véget. Erdős Mátyásról az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában egyéb iratok is referálnak több-kevesebb vonatkozó anyagot.⁹ Jelen tanulmányban az Erdős Mátyásról jelentő személyek csak akkor kerülnek ügynökként megnevezésre, amikor az idézett dokumentumokból az olvasható, hogy az

adott személy a megadott forrásban is ügynökként szerepel. A 2003. III. évi törvény szerint hálózati személy az a személy, aki az e törvény hatálya alá tartozó iratokat keletkeztető szervezetek számára titokban, fedéssel és fedőnévvel jelentést adott, vagy ilyen jellegű beszervezési nyilatkozatot írt alá, vagy ilyen tevékenységért előnyben részesült.¹⁰

Ahogy Erdős Máttyás már közölt visszaemlékezésében írja, „elkerültem a megtiszteltetést, hogy ingyen, állami költségen üdüljek”.¹¹ Sem a Mindszenty-per előkészítésénél, sem az 1960-as években történt állambiztonsági megfigyelése során semmit nem tudtak rábizonyítani. Ez önmagában még nem lett volna kizáró ok letartóztatására és bíróság elé állítására, ahogyan az sokakkal teljes ártatlanságuk ellenére is megtörtént.

Beke Margit az egyházmegyes papokról szóló könyvében Erdős Máttyásról a következőket írja: *„Az egyházmegye egyik legokosabb papjának tartották. Szó nélkül ment a főpáosztora által kijelölt helyre, hogy jó példát adjon az engedelmességre. Egy lépést sem tett saját érdekében, sem az aula, sem az állam felé. Szigorú elvekhez tartotta magát. Humora szinte sohasem hagyta el. Papoknak bölcs és okos tanácsadója és egyúttal példaképe. Az ész és nem az érzelmek embereként jellemezték a kortársak. Szűz Mária iránti tisztelete példamutató volt, a Máriás Papi közösségnek, a cönákulumnak a terjesztője és papja volt. 2003. december 4-én hunyt el, életének 96., papságának 69. évében.”*¹²

Erdős Máttyással 1985. június 15-én, a papszentelési mise alkalmával ismerkedtem meg Esztergomban. Egykori plébániai ifjúsági hittanáróromtól, Bölcsvölgyi Zoltántól hallottam róla először, még az 1980-as évek legelején. Mindig úgy emlegette őt, hogy *„a régi jó spirituális”*. Ő a negyvenes években Bölcsvölgyi atya lelki igazgatója és dogmatikatanára volt az esztergomi szemináriumban. Beszédeiben oly sokszor említette Matyi bácsit (mindenki így nevezte őt) – minden alkalommal egy-egy lényegre törő mondását is idézve –, hogy arra gondoltam, ezek után nekem is mindenképpen meg kell ismernem őt.

Amikor először találkoztam vele – akkor őt már visszahívták Esztergomba, a Prímási Palotába¹³ –, első utunk az épület kápolnájába vezetett. Ott röviden csendes adorációt végeztünk, majd néhány szót váltottunk egymással, a papszentelési mise előtt. Ezt a találkozót mintegy ötven másik követte a rá következő 18 esztendőben. Korkülönbségünk ellenére hamar baráti kapcsolatba kerültünk – ez Matyi bácsival nem volt nehéz. Közvetlenségének köszönhetően első perctől kezdve úgy beszélgettünk, mintha mindig ismertük volna egymást.

Beszélgéseink alkalmával sokféle emberi, vallási, teológiai és egyéb kérdés került szóba, természetesen sok humorral ötvözve. Abban az időben Schütz Antal kétkötetes dogmatikáját olvastam, magyarul.¹⁴ Ennek kapcsán jó néhány olyan probléma is felmerült bennem, amelynek megválaszolása mélyebb teológiai rálátást és ismereteket kívánt. Természetesen Matyi bácsihoz fordultam. Ő pedig esztergomi szobájában letérdelt a könyvespolca elé, elővette a nagy könyveket, és abból olvasott utána a kért témáknak. Így tanárkodott velem. És én ezeket a válaszokat – érezvén súlyukat – eleinte emlékezetből lejegyeztem, a későbbiekben pedig már Matyi bácsi jelenlétében írtam le, odahaza kiegészítve. Mondhatni, hogy ami Schütz dogmatikájában nem volt benne, vagy számomra nem kellő érthetőséggel, részletességgel, azt Matyi bácsi válaszaiban megtaláltam (mindamelllett, hogy Schütz Antal dogmatikája a legkiválóbb dogmatika tankönyv). Ő is örült ezeknek a beszélgetéseknek, sőt még saját írásos anyagaiból is adott nekem. Ezeket az anyagokat idővel témák szerint rendeztem, majd – ahogyan az írásos anyagok közzététele előtt szokás – lektoráltattam. Az írások lektora a neves egyháztörténész professzor, dr. Adriányi Gábor.¹⁵

Erdős Mátyás atya – szerénysége mellett – bölcs, teljesen „ortodox”, azaz igazhitű, tiszta fogalmi gondolkodású tanár és lelkipásztor volt. Ő egy elmúlt, de nem könnyű történelmi korszak hiteles tanúja volt. Nagy szeretettel és nyitott szívvel fogadott mindenkit. Utolsó beszélgetésünkre 2003. november 14-én került sor. Határtalan kedvességére és melegszívűségére volt jellemző az a mondat, amellyel akkor elbúcsúzott tőlem: „Gyere, mert az nekem mindig ünnep, ha veled találkozom.”

A teológiai kiadványokon túlmenően, Erdős Mátyás atya állambiztonsági megfigyeléséről is szerettem volna pontos információkat szerezni. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltárába leadott kérvényemre 2012-ben megkaptam a tudományos kutatási engedélyt „A magyar történelmi egyházak helyzete a kommunista diktatúra korában, illetve az egyházak és az emigrációban élők kapcsolata, 1945–1990” című kutatási témára, tanulmányírás céljából. Ennek keretében választottam ki három hálózati jelentést, amely egy civil, valamint egy egyházi személy ügynöki jelentéseit tartalmazza. Az életrajzi adatokat és az egyéb, személyes vonatkozású eseményeket a jelentésekben szereplő hivatkozások teljesebb megértésének céljából adtam meg. A jelentéseket adó egyházi személy egyben Erdős Mátyás atya egyik jó barátja is volt, így ő – teljesen megbízva pap „barátjában” – sok mindent részletekbe menően elmondott neki, ami azután a jelentésekben részletesen meg is jelent. Hogy ez a „barátság” ilyen elemeket is tartalmazott, arról Erdős Mátyás már csak az állambiztonsági iratok kézhezvétele után értesülhetett; ahogyan egyik, már idézett személyes közlésében mondotta: „Barátaim nevét találom meg benne, akik jelentettek rólam!” Arról, hogy mindezek megismerését Erdős Mátyás az itt szereplő pap „barátjának” felfedte-e, semmiféle információval nem rendelkezem.

Dokumentumok

1. „Károlyi” fedőnevű ügynök 1960. június 10-i jelentése

Adta: Károlyi ü.16
Vette: Ábrahám I. fhdgy.
Idő: 1960. VI. 10.

Jelentés

„Károlyi” fn. ügynök az alábbiakat jelenti:

Jelentem, hogy június 6-án a Bajnáról 7.10 h-kor induló busszal a Bajnai plébános civilben Dorogon átszállással Bpestre utazott. Beszélgetése során megkért, ha esetleg lenne küldeménye, elviszem-e. Mondotta, előbb megbeszéli Bpesten a küldemény ügyvitelét, aztán fogja majd a szívességemet igénybe venni. Visszautazásának időtartamát nem tudom.

Június 6-án voltam az epöli plébánián. A plébános háziasszonya megkért, hogy vigyek neki 1 kg vaját sütéshez. A mai nap új menetrendet, valamint a Zsámbéki romtemplomról képeslapot vittem. Június 8-án a kért vaját el is vittem, mindkét esetben a plébános aludt, beszélni nem tudtam vele. Házvezetőnőjével beszélgettem. Beszélgetésünk alkalmával megkérdezte, hogy a fiam gyűjti-e még a bélyegeket. Én mondtam, hogy igen. Ő erre azt felelte, hogy sajnos mostanában kevés levelet kapunk, kiváltképpen külföldről. Csehszlovákiából azt írták, hogy minél kevesebbet írjon a plébános úr, mert figyelik őket.

Június 8-án az Esztergomból induló 16.15 Bpest-Bajna-Esztergom távolsági járaton Esztergomban felszállva utazott a tokodi plébános. Tokodon a templom előtt várakozott rá egy borbélysegéd, ki Esztergomban a Kávéház melletti fodrászüzletben dolgozik, kb. 25-28 éves, a haja rövidre van nyírva. Mindketten melegen üdvözölték egymást.

Károlyi s.k.

Kiértékelés: Feladata volt megfigyeltnek végezni a papok és főképp az epöli plébánoshoz járó személyek mozgásáról, utazgatásairól, a vele utazó papokkal az ismeretség további elmélyítése. Fenti feladatát végrehajtotta, jelentése értékes.

Megjegyzés: A kapcsolat feladatának megfelelően helyesen végezte a megfigyeléseit, melynek során megfelelő tájékoztatást kaptunk a bennünket érdeklő személyekkel kapcsolatban. Igen érdekes a jelentés azon része, amely az ügynök és az epöli plébános házvezetőnője közti beszélgetést tartalmazza, amely szerint a házvezetőnő arról beszélt, hogy mostanában kevés levelet kapnak, kiváltképpen külföldről. Csehszlovákiából azt írták, hogy minél kevesebbet írjon a plébános úr, mert figyelik őket. A reá bízott feladatot helyesen tudta megoldani, rendelkezik a feladatok végrehajtásához szükséges kvalifikáltsággal.

Intézkedés: A jelentést felhasználom az ügy további feldolgozásához. A házvezetőnő elmondását a levelezés figyelésével kapcsolatosan a felsőbb vezetőimmal megbeszelem és a további intézkedést annak megfelelően teszem meg. Minden esetre felhívjuk a figyelmét a levéllenőröknek a nagyobb óvatosságra, konspirációra. A csehszlovák elvtársaknál megnézzük azt a személyt, aki húsvétkor üdvözlő lapot kapott Erdőstől, mivel feltételezésünk, ha csak ezzel levelezik Csehszlovákiában, hogy ez figyelmeztethette Erdőst.

Utasítás: Készítsen alaprajzot az epöli plébániáról, amelyen pontosan tüntesse fel az épületben levő helyiségek elhelyezését és a helyiségek megnevezését, és az épületbe való bejáratot, ablakokat.

Keressen alkalmat arra, hogy az épület bejáratí ajtajának kulcsáról mintát vegyen. A kulcsot a rendelkezésre bocsájtott viaszka a megbeszéltek alapján nyomja bele. Megfigyeléseit az előző feladatokhoz hasonlóan végezze.

Ábrahám István r. fhdgy.

[ÁBTL 3.1.2. M-18505. 59–60. Aláírással ellátott, kézzel írt szöveg.]

2. „Pálos Pál” fedőnevű ügynök 1962. január 19-i jelentése

Adta: Pálos Pál ü.17

Vette: Farkas fhdgy.

Idő: 1962. jan. 19.

Tárgy: Dr. Erdős Mátyás ügye

Jelentés

1962. január 18-án, csütörtökön este 6 órakor jelentkeztem dr. Erdős Mátyás epöli plébánosnál lelkigyakorlatra dr. Schwartz apostoli kormányzó utasítására. Erdős szeretettel és észrevehető örömmel fogadott. A szobába befűtetett és minden a legnagyobb gondossággal volt előkészítve számomra.

Csütörtökön este megbeszéltük a lelki gyakorlat programját. Ragaszkodott az egy héthez. Közöltem vele, hogy naponként kezelésre kell járnom. Nem tetszett neki ez a közlésem, de tudomásul vette. Megkérdeztem, közölte-e vele Főhatóságom érkezésemet, mert honorálni szeretném velem kapcsolatos kiadásait. Azt felelte, ez nem lényeges, mindene van, nem jelent különösebb gondot ellátásom. Kérte, mondjam el kilépésem történetét, előzményeit és körülményeit, hogy a lelki gyakorlat anyagát jól választhassa meg. Miután ezt elmondtam, megegyeztünk a másnapi programban és a szobámba vonultam.

Pénteken, január 19-én, reggelizés közben egy férfi jött a plébániára. Mikor Erdős meghallotta a hangját, felkelt az asztaltól és kiment a folyosóra. A férfit a házvezetőnő a szobájába vitte. A nővér bejött az ebédlőbe és közölte, hogy gyorsan menjek a szobámba, mert ez a férfi gyanús ember. Fél óra múlva távozott az illető. Erdős akkor a szobámba jött és azt mondja nekem, gyanús, hogy ez az autóbusz kalauz, aki egyébként egy éve nem volt nála, épp most jelent meg, amikor én lelki gyakorlatot kezdek nála. Ez a kalauz Erdős állítása szerint két évvel ezelőtt azt mondta neki, hogy őt Erdős megfigyelésével bízták meg. Erdős az elbeszélés kapcsán állította nekem, hogy meggyőződése, ez az ember spicli. Szólt is a kerület papjainak, hogy óvakodjanak tőle. Erdős tudomása szerint Kurucz Károly nagysápi, Szuchy Béla máriahalmi plébánoshoz, sőt a bajnai és a szomori paphoz is gyakran eljár. Most már azonban megválogatják témáikat és szavaikat, ha az illető megjelenik, pedig az provokálja a reakciós jellegű beszélgetést.

A beszélgetés folytatásakor Erdős említette azt is, hogy állandóan ellenőrzik őt. Álnéven kell leveleket írnia, házkutatás is volt nála, amiről már előző alkalmakkor is beszélt. Ő, mint mondotta, megbízható embereknek elmondja ezeket, hadd lássák, milyen a vallásszabadság Magyarországon. Nem fél senkitől, mert államellenes dolgot nem tesz, viszont híve sohasem lehet egy rendes ember sem ennek a rendszernek, mert ateista és hazug. Az a szomorú, mondja, hogy az emberek nem eszmei meggyőződésből reakcióso, hanem anyagi érdekből és önzésből. Csak akkor szidják a rendszert, ha az érdekeikhez nyúl, egyébként kezdenek megbarátkozni vele.

Említette még, hogy most óvatosabb és több tanítványát kérte, ne levelezzenek vele és ne is látogassák őt, mert az most bajt jelenthet. Elmondta egyébként azt is, hogy velem kapcsolatban is érdeklődtek nála a nyomozók, akik meggyőződése szerint tatabányaiak. Ezek ketten karácsony előtt jártak nála, előzetes értesítés vagy bejelentés nélkül. Tud arról is, mondta, hogy a papok között is sok a spicli. Ez rengeteget árt az egyháznak, de a komoly papok, ha elvhuén, szerényen élnek és dolgoznak, meg tudják menteni az egyház becsületét és a híveket is.

Elmesélte, hogy aposztáziámról rengeteg variáció terjedt el. Ő a komoly részleteket Únyon hallotta Miklós napkor, amikor a kerület barátainak utolsó összejövele volt. Nagy Miklós únyi plébánost gratuláltak meg. Ezen a névnapon Szabó püspök, Rédei József, Szuchy Béla, Csermely András és Erdős vett részt december 6-án vagy a körül, a napra pontosan nem emlékszem.

Két vagy három évvel ezelőtt szintén egy területi összejövetelen az „Acta Apostolicae Sedis” egyik ellenforradalom utáni példányát hozta, amely vagy kerülő úton vagy elnézésből jutott hozzá. Francia nyelvű kiadás volt. Ebből a hivatalos közlönyből felolvasta név szerint a kiközösített magyar papok listáját.

Esztergom, 1962. január 19. Pálos Pál

Értékelés: Kapcsolatom feladata volt, hogy keresse fel dr. Erdős Mátyás epöli plébánost. A lehetősége meg lett volna, mivel papnövendék korában Erdős lelki-vezetője volt. A kormányzó utasítására azonban kapcsolatunknak egy hétre kellett kimenni dr. Erdőshöz

lelkigyakorlatra. A munkánkat ez megkönnyítette, mert egy hétig legálisan tartózkodhat ügynökünk Erdősnél. Mélyrehatóbban tanulmányozhatja magatartását, kapcsolatait.

Megjegyzés: Kapcsolatom jelentése operatív szempontból értékes. Megállapítottuk a jelentésből, hogy kapcsolatunkhoz bizalmas Erdős. Ezt bizonyítja a jelentésnek az a része, ahol Erdős elmondja a buszkalauz szerepét és felhívja a figyelmet, hogy vele vigyázni kell, mert „spicli”. A fent jelzett kalauz valóban az ügynöke volt a komáromi politikai kirendeltségnek. Operatív szempontból figyelemre méltó, hogy Erdős tud arról, hogy őt figyelés alatt tartják és ezt a feldolgozása során figyelembe kell vennünk. Erdős mindemellett a neki megbízható egyének előtt ellenséges kijelentéseket tesz. Figyelemre méltó Erdőssel kapcsolatban az is, hogy külföldi kapcsolatokkal rendelkezik és erősen németbarát. Szükségesnek tartom az ilyen irányú tanulmányozását.

Intézkedés: A jelentést kigépelni. Egy példányát Erdős anyagába elhelyezni. Intézkedni a lebukott buszkalauz ügyében.

Feladat: Kapcsolatomnak feladatul adtam, hogy továbbra is tanulmányozza dr. Erdőst, és a beszélgetések során állapítsa meg a jelenlegi politikai arculatát. Ez nem ütközik nehézségekbe, mivel Erdős szeret politizálni és általában ő a kezdeményező ezen a téren.

Feladatául adtam még Szeifert Ferenc pilisszentléleki plébános jellemzését.

Farkas Ferenc r. fhdgy. s.k.

Másolat hitelül:

Tatabánya, 1962. január 22.

[ÁBTL 3.1.2 M-18504. 101–105. Aláírással ellátott, kézzel írt szöveg.]

3. „Pálos Pál” fedőnevű ügynök 1962. január 26-i jelentése

Adta: „Pálos Pál” fn. ü.

Vette: Farkas r. fhdgy.

Idő: 1962. jan. 26.

Tárgy: Dr. Erdős Mátyás ügye

Jelentés

„Pálos Pál” fn. ügynök az alábbiakat jelenti:

Dr. Erdősnél 1962. január 26-án, reggel fejeztem be lelkigyakorlatomat. Ott tartózkodásom alatt még a következő kijelentések hangzottak el részéről az étkezések utáni beszélgetések alkalmával. Ilyenkor ugyanis beszélgettünk, egyébként teljes csendben, imádsággal és elmélkedéssel kellett töltenem az időt. Ezekhez az imádságokhoz és elmélkedésekhez ő adott általa összeállított anyagot, napjában háromszor.

Múlt pénteken, január 20-án, miután este hét órakor visszaérkeztem hozzá, azt mondta a vacsoránál, hogy másnap, szombaton módosul a napirend, mert ő délelőtt Nagysápra megy a plébániára, disznótoros ebédre. Kurucz plébános egy levélben hívta meg őt. A levelet személyi postával küldte, éspedig az epöli párttitkárral, aki éppen Nagysápon járt. Megjegyzésemre, hogy ily szolgálatkész párttitkár van a faluban, egy igen fölényes és becsmélő hangú véleményt mondott a község vezetőiről. Szerinte mind tudatlan, rosszul

képzett emberek, akik alapjában utálják a rendszert. Neki ezért is könnyű Epölön a dolga – mondta –, mert ott rázza át őket, ahol akarja.

Szombaton délelőtt valóban elment és kb. délután 5 órakor jött vissza. A vacsoránál azzal kezdte a beszélgetést, hogy kevesen voltak, de jól elbeszélgettek. Kinn volt az ebéden Esztergomból Meszlényi Antal kanonok, a szomori plébános, Kirhoffer, aki ferences barát egyébként, átvette őt az egyházmegye és az Egyházügyi Hivatal működési engedélyt adott neki. Jelen volt még László, bajnai plébános, dr. Erdős és a házigazda. A házigazda, Kurucz plébános felhívta a figyelmünket arra, hogy a zsámbéki kalauz járt nála a héten – ugyanazon a napon, amikor Erdősnél is volt – és kérdezte, hogy mikor lesz a disznóölés, szép-e már a hízó. Erre elhatározták, hogy még óvatosabbak lesznek vele szemben, mert bizonyos, hogy spicli. Meszlényi kanonok azt mondta, hogy egy korábbi alkalommal őt is felkereste, de röviden túladott rajta és azt is megmondta a portásnak, hogyha még egyszer jön, fel ne engedje a lakásába, hanem mondja neki azt, hogy Meszlényi nincs itthon.

Mint érdekességet megtárgyalták azt is, hogy a Kalocsai egyházmegye élére, elhunyt Grósz József helyébe Bárd segédpüspököt nevezte ki Róma, az állam azonban nem engedi működni és máris egy kis faluba számúzték. Az Egyházügyi Hivatal pedig Várkonyi Istvánt választotta meg a káptalannak, mert az békepap. Erdős minden témát és minden alkalmat megragad arra, hogy kritizálja a rendszert így aztán a szó megint a rendszer kritizálására terelődött. Főlényesen arról kezdett beszélni, hogy ő mennyire kiismeri és félrevezeti az állami embereket.

Elmesélte, hogy amikor a Mindszenty elleni nyomozás folyt, ő azért vallott az elrejtett aktákról azonnal, mert akkor az állami emberek megjelentek Esztergomban. Fábián János volt aulistának, akit magukkal hoztak, volt ideje megsúgni Drahos, akkori egyházkormányzónak, hogy ne tagadjanak semmit, mert az államiak mindenről tudnak. Drahos ezt még időben közölte velem és én – mondja Erdős – ezért vallottam, nem pedig a szép szemeikért, vagy félelemből. Higgyék ők csak ezt – folytatta –, hogy félek tőlük és őszinte vagyok. Brückner, szemináriumi rektor és Vajda, filozófia tanár, akik szintén részesei voltak a titoknak, mivel Drahos őket nem tudta már értesíteni, tagadtak és ők rosszabb megvilágításba is kerültek. Ezzel kapcsolatban kifejtette, hogy így kell félrevezetni ezeket az államiakat.

Más alkalommal arról beszélt, mennyire ismeri az eszközeiket. A faluban ugyanis van egy volt Ávós, aki Tatabányán dolgozott és ez bizalmasan sok mindent elbeszélte neki. Tőle tudja, hogyan bontják fel a leveleket – elektromos tűvel, gőzöléssel, stb. Érték én a kém- és spicli-elhárításhoz is – mondta. Kedves vagyok hozzájuk, kínálom őket, de minden szót megfontolok és mindenféle listát, levelet, mihelyt már nincs rá szükségem, azonnal elégetek – magyarázta nekem.

Tud arról is, hogy egy epöli lakost is megbíztak a figyelésével, de hát a jó ember bocsánatkérések között árulta el ezt neki. Ilyenek az ő embereik – mondta Erdős. Beszélt a házkutatásról. Keskeny diafilmeket találtak nála. Mondta, hogy külföldről van. Ezzel be is érték, de arra már nem tudtak rájönni, hogy sokszorosítottam is ezeket a filmeket – magyarázta főlényesen.

Amikor egyik étkezésnél azt kérdeztem tőle, hogyan jön ki anyagilag Epölön, így felelt: Epöl kis falu, helyi forrásokból nem sok pénzem van, de jó barátaim sok pénzzel támogatnak és külföldről is kapok dolgokat IKKA útján, szentmiséért. Egyébként meg is győződtem róla, hogy valóban van pénze, mert egy tanítónő jött hozzá, akinek meghalt az édesanyja, egy bizonyos Dóra néni. A tanítónő panaszkolta, mily sok kiadása van a temetéssel kapcsolatban, mert Pestről kell hazaszállíttatnia a halottat. Erdős minden további nélkül 3000.- Ft kölcsönt kínált neki, de a tanítónő csak ötszáz Forintot fogadott el. Mivel Epölön nincs rendes halottasház, csak egy deszka-tákolmány, megegyeztek abban is, hogy a templomban ravatalozzák fel a halottat. Erre én közbeszóltam, hogy

ehhez a tanács és a körzeti orvos engedélye kell. Erdős erre azt mondta, itt sokkal tájékozatlanabban a vezetők, sem hogy erről a rendeletről tudnának. Azt mondta, nem hívom fel a figyelmüket arra, hogy az ő engedélyük kell, így legalább akkor ravatalozok a templomban, amikor akarok.

Mikor a tanítónő távozott, dicsérte őt. Azt mondta, igen vallásos nő, mindig jár templomba, a feltűnés elkerülése végett más falvakba. Sőt, a hittanosokat, illetve a hittanra be nem íratott tanulókat is beengedik a hittanórára. Így mindenki, még a párttitkár gyerekei is bejárnak órára.

Az a véleményem – ott tartózkodásom alatt alakult ki bennem –, hogy házvezetőnőjét minden bizalmas dologba beavatja, sőt, közösen beszélnek meg dolgokat. Mindig az apáca jár például postára, jóban van a postásnővel és sok mindent kiszéd belőle.

Említette Erdős, amikor kérdeztem, tudja-e a házvezetőnő a velem történt dolgokat, hogy talán nem. Habár, amikor kiléptem – mondta – éppen az esztergomi ferenceseknél végzett több apácával lelkigyakorlatot és ott a pap, aki prédikált nekik, mondta, hogy egy plébános otthagya a plébániáját egy nő miatt. Sokat beszélgetnek, sőt, mintha ott-tartózkodásom alatt óvatosabbak lettek volna.

Erdős, amint meggyőződtem róla, állandóan hallgatja a külföldi adásokat és állandóan a rendszer változásában bizakodik. Beszél egy alkalommal arról, hogy az ő célja az, amikor papokat próbál irányítani és összefogni, hogy így védje az egyházat a rendszerrel szemben, mert szerinte az erő az összetartásban és az egységben van. Arról is meggyőződtem, hogy papok és a hívek felé állandóan rombolja a rendszer tekintélyét és a kialakult jó véleményeket a rendszerről. Ezt tudatosan és megfontoltan csinálja, mert szerinte a legnagyobb veszély, hogy a nem egészen tisztán látó emberek bedőlnek az örökös propagandának, és elhiszik, hogy egy-két újítása jó a rendszernek, pedig szerinte minden rossz és minden csalétek, mivel istentelennek, ateistának vallja magát a rendszer, és nem tiszteli az emberi jogokat.

Esztergom, 1962. január 26. Pálos Pál

Értékelés: Kapcsolatom feladata volt dr. Erdős Mátyás jellemzése, tanulmányozása. Feladatát végrehajtotta, egy hétig tartózkodott Erdősnél lelkigyakorlaton. Ezen idő alatt több olyan témát vetett fel Erdős, amin keresztül megállapíthatjuk politikai arculatát, valamint a községben kifejtett tevékenységét. Erdősnél figyelembe kell venni, hogy ellenséges aknamunkájára a községben felhasználja a hivatalos és állami szerveket is. Szerinte ezek az emberek nem elég jártasak az állami ügyek intézésében és így könnyű őket félrevezetnie. A jelentés foglalkozik azzal, hogy legutóbb is a községi párttitkár hozott részére levelet az únyi paptól, mert postán nem leveleznek. Tudomásunk szerint a leveleket ellenőrzik. Erdős beszélt arról is, hogy egy volt ÁVÓS-tól tudja a levelek felbontásának módszereit. Az elektromos tű használatát, valamint a gőzölést.

Megjegyzés: Erdőssel kapcsolatban figyelembe kell vennünk azt, hogy az ellenséges tevékenységét a legnagyobb óvatossággal végzi. Tisztában van azzal, hogy őt figyelik és ezért állandóan ellenőrzi környezetét. Magatartásából azonban az tűnik ki, hogy mindenhol és mindenütt kritizálja a rendszert, a számára megbízható egyének előtt. Van azonban egy gyenge oldala, hogy önteltség van benne és úgy véli, ő mindent tud ellenőrizni maga körül. Ezt a gyengeségét ki tudjuk használni.

Intézkedés: Epöl községben ellenőrizni, ki van olyan személy, aki az ÁVH-tól szerelt le. Párttitkára vonatkozólag tájékoztató jelentést küldeni a megyei pártbizottságnak. Ellenőrizni a levélkihordót.

Feladat: Kapcsolatomnak feladatául adtam a ferences gimnáziumban levő ismerőseinek a jellemzését. Elmondása szerint a tanulók között is van már tanítványa. Feladatul adtam,

hogy adjon jellemzést azokról a papokról, akik női kapcsolatokkal rendelkeznek. A lehetősége meg van, mivel szóban már beszámolt arról, hogy több ilyen papot ismer.

Farkas Ferenc r. fhdgy.

[ÁBTL 3.1.2. M-18504. 116–122. Aláírással ellátott, kézzel írt szöveg.]

¹ Erdős Mátyás szóbeli közlése.

² Fábrián, 1974: 213–214.

³ Adriányi, 1975. <http://www.ppek.hu/k201.htm> (utolsó letöltés: 2014. július 8.).

⁴ ÁBTL 3.1.5. O-12224.

⁵ Uo. 175.

⁶ Krajsovszky, 2006.

⁷ Fábrián János, esztergomi apostoli adminisztrátor, esztergomi kanonok, főesperes (1918. január 8. – 2000. december 5.). 1947-ben szertartó és levéltáros Esztergomban. 1948. december 23-án Mindszenty József miatt letartóztatták és a Markó utcában magánzárkába zárták. 1949. március 8-án feljelentés elmulasztása miatt elítélték, ezt követően több börtönben és internálótáborban is raboskodott. 1951. december 20-án szabadult. Beke, 2008: 193.

⁸ ÁBTL 3.1.5. O-12224. 175–176.

⁹ Az értékes szakmai konzultációkért, valamint a dokumentumok előkészítéséért és rendelkezésre bocsátásáért köszönetet mondok Vörös Gézának, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára levéltárosának.

¹⁰ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára 2003. évi III. törvény http://www.abtl.hu/jogsz_2003_III_tv (utolsó letöltés: 2014. július 8.).

¹¹ Krajsovszky, 2006.

¹² Beke, 2008: 178–179.

¹³ Erdős Mátyás 2002. január 13-i levelében így emlékezik erre: „Bartl Lőrinc halála után Lékai be akart hozni Esztergomba. Tervéről értesülve azt írtam neki. A filozófiában azt tanultuk: »Melius est esse, quam non esse, mihi melius est hic esse, quam *ott* esse.« (Jobb lenni, mint nem lenni. Nekem jobb itt lenni, mint *ott* lenni.) Mégis kinevezett a Főszékesegyházi Könyvtár igazgatójának. Obedivi, ivi. (Engedelmeskedtem, mentem.)” Mészáros, 2008: 307–309.

¹⁴ Schütz, 1923.

¹⁵ Krajsovszky, 2006; 2014.

¹⁶ Jankovics Károly buszkalauz, zsámbéki lakos. Esztergom, 1928. augusztus 28. Fedőneve: „Károlyi József” 1960. május 3. Hazafias alapon szervezték be. ÁBTL 2.2.2. 037135.

¹⁷ Puchovszky István rk. lelkész, csolnoki rk. plébánia. Ipolyság, 1932. augusztus 24. Fedőneve: „Pálos Pál” 1961. december 15. Gazdasági terhelő adatok alapján szervezték be. ÁBTL 2.2.2. 201032. Puchovszky István 1962–1969-ig egyházi szolgálaton kívül volt. Beke, 2008: 609–610.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

2.2.2.	Hálózati nyilvántartások	
	037135	Jankovics Károly
	201032	Puchovszky István
3.1.2.	Munka dossziék	
	M-18504	„Pálos Pál”

	M-18505	„Károlyi József”
3.1.5.	Operatív dossziék	
	O-12224	Dr. Erdős Mátyás

Sajtó

Fábián, 1974

Fábián Károly: Mindszenty bíboros Amerikában. *Katolikus Szemle* (Róma), 2–3. 213–214.

Hivatkozott irodalom

Adriányi, 1975

Adriányi Gábor: *Az egyháztörténet kézikönyve. Dissertationes Hungaricae ex historia ecclesiae IV.* /Aurora könyvek./ München, Szent István Társulat.
<http://www.ppek.hu/k201.htm>

Beke, 2008

Beke Margit: *Az Esztergomi (Esztergom-Budapesti) Főegyházmegye papsága 1892–2006.* Budapest, Szent István Társulat.

Krajsovsky, 2006

Krajsovsky Gábor: *Erdős Mátyás atya elmékedései, beszédei, előadásai.* Budapest. www.ppek.hu/k528.htm (utolsó letöltés: 2014. július 8.).

Krajsovsky, 2014

Krajsovsky Gábor: *Erdős Mátyás atya elmékedései, beszédei, előadásai II. Válogatott fejezetek a dogmatika, az erkölcsstan és a hitvédelem témaköréből.* Budapest. (kézirat)

Mészáros, 2008

Mészáros István: *Árnyak és fények.* Budapest, Eötvös József Könyvkiadó.

Schütz, 1923

Schütz Antal: *Dogmatika I–II.* Budapest, Szent István Társulat.

Népi írók kitelepítésének terve 1951-ben

Az 1945 után erős bomlásnak indult népi mozgalom a kommunista hatalomátvételt követően tovább tagolódott. Mind az emigrációt választók, mind az itthon maradtok kisebb köröket alkottak, amelyek már nem őrizték meg azt a viszonylagos zárttságot, amely a népieket főként az indulás éveiben jellemezte. Az összetartozás érzése mégis fennmaradt, a csoportszolidaritás nem tűnt el, sőt kritikus helyzetekben szinte kivétel nélkül érvényesült. Az alább közölt forrás is a népiek különböző politikai oldalakhoz tartozó képviselői között újra és újra fonódó érzelmi szálak meglétéről árulkodik. Most azonban nem a konkrét történetet szeretném elemezni, amely szépen illeszkedett a hatalom és az írók bonyolult – alkudozásokkal, fenyegetésekkel és kompromisszumokkal jellemezhető – viszonyrendszerébe. Ez az ügynöki jelentés a személyi kapcsolatokkal sűrűn átszőtt, a diktatúra hivatalos arculata mögött rejtőző világot villantja fel, amelynek a politikai rendőrség tisztjei és közlegényei, valamint a számukra megbízást teljesítő hálózati személyek egyaránt részesei voltak.

A kiválasztott forrás Sinka István személyi dossziéjából származik.¹ Bár a dossziét hivatalosan 1951-ben nyitották, már 1949 elejétől fogva szép számmal maradtak fenn a költőről szóló jelentések. Feltehetően nem ekkor kezdődött a népiek jobboldalához, sőt annak széléhez tartozó alkotó politikai rendőrségi megfigyelése, hanem rögtön a háború végeztével. Ez azért is valószínűsíthető, mert a Sinkától határozottan balra álló, a Nemzeti Parasztpárt elnökeként 1948 elejéig a Magyar Kommunista Pártot igen lojálisan támogató Veres Pétert is szemmel tartották, már 1945 márciusától fogva.² A most közölt jelentést nem abból az aspektusból vizsgáljuk, hogy hogyan és miért akartak kitelepíteni népi írókat, és miként akadályozták ezt meg.³ Ehhez pártiratokra és személyes dokumentumok bevonására lenne szükség. Viszont a szöveg sokat elárul a jelentést tevő ügynök, a korszak gyakorlata szerint számmal jelölt 18/1. motivációról és a politikai rendőrség elvárásairól, a népiekről alkotott véleményéről.⁴

Már első pillantásra szembetűnő, hogy a jelentés ugyanazon a napon keletkezett, amikor az ügynök Sinka Istvánnal beszélgetett. Mivel az első mondatban délelőtt tíz órától esik szó, könnyen lehet, hogy csupán néhány órával az elválásuk után született az itt közölt szöveg, amely az ügynök jelentésének géppel írott, a tartótiszt által szignált változata. Vagyis nem csupán a 18/1-es hálózati személy, hanem a gépíró és Rácz Elemér államvédelmi főtörzsőrmester közös szellemi termékének tekinthető. Az ügynök buzgalma, gyorsasága a dosszié egészét tekintve inkább kivételes, mint szokásos: általában két-három nap telt el a Sinkával való beszélgetések és az ezeket összefoglaló jelentések elkészítése között. Nem tudni, hogy ebben az esetben mi volt a sietség oka, csak gyanakodhatunk. Talán az ügynök úgy érezte, hogy itt valami rendkívül szokatlan jelenségről van szó? Le akarta leplezni az népiek háttérben zajló, informális játszmáit? Vagy esetleg abban bízott, hogy magasabb helyre jutva az illetékesek nem értenek egyet a tervezett akcióval?

Azért használom az akció kifejezést, mert 18/1. nem igazán tudta/merte néven nevezni, hogy mi történhet Erdélyi Józseffel,⁵ Kádár Lajossal⁶ és Tábor Istvánnal. A kiutalás, a kitelepítés és a kiutasítás kifejezést egyaránt használta. Számunkra egyértelműen a második a pontos és szabatos fogalom; de vajon így értették a kortársak is? Nehéz az ellenkezőjét feltételezni, inkább a politikai rendőrség jóindulatának megnyerését, esetleg a tökéletlen kifejezés megválasztásától való félelmet tükrözheti a szándékolt eufemizmus. Az ügynök nyilvánvalóan tompította, mérsékelte Sinka szavainak élet, mivel a harcosan antikommunista költő aligha nevezte 1951-ben felszabadulásnak 1945-öt, s az „u.n.” értelmező jelzőt sem használhatta a népi írók kifejezés előtt. Sinka teljes

mértékben a nép hiteles képviselőjének tartotta magát, az „u.n.” beszúrása sokkal inkább 18/1. igazodási kényszeréről árulkodik, mindenképpen el akarta találni az ÁVH által helyesnek tartott szófordulatot. A látszólag mellékes szóhasználat komoly feszültséget takar: hogyan lehet ellenségnek tartani a munkás-paraszt hatalom idején éppen a magukat népiként meghatározó írókat?

Először két íróról esik szó: Erdélyi Józsefről és Tábor Istvánról, majd megemlíti Kádár Lajos neve is. Nagyon érdekes, hogy az ügynök csupán az első két szerzőt sorolja egyértelműen a népiek közé, míg az állambiztonsági tiszt megjegyzése Erdélyit nem minősíti, Kádárral kapcsolatban „fasiszta színdarab”-ról beszél, míg Tábor nyílnak tartja. Nem tudni, hogy a három alkotó miként került egy pódiumra, az ügynök szerint az 1945 utáni börtönmúlt az összekötő kapocs. Ugyancsak érdekes, hogy a gépíró minden népi író nevét nyomtatott nagybetűvel emelte ki, a kormánytag Darvas Józsefét kivéve. Hogy a hangsúlyozás minek tulajdonítható, volt-e politikai, állambiztonsági szempontból jelentősége, nem tudom megmondani. A dossziében található többi jelentésben teljesen változó az írásmód. Lehet, hogy Darvas nem volt célszemély, míg a többiek bizonyosak azok voltak, s ily módon különböztették meg őket.

A Veres Péter és Sinka István közötti, többszörös áttétellel rögzített beszélgetés beemelése ugyancsak tanulságos. A vehemens, könnyen haragra gerjedő Sinka itt alkuképes és megállapodni kész személynek tűnik, akit érdemes megkönyékezni. 18/1. szinte kiutat kínál a hatalom számára: az eddig hajlíthatatlannak tűnő költőt a társai iránt érzett szolidaritásra alapozva lehetne az Írószövetségre való belépésre rávenni. Vagyis úgy ismerné el a fennálló hatalmat, hogy erkölcsileg még meg is dicsőülne. Megint nem tudni, hogy a legépebb szöveg mennyire adja vissza hűen Sinka szavait és szándékait, de mintha 18/1. akarva-akaratlanul maga is részesévé válna egy bonyolult, többszereplős folyamatnak. Egy olyan idézet akad, amely a maga bibliás szóhasználatával („velük együtt fut”) nagy valószínűséggel hűen adta vissza Sinka István beszédét.

Ezen a ponton véget ér a jelentés igazán fajsúlyos és érdemi része, a háborús veszély fokozódásáról és az iráni olajválságról szóló, a szöveg egészéhez képest hosszú fejtegetés szinte csak helykitöltő jellegű. Nem túl életszerű, hogy a feldúlt lelkű Sinka, miközben a hozzá közel álló Erdélyi József kitelepítése forog kockán, azt ecsetelje az ügynöknek, hogy mik az iráni olajtársaság államosítását követő potenciális forgatókönyvek. Az ügynök ismét taktikázhatott egy kicsit: nyújtotta, bő lére eresztette a mondanivalóját, amelynek végső konklúziója szerint Sinka hajlandó belépni az Írószövetségbe, ha békén hagyják a barátait.

A jelentés utáni Megjegyzés arról árulkodik, hogy a politikai rendőrség komolyan vette az ügynök által közvetíteni kívánt üzenetet, hiszen azt emelte ki belőle, ami igazán fontos volt: a három kitelepíteni kívánt irodalmár személyét. Közülük Erdélyi és Tábor hollétével láthatóan tisztában voltak, Kádárról viszont csak az operatív nyilvántartásban szereplő adatokat tudták feltüntetni. A jelentés fontosságát tükrözi, hogy megkapta az I/2., vagyis a Belső Reakció Elleni Harc Osztályának osztályvezetője és az Információs Osztály élén álló tiszt is, akinek módjában állott az értesülést közvetlenül a pártvezetés számára eljuttatni.⁷

A forrást betű- és szöveghűen közlöm, semmilyen elírást vagy tévedést nem javítottam abból a megfontolásból kiindulva, hogy ezt a változatot olvashatták az államvédelmi hierarchia felsőbb szintjein lévők és esetlegesen a pártvezetés tagjai is.

Dokumentum

1. Sinka Istvánról készített hálózati jelentés, 1951. június 8.

Szigorúan titkos! „V”.

Tárgy: Sinka István.

Jelentés
Budapest, 1951. június 8.

SINKA ISTVÁN jobboldali író, június 8.-án d.e. 10 órakor beszélt ügynökünkkel, az Atilla utca 8. sz. alatti lakásán.

A fővárosból történt kiutalásokkal kapcsolatban SINKA elmondta, hogy ERDÉLYI JÓZSEF, TÁBOR ISTVÁN és KÁDÁR LAJOS u.n. „népi írók” számítanak, a kitelepítésre, miután a felszabadulás után mindhárman börtönbüntetést töltöttek le. TÁBOR ISTVÁN és ERDÉLYI JÓZSEF az elmúlt napokban felkeresték SINKÁT, hogy összeköttetése révén, mentességet szerezzen számukra a kitelepítés alól.

Kérésükre SINKA elment VERES PÉTERHEZ az Erdőgazdálkodási Hivatalban lévő munkahelyére. Bár VERES tartózkodó magatartást tanúsított, SINKA, megkérte, hogy KÁDÁR LAJOS, ERDÉLYI JÓZSEF és TÁBOR ISTVÁN érdekében tegyen lépéseket. VERES PÉTER megígérte, hogy az ügyben beszélni fog Darvas József miniszterrel és elfogja intézni, hogy felvegyék őtet az Írószövetségbe, ami lényegében a kiutasítás alóli mentesítést fogja jelenteni számukra. Ezzel kapcsolatban VERES megkérdezte, hogy SINKA ISTVÁN kívánja-e az Írószövetségbe való felvételét? SINKA azt a választ adta, hogy neki az nem fontos, de ha a büntetett előéletű írók felvétele könnyebben megy, ha ő a nem büntetett is „velük együtt fut”, akkor próbálja meg.

A kiutasításokkal kapcsolatban SINKA kijelentette, hogy ezt „az idők előrehaladásának tekinti.” Növekszik a háborús veszély, tehát csökkenteni akarják a rendszerrel szembenálló szabadlábbon lévő elemek számát. Az elhagyott lakásokba, SINKA véleménye szerint szovjet állampolgárokat hoznak.

Az iráni olajtársaság államosításával kapcsolatban nem fog kirobbanni háború konfliktus, – mondotta SINKA. Ugy látja, hogy a Szovjetunió biztatja az irániakat, az angolok azonban nem fogják engedni, hogy ezen a rendkívül fontos helyen elvegyék tőlük az olajat. Valószínűleg megfogják fenyegetni a Szovjetuniót és ezután SINKA véleménye szerint, nem merik majd támogatni Iránt. Végző szükség esetén azonban az angolok nem fognak megijedni, a terület katonai megszállásától sem.

18/1.

Megjegyzés: Erdélyi József jelenleg a vejénél, Sigmond mérnöknel él, Kádár Lajos regényíró az „Ártatlanok” c. fasiszta színdarab szerzője. Tábor István nyilas költő volt, jelenleg a Rákosi Művekben dolgozik, fizikai munkán.

(Rácz Elemér)
áv. főtörm.
I/2-a alosztály.

TJ/4.

Készült 4 példányban, kapták:

Sinka szd.

Inf. Oszt.

Oszt. vez.

Ügynöki md.

[ÁBTL 3.1.5. O-9185. Rácz Elemér aláírásával ellátott, géppel írt tisztázat.]

---

¹ ÁBTL 3.1.5. O-9185: 136–137.

² Veres megfigyeléséről lásd Papp, 2012: 339–350.

³ Ezt a nézőpontot érvényesítette Szőnyei, 2012: 423–439. és 461–468.

⁴ Az állambiztonsági források társadalomtörténeti feldolgozása melletti érveket lásd Takács, 2014: 107–128.

⁵ Erdélyi József életútjáról és peréről lásd Standeisky, 2005: 335–350.

⁶ Kádár Lajos életútjáról és peréről lásd Papp, 2014.

⁷ Boreczky, 1999: 91–114.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.1.5. Operatív dossziék

O-9185

Sinka István

Hivatkozott irodalom

Boreczky, 1999

Boreczky Beatrix: Az Államvédelmi Hatóság szervezete, 1950–1953. In *Trezor 1. A Történeti Hivatal évkönyve*. Szerkesztette: Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal.

Papp, 2012

Papp István: Veres Péter elkésett tiltakozása. A Paraszti jövő és az állambiztonság. In „*Taníts minket úgy számlálni napjainkat...*” *Tanulmányok a 70 éves Kósa László tiszteletére*. Szerkesztette: ifj. Bertényi Iván – Géra Eleonóra – Richly Gábor. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.

Papp, 2014

Papp István: A magyar Jud Süss. Kádár Lajos *Ártatlanok?* című színdarabjának története. (Megjelenés alatt. *Betekintő* 2014/3.)

Standeisky, 2005

Standeisky Éva: Bűnbocsánat – Erdélyi József pere és költői rehabilitálása. In uő: *Gúzsba kötve – A kulturális elit és a hatalom*. Budapest, 1956-os Intézet – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára.

Szőnyei, 2012

Szőnyei Tamás: *Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990*. I. kötet. Budapest, Noran Könyvesház.

Takács, 2014

Takács Tibor: Az ügynökhálózat társadalomtörténeti kutatása. In *Az ügynök arcai. Mindennapi kollaboráció és ügynökkérdés*. Szerkesztette: Horváth Sándor. Budapest, Libri Kiadó.

Végszám és nyitány

Nagy Imre temetése és az állambiztonság

1. A csepp és a tenger: egy megkésett kegyeleti aktus, mely egy rendszer egészének az újraértékelését generálta

1956 regényét a mérvadó feldolgozások 1945-tel indítják. Címbeli történetünk „nagy elbeszélését” – az előbbihez hasonlóan – legkésőbb 1956-tal kellene kezdeni.¹ Nagy Imre sorsa a torkolattüzek villanásával-dörgésével pirkadó vasárnap hajnalon – 1956. november 4-én – megpecsételődött. Onnantól kezdve csak idő kérdése volt, hogy mikor is ácsoltatik meg a bitó neki magának és sorstársainak. A nagy hatalmi megszállás gerjesztette revánsindulat, a rendszerösszeomlás sokkját kompenzálni igyekvő párt-hübrisz, az intézményes megtorlás álarcá mögé búvó személyes bosszúvágy, valamint az ún. aktuálpolitikai taktikázások egymásba gabalyodása miatt még húsz hónapnyi fogolylét adatott neki. Éppen annyi, amennyi ideig korábban – a Sztálin halála utáni „olvadás” idején – Magyarország miniszterelnöke lehetett. A kivégzésről tudósító 1958. júniusi sajtóközlemény után, közel harminc éven át, az emléket is igyekeztek kiiktatni a közbeszédből (sorstársaiéval egyetemben). Akiről – amiről – nem beszélünk, az nincs, nem is volt..

Fentiek tudatában – ám részletező felidézésük mellőzésével – közelítünk történetünkhöz, azt 1985 tájékaról indítva. Azért innét, mert az 1956 után restaurált majd konszolidált magyarországi államszocializmus ekkoriban kezdett egyre nyilvánvalóbban működési válságba kerülni. Olyannyira, hogy az egyeduralgató MSZMP esedékes – a számmisztika szerint is szerencsétlen – XIII. kongresszusa képtelen volt épkezláb válságkezelési programmal előállni. Az aktuálpolitikai historizálás legbanálisabb fordulatával, „elért eredményeink megőrzésének” kívánalmával tudott csak előrukkolni a pártvezetés, ám ez is megvalósíthatatlannak bizonyult. Aligha véletlen, hogy a kortársak némelyike azon nyomban „katasztrófakongresszusnak” aposztrofálta az országirányításra magukat felkentnek tudók seregszemléjét. (Az ominózus formula emlékeimben elsőül Kéri Lászlóhoz kötődik.) A hogyan tovább kérdésében nyilvánvalóvá váló kompetenciavesztés indította a korabeli másképp gondolkodók egy részét arra, hogy 1985 júniusának közepén – a Nagy Imre és társai ellen hozott ítéletek és azok végrehajtása évfordulóján – a „monori tanácskozásnak” elkeresztelt illegális fórumon diagnosztizálják a gazdaságon immár túlnövő politikai és társadalmi válság összetevőit.²

1986, a forradalom harmincadik évfordulója – emlékezetpolitikai szempontból – már konfliktusosabb év volt. A demokratikus ellenzék ekkoriban szerveztette 1956-ot a kádári rendszer egészének kritikai újragondolásába.³ 1956 októberéről szamizdatok sora jelent meg, és külföldön több állásfoglalás, rendezvény aktivizálta azok memóriáját is, akik ezt továbbra is feledni-feledtetni kívánták. A titkosszolgálat fürkésző tekintete közepette bár, de itthon is megtartható volt egy konferencia az ún. második nyilvánosságban (Eörsi István lakásán). Itt túlélő kortársak néhány reprezentánsának emlékeztetése mellett az addig „fővárosi pártellenzék-értelmiség” központú forradalomképlet hangsúlyosan egészült ki a munkástanácsok szerepének érdemi méltatásával.⁴

1987 júniusában az 1848-as mártír miniszterelnök budapesti emlékhelyét félszáz ellenzéki demonstráló „Batthyány–Nagy Imre emlékmécsessé” nevezte át, s Nagy Imre özvegyének levelén kívül szamizdat röplapok is a volt miniszterelnök rehabilitálását követelték. Október folyamán a Műgyetem kertjének „nyilvános” rendezvényén túlmenően is több magántársasági összejövetelen emlékeztek 1956-ra.

1988 tavaszán megalakult a Történelmi Igazságtétel Bizottsága (TIB). A kivégzések 30. évfordulóján felhívást adtak közre, rehabilitálást és emberhez méltó eltemetést szorgalmazva. Ezzel egy időben a párizsi Pére-Lachaise temetőben installáltak egy szimbolikus sírt Nagy Imre és vértanútársai emlékének.

1989-be fordulva a rehabilitálás-temetés ügye már a nyilvános közbeszédben is tematizálódott. Az egymást szaporán követő ötletekhez szinte egyidejűleg társult többféle mellék- vagy zsákutcába térítő machináció, illetve – ha kitérni nem lehet – „mi a teendő” hezitálás. A hogyan tovább kérdésében egyfelől az addig hivatalos „ellenforradalom” év eleji „népfelkelés” formulára való becserélése adott indító lökést. Ehhez társult a 301-es parcellában a korpuzsmaradványok exhumálásának megindulása, végül pedig az, hogy az időközben „kerekasztal” köré tömörült ellenzéki szervezetek mellett májustól már a bomlás irányába platformosodó MSZMP reformszárnya is ezt szorgalmazta. Az erjedés mindenesetre alig szétválaszthatóan gabalyította egybe magának 1956-nak az újraértékelését, a megtorlás során meghurcolt vagy mártírrá lett áldozatok rehabilitálását, s mivel ezek az államszocializmus kádári rendszerének a fundamentumait érintették, a végtisztesség megadása aligha volt úgy elkülöníthető, hogy az „csak” temetési szertartássá redukálódjék. A megkésett kegyeleti aktusban több évtizednyi história eltérő idősíkjai csúsznak össze. Egymással diametrálisan szemben álló politikai felfogások, akaratérvényesítések és elvárások feszülnek egymásnak, miközben a felidézhető, megragadható történések háttérben pró és kontra megélt egyedi sorsok százezrei maradnak reflektálatlanul.

A temetésbe torkolló – csak hívószavakban érintett – fejleményeket politika- és emlékeztörténeti közelítésben már többen feltárták-leírták.⁵ Ezeket tudottnak tekintve mellőzöm s a történetek egyik mellékszálát idézem fel: az ancien régime-et végórájáig szolgáló kommunista titkosszolgálatok e napra vonatkozó ténykedését. Egy előreláthatóan nagyszabású – végsőleg politikai – rendezvény aligha képzelhető el valamifajta rendészeti segédlet nélkül. Am ennek a közönségre nyitott színpadrészéhez képest érdemel figyelmet az állambiztonság rejtőzködő, kulisszák mögötti ügybuzgalma. Az majd csak a felidézés végére derül ki – ha egyáltalán –, hogy mi is volt a titkosszolgálat szerepe ennek dramaturgiájában: statisztá, zsinórpadlás-kezelő, sűgő, kellékes, konzulens, rendezőasszisztens vagy éppen rangrejtett gyártásvezető.

2. Az állambiztonság „közreműködése”

A Belügyminisztérium (BM) állambiztonsági miniszterhelyettese, Pallagi Ferenc rendőr vezérőrnagy a temetés előtt tíz nappal elrendelte, hogy „1989. június 15-én, 16-án a Nagy Imre temetés időszakában a BRFK ÁB szervnek készülségi szolgálatot kell felállítani”.⁶ Azaz hogy a rendkívüli eseményről azonnal, egyébként kettő-, illetve háromóránként kell információs jelentést küldeniük a BM állambiztonsági miniszterhelyettese titkárságának. Ezt az „éles terepen” megrendezett hadijátékot többhetes csendes, ám annál intenzívebb betanulási-rákészülési próbafolyamat előzte meg úgy, hogy a szereplőket és a részt vevő sokaságot korántsem csupán egy rendező instruálta.

A BM ez alkalomra létrehozott Állambiztonsági Operatív Bizottsága 1989. május 9-i első ülésén rögzítettek szerint a Nagy Imre temetés helyszínét és az aktus jellegét illetően a szervezők körében sincs teljes egyetértés.⁷ A TIB és a Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ) a Hősök terét szemelte ki erre, míg a Fiatal Demokraták Szövetsége (Fidesz) a Kossuth téri megrendezés mellett kardoskodott. Ugyancsak különbözött kezdetben az aktus jellege, koreográfiája: az ellenzéki pártok – megfelelő létszámú jelenlévő esetén – a kormány lemondásának követeléséig elmenő tömegdemonstrációt fontolgattak, míg a kormány kegyeleti rendezvényt tartott kívánatosnak, s erre hajlottak az eltemetendőkhöz tartozói, valamint a TIB is. Aligha van csodálkoznivaló azon, hogy az állambiztonsági szervek az utóbbi verzió mellett sorakoztak fel, s ennek megfelelően

dolgozták ki saját intézkedési terveiket. Ennek lényege: a lehető legszélesebb körű információszerzés, arról az állami vezetés tájékoztatása, és a „kegyeleti forgatókönyv” erősítése. *„Ami nem ez[t célozza], azt – beépüléssel, bomlasztással – eltéríteni, korlátozni, akadályozni.”*

Részletesebben: Az USA külügyminisztériumát a fejlemények tompítására, fokozatosságára rávenni „baráti beszélgetéssel”, s ugyanebbe az irányba orientálni Mark Palmert, az USA budapesti nagykövetét. A megkettőzés nem véletlen. A State Department – az összes nyugat-európai államhoz hasonlóan – óvatoskodó, „nem rohanni” állásponton volt, s ezt sugallták kormánynak, ellenzéknek egyaránt, mert kiszámíthatatlannak tartották Moszkva reakcióját.⁸ Mark Palmer nagykövet viszont demonstratívan az ellenzéknek tekintette „magyar partnerének”, és nem az ország akkori kormányosait.

Ugyanezt üzenték az amerikai emigrációból hazakészülő Király Bélának, ám ekkor az európai (párizsi, illetve nyugatnémet) emigráció még nem jött szóba megdolgozandó célcsoportként. Az állambiztonság itthon a Fideszt, az SZDSZ-t és a Republikánus Kört tekintette ekkor *„a legszélsőségesebb elképzelésekkel fellépő szervezeteknek”*.

„Ki kell választani azokat a hálózati személyeket, akik alkalmas pozícióban vannak és az eseményeket az általunk kívánatosnak tartott irányba befolyásolhatják. Részükre részletes, személyre szóló feladattervet és magatartási vonalat kell kidolgozni. Ilyen lehet például a Történelmi Igazságtétel Bizottságban meglévő kapcsolatunk, akin keresztül meg kell kísérelni a hozzátartozók rábírását egy nyilatkozat kiadására. Ebben felszólítanak mindenkit, hogy kegyeleti érzéseiket ne használják fel szélsőséges cselekményekre, provokációkra.” (I/19.)

Az MTV és a Magyar Rádió kézben tarthatóságát evidensnek tekintették. Ugyanakkor *„a független lapoknál meglévő pozícióinkat fel kell használni olyan cikkek megjelentetésére, amelyek azt sugallják, hogy a nemzet érettségének bizonyítéka lesz, ha a június 16-i események rendben zajlanak le”*. (I/19.) Ugyanitt Kopácsi Sándort „megdicsérik” a háta mögött, s a Magyar Nemzetben közreadott „pozitív hangú levelét” megerősítő tévéműsorok sugárzásának a „megszervezését” is feladatnak tekintik.

A politikai filológia szempontjából nem érdektelen a feladatszabó konklúzió sem: *„Mindhárom csoportfőnökség válasszon ki olyan hálózati személyeket, akiken keresztül a kül- és belpolitikai hangulat a kívánatos irányba befolyásolható.”*⁹ Hangoztassák, hogy hazánk jelenlegi vezetése jót akar, pozitív irányú kezdeményezéseket, intézkedéseket tesz, ezért nem lenne jó az, hogy a szélsőséges erők június 16-án, vagy október 23-án kiprovokáljanak egy visszarendeződést.” Sic! (I/20.)

Az utolsó kitétel háromirányú interpretációt kínál. Az egyik történeti: 1956. október 23. kapcsán mindmáig visszatérően fel-felbukkan olyan gondolatmenet, miszerint a diákdemonstráció engedélyezése mögött az húzódozott volna meg, hogy így nyílik alkalom az SZKP 1956. februári XX. kongresszusa óta – és Rákosi menesztése ellenére – mindinkább defenzívába szoruló MDP-nek a „rendcsinálásra”, s hogy ezt a forgatókönyvet Gerő Ernő (vagy szűkebb környezete) sugallta volna. Visszatérve a most taglalt időkörbe: *„a visszarendeződés kiprovokálása”* formula a titkosszolgálatoknak az 1989-es Operatív Bizottságba delegált tagjait kormányhűnek mutatja, amin az értendő, hogy Németh Miklós második kormánya egyre inkább emancipálódott a korabeli – szintén átalakulóban lévő – pártvezetés alól. Az is tudható, hogy e bizottság működésének kezdetére Németh Miklós már hatástalanította elődje, Grósz Károly „búcsúajándékát”: felfedezte és leszereltette a – Grósz miniszterelnökségének végnapjaiban „bepoloskázott” – kormányfői dolgozószoa lehallgató eszközeit.¹⁰ Azt viszont, hogy ez a „kormánypártiság” csak félszívű taktikai helyezkedés volt, az látszik alátámasztani, hogy az Operatív Bizottság következő, május 18-i ülésén Horváth József csoportfőnök olyan értelmű javaslattal állt elő, hogy a temetés napjára *„a BM, a HM és a Munkásőrség*

egyeztetett tervek alapján – megfelelő karhatalmi erővel – készüljön fel az esetleges szélsőséges cselekmények lokalizálására”. (I/22.) Aligha kell külön részletezni annak fonák voltát, hogy miközben a közvetlen pártirányítás mellett avított, szélsőbalos arculatát őrző – „a Munkásőrség volt, van és lesz!” örökkévalóságát 1989-ben is hirdető – pártmilícia egyre inkább tehertétel lett az előremenekülő „reform-kormány” számára, a belügy és az állambiztonság stallumbirtokosai változatlanul „tejtestvér” pretoriánusokként számítottak rájuk. Harmadrészt, a fennmaradt dokumentumok némelyikéből az olvasható ki, hogy az állambiztonság a temetésre készülés során kettős könyvelést folytatott. „Kifelé” a kormány kívánalmaihoz-törekvéseihez igazodva igyekezett a temetést kegyeleti szertartás kereteibe szorítani. Ezzel egyidejűleg „befelé” egy konfliktuspotenciállal terheltebb verzió eshetőségét sem zárta ki, utóbbira is igyekezett felkészülni. Ha másért nem, hát minden eshetőségre – ahogy ők fogalmazták: „szélsőséges cselekményekre, provokációkra” – számítva, ám tették ezt preventív testületi önvédelemként is.

Az Operatív Bizottság újabb, május 22-i ülésén már azt nyugtázták, hogy Király Béla és Kopácsi Sándor „gyúrása” sikerrel kecsegtet, azok magukévá tették a kegyeleti jelleg elsődlegességét.¹¹ Emellett elkészültek, illetve készülöben vannak az ehhez igazodó szellemű interjúk, melyek főként a *Reform* c. lapban kapnának helyet, de BM sugallatokra fogadókésznek említik a *Világ*, a *Hiány* és a *Munkás* című újabb fogantatású orgánumokat is. Problémaként jelezték viszont, hogy az előkészítő szervezetek versengése közepette a TIB valamelyest „háttérbe szorult”, s így oda beépült kapcsolatuk, „*Szilárd fedőnevű tmb. [...] lehetőségei csökkentek*” (I/24). Egy Fónay Jenőtől „begyűjtött” információ szerint a POFOSZ számára elfogadható a Hősök terén szervezendő szertartás, a hatkoporsós felravatalozás és az ott egymást váltó tisztelgő díszőrség terve. A POFOSZ ugyanakkor a Kozma utcai börtönnél hirdeti meg tagjainak gyülekezőjét, s onnét együtt vonulnak a temetőbeli szertartásra. (I/26.)

Egy héttel később, a bizottsági ülés május 29-i jegyzőkönyve szerint már nem csupán az MTI bonni, párizsi, római tudósítóinak megfelelő „felkészítését” végezték el, hanem a Szabad Európa Rádiót (SZER) is „megdolgozottnak” tekintették: „*a mi elképzeléseinknek megfelelő műsorokat fog sugározni*”.¹² (I/30.) Elégtétellel summázták, hogy több nyugat-európai partnerpárt nem képviselteti magát a rendezvényen, s ha mégis érkezik onnét valaki, az „magánszemélyként” fog beutazni.¹³ Majdhogynem általánosítva konstatálták, hogy a Nyugat-Európából hazalátogató emigránsok között egyetértés van abban a tekintetben, hogy „*a békés átmenetet biztosítandó, minden konfrontációt el kell kerülni*”. (I/31.) Mindazonáltal a Maglódi úti karhatalmi laktanyába szükségesnek láttak – feltűnést kerülve – „tartalék állományt” összevonni.

Horváth József csoportfőnök egyrészt arról szólt, hogy a helyi emlékező rendezvények azért is engedélyezendők, mert annyival kevesebb lesz a fővárosba érkező sokaság.¹⁴ Másrészt személyekig menő konkrét megbízást várt el mindegyik csoportfőnökségtől, hogy hálózati személyeik igyekezzenek intenzív kapcsolatot tartani diplomata, külföldi tudósító, illetve beutazó emigráns kapcsolataikkal. Külön kitért arra, hogy „*az emigráns szervezetek vezetőinek, illetve az ismertebb emigráns személyiségeknek az ellenőrzését minden operatív erővel és eszközzel meg kell szervezni*”. (I/35.)

Mindezek után a temetés előtt négy nappal, az állambiztonsági Operatív Bizottság soros összejövetelén Horváth József vezérőrnagy majdhogynem kérkedő meglepedettséggel jelentette ki: „*A folyamat a kívánt irányba halad, a helyzet az általunk elképzelték szerint alakul. [...] A temetést megelőző időszakra tervezett operatív intézkedések és célkitűzések realizálódnak tekinthetők.*” (I/48–49.)

Ki kell térjünk a rendezvény „biztosításának” ügyére. A fennmaradt iratok alapján némi differencia érződik a BM központjában az egész kérdést kézben tartó vezető, a III/III-as csoportfőnök, Horváth József, illetve az előkészületeket közelebbről szervező-irányító operatív „terepfőnök”, a Budapesti Rendőr-főkapitányság (BRFK) állambiztonsági

helyettese, Stefán Géza kompetenciájában készült intézkedési tervek, jelentések között. A lényeg az, hogy a Horváth vezérőrnagy felügyelete alatt készült „vezetőszervi” iratok szerint ekkor a hírszerzési (III/I.) és az elhárítási (III/II.) csoportfőnökségnek is az ő keze alá kellett dolgoznia, és ő – mindenki tudja a dolgát jelleggel – mérsékeltebb biztosítási kontingensekkel számolt, ahhoz képest, amit végül is terepre küldtek, illetve készülségbe helyeztek. A BRFK állambiztonsági helyettese, Stefán Géza ezredes által készített vagy jóváhagyott utasításokban – és azok kiegészítéseiben – úgy gyarapodott a temetés napján szolgálatba állítandók köre és létszáma, ahogy az ominózus dátum közeledett. Erre utólag kétféle válasz kínálkozik. Az egyik az, hogy a posztját éppen elfoglaló Stefán Géza „új seprűként” saját szolgálati körén túlmenően igyekezett bizonyítani rátermettségét. Ehhez közvetlen felettese, Konczer István rendőrfőkapitány hivatali támogatására is szüksége volt, mert Stefán szinte a teljes BRFK-t mozgósította, beleértve a bűnügyi nyomozókat, majd egy külön kiegészítésben 650 főnyi közbiztonsági állományt és a közlekedésrendészet 250 fős garnitúráját is. (II/43.) A másik választípp az, hogy a belügy illetékesei mégiscsak nagyobb mértékben tartottak attól, hogy valami ribillió előadódhat, mint az a rendezvény kegyeleti jellegét sulykoló – saját magukat is győzködni igyekvő – fennmaradt iratokból kitűnik.

A Budapesti Rendőr-főkapitányságon június 1-jén készült intézkedési terv két társadalmi réteget tekintett „preventív biztosítás” szempontjából elsődleges fontosságúnak: szoros ellenőrzés alá vontak „minden olyan ÁB különnyilvántartásban szereplő személyt, (skinheadek punkok), akik hajlamosak szélsőséges megnyilvánulásokra”. Rendelkezésre álló operatív kapcsolatokon keresztül hasonló módon kellett gondoskodniuk az „oktatási, tudományos és kulturális objektumok” alkalmazottairól, hogy „mérni tudjuk a várható tömegmozgást, az aktuális közhangulatot”. A kortárs pesti értelmiségiek kollektív önbecsülését – utólag – stimulálhatja, hogy milyen magasra értékelte a néhai titkosszolgálat kockázati tényező mivoltukat.¹⁵ Az egyetemi, főiskolai kollégiumok mindegyikében megerősítették a telefonlehallgatást. Néhány, ekkor különnyilvántartásba vett személy említése csupán annak jelzését szolgálta, hogy velük bővült az addig is jegyzett ellenzékiként lehallgatottak listája. A szolgálati drillben evidenciának számított, hogy a temetésre az emigrációból hazalátogatókat olyan szállodák fogad(hat)ták, ahol – szakzsargon idézve – „az Állambiztonsági Szervek megfelelő operatív pozíciókkal rendelkeznek”. (II/2–4.)

A fedőnéven jelzett újságírók, fotóriporterek, kirendelt orvosok hivatásukon túlmenően kaptak személyre szóló megbízást. A számon tartott alternatív, ellenzéki csoportosulások beépített hálózati személyeitől elvárták a temetésen való részvételt, hogy a kegyeleti jelleg erősítése irányába orientálják környezetüket. A minisztérium és a főváros teljes belső elhárító hivatásos állománya szolgálatra volt berendelve a jelzett napon, míg a számos külhoni magyar szemmel tartására a III/II. több részlege, valamint a logisztikát biztosító személyzet is. (II/8.) Stefán Géza egyik – június 14-ről datált – kiegészítő biztosítási terve szerint ezekhez járult további helyszín-, illetve objektumbiztosítási feladattal a BRFK bűnügyi és közlekedésrendészeti részlegeinek egy közel kétszáz (196) fős kontingense. (II/13.) A BM III. Főcsoportfőnöksége, illetve a BRFK vezényelhető hivatásosainak létszáma is kevésnek bizonyult, ezért minden egyes kerületi kapitányság nyomozói közül is „kölcsonkértek” 3-3 főt e napra. (III/46–49.) Mivel a hálózati személyek helye, mozgása többnyire esetleges volt, kivezényelt állományukból szerveztek – civilbe öltöztetve – ún. álló-figyelő-, illetve portyaszolgálatot a Hősök tere hálószerű átfogása érdekében. (E létszámban nincs benne az ún. védett személyek – MSZMP PB és kormánytagok – biztosítására kirendelt 65 fő.) Bár szövegszerűen sehol nem érintik, meglehetősen egyértelmű „ráutaló magatartást” jelez a belügyi szervek aggodalmára az, hogy BRFK elhárítás június 14-i kiegészítő intézkedési terve 1956 legjelentősebb konfliktusgócaira – Corvin köz, Széna tér, Gyorskocsi utca, Magyar Rádió, Magyar Televízió, Kossuth tér, Parlament, Bem szobor, Köztársaság tér, Batthyány örökmécses – vezényelte a „gépkocsizó álló-figyelő-jelentő szolgálat” egy-egy egységét egész napos szolgálatra.¹⁶ (II/26.) Nem állapítható meg pontosan a mintegy harminc – részben fedett rendszámú – szolgálati gépkocsihoz rendelt létszám, illetve a BRFK

híradástechnikai összeköttetéséhez vezényeltek száma. De miután egy harmadik kiegészítő biztosítási terv újabb 11 szolgálati gépkocsihoz – váltással is számolva – 56 nyomozót rendel hozzá (II/19.), aligha tévedünk nagyot, ha az előbbi harminc rendőrautóhoz ennek a háromszorosát kalkuláljuk.

Összesítve az eddigieket, a másfélszáz főt meghaladó ügynöklégió mellett mintegy félezerre tehető a civil résztvevőnek álcázott belügyi hivatásosok jelenléte a téren. Együtt kétszer annyian voltak, mint a TIB és az MDF – megkülönböztető karszalaggal ellátott – „civil” rendészei. A TIB részéről Regéczy Nagy László, az MDF részéről Olajos Csaba voltak a rendezvény „polgári biztosai”. (II/21.)

De létezett egy további kontingens is, amiről nem szokott szó esni. Földesi Jenő rendőr altábornagy, államtitkár hagyta jóvá azt a június 5-ről fennmaradt „Terv”-et, amely szerint Budapesten 1400 tiszt- és tiszthelyettes képzős növendék, 368 fő közbiztonsági rendőr, a határőrezred három százada és a honvédség szintén három százada (200 fő) mellett 1500 főnyi munkásőr (!) volt készülségben, különböző „objektumokba összevonva”. (II/23–24.) Fővárosi szinten ez együttesen 3800 főnyi fegyveres-mundéros divíziót jelent,¹⁷ míg vidéken – Miskolc, Szombathely, Szeged, Csepel helységneveket jelölve – közel hétszáz főnyi volt az e napra előirányzott készülségi tartalék. A dokumentumokból előszámlálható rendezvénybiztosítási létszámkeret engedi meg azt a következtetést, hogy a korabeli állambiztonság a június 16-i rendezvény kegyeleti jellegének verbális kommunikálása közepette a háttérben – sok évtizedes beidegzettségekre visszavezethetően – mégiscsak „a párt ökleként” készülődött, összedolgozva a Munkásőrséggel is.

A fentiekben a Belügyminisztérium állambiztonsági (fő)csoporthőnökségének ügyködését vettem számba vázlatosan, néhány kiegészítő megjegyzés azonban még idekívánkozik. Evidencia mivolta ellenére is rögzítendő: a belügyi szolgálatban állók azért igyekeztek a temetés forgatókönyvet a kegyeleti vonulat, a történeti mementó irányába terelni, hogy a korabeli jelen aktualitásai minél kevésbé tematizálódjanak. A nyilvánvaló feszültségrétegek és ezek idősík-turbulenciáját érzékelve és érzékeltetve tette magáévá a temetés felelős szervezőjeként a TIB a rendezvény végtisztesség jellegének primátusát. Hegedűs B. András – rendőrségi leiratban fennmaradt – álláspontja szerint „*a különben sokféle indulat ne befolyásolja a gyászszertartás méltóságát. Azt szeretnénk, ha ez a temetés nem a társadalmi válság mélyülését szolgálná, hanem éppen ellenkezőleg, javítana a helyzeten.*”¹⁸

Az állambiztonsági szervek igencsak önhitt „testületi egóról” tettek tanúbizonyságot, midőn egyfajta békebíró-porondmester szerepben igyekeznek magukat feltüntetni. Az iratokat lapozgatva már-már azt gondolhatnók, hogy ők voltak a temetés előkészítésének letéteményesei, ami persze egyszerűen nonszensz. A TIB meghatározó szerepe azzal együtt is folyamatos volt, hogy a szolgálatok valamelyes háttérbe szorulásukat észrevételezték.¹⁹ Ennek annyi köze van a valósághoz, hogy mind a többi ellenzéki szervezet, mind pedig az előpártosodás különböző stádiumában lévő új ellenzéki pártok – érthetően – arra törekedtek, hogy „saját arcukkal” is megjelenhessenek a rendezvény kapcsán. Ez ekkoriban legalább olyan fontos volt önnön imázsépítésük szempontjából, mint a közös ellenfélnek/ellenségnek tekintett MSZMP-vel szembeni jelzéseként.²⁰ (Az ellenzék mezőnyében a viszony majd az ősz folyamán fordul át egyértelmű rivalizálásba.)

Az viszont igaz, hogy az állambiztonsági szervek sem korábban, sem később nem foglalkoztatták olyan koncentrált intenzitással besúgóhálózatuk mellett a kebelbéli hivatásosokat is, mint a temetés előkészítése során, illetve az ominózus napon. A szó legszorosabb értelmében szinte mindenhová beépültek, s fürkészeik szorgalmasan szállították az információkat: fontosakat és marginálisakat egyaránt. A szervező fórumoktól kezdve a diplomáciai karon és az emigráns szervezetek háza táján át a média minden szegmensét, majd magát a kegyeleti demonstráció helyszínét – és környékét is – szisztematikusan átfogták-bekerítették a titkosszolgák.²¹

3. A pillanat kényes egyensúlytalansága. A szimbolikus és a cselekvő politikai aktusok diffúz jellege

Kérdés, hogy mit érzekelték, mit tudtak a titkosszolgálati behálózottság mértékéről a kortársak. Mennyi az egyidejű „civil” ismeret, mekkora az utólag egymásra rakódott információk rétege, s milyen mértékben keverednek ezek mostani, emlékező tudatunkban. Annak idején az érzékelhetően szétesőben lévő régi világot jóformán már csak az állandósuló fecsegés „hírhálója” tartotta össze – úgy, ahogy. Munkahelyeken, az ország egyre nagyobb részét behálózó és tagságuk tekintetében egymást is átfedő különböző „körök”-ben, egyleti diskurzusokban, baráti társaságokban már szó sem volt „a falnak is füle van” óvatosságáról vagy a „krampuszról” – ahogy Mérei Ferenc nevezte az ÁVH-t. Az MSZMP úgynevezett „hatalma” már inkább csak erodálódóban levő, szétmállást konstatáló összefüggésben került szóba, habitustól függően iróniába vagy éppen vitriolba ágyazottan.²² Az „ellenforradalom” év eleji „népfelkelésé” átkeresztelése fogalmi képlékenysége ellenére is sokkal világosabban jelezte a honi szocialista „világvégét”, mint az inkább csak értelmiségi körökben ismert újabb keletű „társadalmi szerződés”. Nem a múlt foglalkoztatott bennünket, s még csak nem is az, hogy majdan, „az új világban” mi lesz. Sokkal inkább az került szóba, hogy „addig mi lesz”. Az viszont aligha merült fel bárkiben is, hogy negyedszázadnál is hosszabb lesz ez az „addig”²³

Nagy Imre – és sorstársai – temetése környékén valamifajta, a rendszeralakítás fogalmába kanalizálható változásokkal alighanem mindenki számot vetett. A monolit pártállam átélésének – alkalmasint túlélésének – sokfélesége függvényében igencsak heterogén lehetett mind a személyes emlékezet, mind pedig a fiatalabb generációk hézagos információkból összeálló múltképzet-inventárium. Az akkoriban uralkodóvá lett *pluralizmus* hívószavában olyan amorf jövővízió kavargott, mint a kaleidoszkóp színes tükörcserepeinek szemképráztatóan instabil látványa.

Ám ha a magyar közgondolkodás – a lengyelhez hasonlóan – olyannyira „történelemmel átitatott”, mint mondják, miért nem lett Októberből (második) Március, miért nem lépett ötvenhat emlékezte negyvennyolc nyomdokába? Talán azért, mert ’48 tényleges társadalmi-politikai formációváltással kecsegtetett, ’56 viszont inkább egy megtapasztaltan nagyon rossz terroruralom elviselhetőbb, „javított kiadásáért” gerjelt fel. A korabeli hidegháború, a bipoláris világpolitikai konstelláció még szerencsésebb csillagegyüttállások mellett sem kínált érdemlegesen mást. Mindezek után 1956 is egy krisztusi kor elteltével, az államszocializmus agóniája idején vált temetetlen halottá, „befejezetlen múlttá”, merthogy történetének érdemi feltárása alig hogy elkezdődött. Az addig politikailag erőszakolt „ellenforradalom”-mítoszhoz képest 1956 forradalom mivoltát is inkább a család – fellengzősebben a nemzet – „fekete báránya” legendárium övezte sok és sokféle magántörténelem-változatban.

Azóta ’56 maga – mind „dicsőséges forradalom” mivoltában, mind pedig elborzasztó közvetlen következményeivel együtt – részleteiben megismerhetővé lett. Fennkölt szabadságzárvány maradt a 20. századi magyar történelem egészében, ám nem lett „Mont Blanc csúcsán a jég, minek nem árt se nap, se szél...” Mert nekünk a Duna-menti lapályon kellene kitalálni a demokráciának nevezett tündérálm valami élhetőbb, köznapi változatát. No, ehhez sem Nagy Imre temetésének egyszerre megrendítő és kegyeletteljes aktusa, sem az Annus mirabilisnak elkeresztelt szabadulgatunk, de nem szabadulunk felemás – „Traum mit Trauma” – mámore nem adott elég indítótöltetet. Az emelkedett pillanat dinamikus egyensúlytalansága, a végjáték és nyitány határpontja emlékezetes állóképpé dermedt. Bár a hogyan tovább – és merre – ötletek alig voltak kevesebben, mint a rendszerzáró bulik száma és az ott divatba jövő anfetaminszármazékok mennyisége, ezzel együtt hiányzott valami. Az, amit a múlt századi világégés derekán a krakkói születésű, Bécsben iskolázott, ekkoriban már amerikai közgazdász, Paul Rosenstein-Rodan fogalmazott meg, midőn Kelet- és Délkelet-Európa országainak háború utáni take offján töprengett: „Egy országot elindítani az

önfenntartó növekedés útján kicsit olyan, mint egy repülőgépet felszállásra ösztökélni. Kritikus indulósebességre van szükség, mielőtt a gép felemelkedik.”²⁴ Nem, nem hagyom figyelmen kívül, hogy a szerző által „Big Push”-ként nevesített kritikus indítósebesség hozzánk is beáramlott részben sokcsatornás befektetési tőkeinjekcióként, részben pedig ún. „előcsatlakozási támogatásként”. Csakhogy az azon mód veszett fejsze nyelvévé lett a 20 milliárd dolláros öröklött adósság törlesztési kötelezettsége miatt, miközben ugyancsak a költségvetést terhelte a privatizációs átalakítás keretében utcára kerültek, nyugdíjba kényszerültek-menekültek „kegyelemkenyér” jellegű eltartása és az egymás után elfogadott kárpótlási kvóták finanszírozási terhe. Közhellyel élve: amit nyertünk a réven, odalett a vámon.

Így eredményezett a rekapitalizáló tőkebeáramlás és az államháztartást terhelő szociális eltartási kötelezettség strukturális divergenciája olyan – átmenetinek hitt – transzformációs deficitet, mely egyre inkább tartósuló demokráciadeficitbe fordult. A társadalom nagyobbik hányadának rendszerváltási pauperizálódása gerjesztette egyfelől a „Kádár-nosztalgia” közérzületet, s eredményezte másfelől azt, hogy az 1956-os forradalom emlékezete és hőseinek respektusa a történeti közgondolkodásban nemhogy nem patinásodott „nemzeti ereklye” hungarikummá, hanem a Mérei Ferenc által megfogalmazott „össznemzeti elfojtás” rejtegett-gomolygott tovább – immár szabad körülmények között – kollektív amnéziaként. Holott a közelmúlt történetével foglalkozók – ezen belül elsődlegesen az 56-os Intézet, a Nagy Imre Ház és a Nagy Imre Társaság hivatásosai és a holdudvarukba tartozók – mindent megtettek azért, hogy ez ne így legyen. De – úgy tűnik – mintha ez továbbra is csak kevesek elköteleződése, eltökéltsége maradt volna. A társadalmi sokaságot sokkal inkább foglalkoztatta a mindennapok aktuális szükségben élése vagy éppen nincstelensége. S ebből a perspektívából a múlt – vagy annak némely pillanata – lehet bármily dicsőséges, kívül kerül a köznapi horizonton.

Bródy János és Koncz Zsuzsa „*Miért hagytunk, hogy így legyen?*” kérdése ma alighanem éppoly tétova válaszkísérleteket tud csupán inspirálni, mint a dal születése idején vagy a végtisztesség illő megadásának évadján, 1989-ben. Csakhogy azóta egy újabb negyedszázad telt el, s időközben 1956 is, 1989 is más történelmi-társadalmi közegbe ágyazódott. Hacsak nem vonjuk kétségbe, hogy a történelmi közgondolkodás – legyen az bár olyan, amilyen – visszahat a történelem minden fontosabb mozzanatának „nagy elbeszélésére” is. Hiába volt a maga idején 1956 forradalma az, aminek – talán nem kevesen – tartjuk. Magyarország huszadik századi történelmében a legkiemelkedőbb, heroikus nemzeti teljesítmény. Az újabb évezredből visszatekintve mintha módosulna a látószög: egy bukása ellenére rendszerkorrekciót kikényszerítő „szalmaláng” rendszerepizódóddá kezd egyszerűsödni. Ám e szalmalángért életükkel fizető áldozatok akkor is részváltak az utókor tisztelgő emlékezetére, ha közben az adott rendszer végül „javított kiadásában” is enyészetté lett. Az már honi históriánk paradoxona, hogy mire 1956 Pharosz mivolta helyreállítatott, kiszikkadt körülötte az újabb nekilendülés Pannon beltengere, ami ugyancsak jól jönne Rosenstein-Rodan – fentebb idézett – önfenntartó fejlődéséhez.

Másik szálon közelítve: a magyar történelmi közgondolkodásban sokkal inkább privilegizált a „honszabadság” allegóriája. Ebben a mezőben már kopásállóbbnak tűnik a történelmi emlékezet: a tárgyi köztörténetet időnként az érzelmi-szimbolikus szféra mentheti meg, „viheti át a túlsó partra”. (Másfél évszázadon át ez történt márciussal.²⁵) Így kevesebb okunk van arra, hogy az ötvenhatos szabadság-motívumot művilleg preparáljuk ki az előtte is, utána is regnáló „kommunizmus-projekt” stigmájából. Szükségtelen, hisz éppen annak volt ösztársadalmi léptékű ellenpontja. Az ebben részt vállaló sokaság elsődlegesen szabadság-érületét aktivizálva sorakozott fel azok mellé, akik a korparadigmán belül maradvák voltak másképp gondolkodók, mást akarók. Ez is a magyar történelem – különösen a huszadik századi magyar történelem – egyik jellemző sajátja. Az, hogy még a muszáj Herkulesse lett történelmi figurái is – különbözőképpen – Janus-arcúak. Nem nekünk kellene megtanulni együtt élni ezzel a paradoxonnal? Miközben a pluralizmust eleve magában foglaló demokráciát hirdetünk – vagy legalábbis

annak eljövételéről ábrándozunk. Ennek a civilizációs iskolának a kijárása mintha még odébb lenne. S nem tudom megmondani, hogy milyen távolságot, intervallumot rejt ez az „odébb”.

Nagy Imre és mártírtársainak kellő tisztességgel történő eltemetése nem csupán szimbolikus aktus volt. Önmagában egy szimbólum – legyen az mégoly sokatmondó is – aligha elégséges rendszerbuktatáshoz. A körötte felsorakozó demonstratív sokaság is kellett ahhoz, hogy az érdemleges előrelépést segítse a jogállamiság megteremtésének útján. A jelenlévők – kétszázezresnek elkönyvelt – sokasága részvételével voksolva hitte azt, hogy köze van a megindult átalakuláshoz. Az akkor (még) regnáló hatalom reprezentánsai számára ez mindenképpen tevőleges nyomásgyakorlást jelentett. S jelentett egyúttal – mert az egész nap említésre érdemes atrocitás nélkül zajlott le – respektálandó önfegyelmet is, ami ilyen léptékű megmozdulások esetében igencsak ritka. Már önmagában erre is érdemes emlékezni. Ez a nap elégtételt jelentett az 1956-os forradalom három évtizeden át tartó meggyalázásáért, s – átmenetileg – abban a hitben ringathatták magukat a kortársak, hogy a nemzeti szuverenitásnak a rendszerkalodából való kiszabadítása révén egyénileg is esély nyílik alattvalóból citoyenné válni. (Ami – e reményhez képest – utána következett, az már egy másik dolgozat tárgya.)

Az előadás szűkebb tárgyköréhez visszazárva: 1989. június 16-án a budapesti Hősök tere politikai ambíciók és széles körű társadalmi akarategyilvánítás – ritka, de nem egyedi – összetalálkozásának volt a helyszíne. A mártíroknak kijáró végtisztesség, illetve a rájuk való emlékezés jó alkalom lett az agonizáló államszocializmustól való nyilvános – és tömeges – elhatárolódás jelzésére. Ám a múlt reprezentánsai éppúgy feltűntek – politikai túlélést remélve –, mint a változtatás iránt eltökéltek – különböző korosztályhoz tartozó – pionírjai, mert az esemény a korban elképzelhető legszélesebb nyilvánosságot biztosította ismertté válásukhoz. A forradalom három évtizedes masszív tiltása után '56-ról nyilvánosan diskurálni – minden más vonatkozásához képest – elsődlegesen közpolitika volt: a rendszer alapjait aláásó politika. Ezért lett a kegyeleti mozzanat hangsúlyozása tolerálható önkorlátozás, ám betarthatatlan szándék, illetve kíváncsi. Profánul fogalmazva, önmagában egy temetésre ennyien nem sereglettek volna össze. Ugyanezt a visszajáról nézve: ha az állambiztonsági szervek valóban csak az általuk hangsúlyozott kegyeleti szertartásra készültek – s ez irányú erőfeszítéseiket már az ominózus nap előtt eredményesnek könyvelték el –, mi szükség volt olyan átfogó, konspiratív „összefegyvernemi” harckészültségre, amihez hasonlóra a rendszer több évtizedes fennállása során sem volt példa? Nos, mindezekhez képest lett unikális a rendezvény karaktere: kegyeleten túli, ám rendzavarástól mentes, miközben ott vibrált a millenniumi szoborfélkörív fokán „56 szelleme”. A közönség egy részének emlékezetében éppen úgy, mint a közöttük elvegyülő titkosszolgálati vezényelték tudatában: az egyik részben szabaduláserővel, a másik részben önmagukért aggódó szorongással. 1989. június 16. *gondolati tartalma, mindannak, ami elhangzott, és ami az egész napot „körüllengte” – szimbólumon és metaforán túl –, a honszabadság és a nemzeti önrendelkezés volt.* Ennyiben a nemkívánatos (közel)múlt, a jelen átmenetisége, bizonytalansága és egy kontúrok nélküli, ám jobbnak remélt jövő adott egymásnak röpké randevút a budapesti Hősök terén.

Zárásként már csak egy „minek nevezzek” kérdésen töprengek. Nagy Imre és mártírtársai – ideértve a „hatodik koporsó” korpuszait is – 1989 nevezetessé lett nyári napja előtt soha nem részesültek a mifelénk hagyományos végtisztességben. Miért nevezzük hát ezt az aktust szériában „újrateremtésnek”? Ott és akkor – a korábbi becstelen elföldelésekhez képest – nem inkább *temetés* történt? Azzal együtt, hogy a temetetlen holtak megtalálása-búcsúztatása egyben 1956 forradalomként való „exhumálásával” párosult, s ez utóbbit – akkoriban – sem temetendőnek, sem újrateremtendőnek nem gondolták.

Az előbbi oldalakon érzékeltetni próbált „közreműködése” nyomán így látta a temetést – és láttatta önmagát – a Belügyminisztérium. Eredetileg az irat végére illesztett 11-

13/966/1989. iktatószám a III/III. Csoportfőnökség keletkeztetésére utal, míg a Belügyminisztérium fejléc arra, hogy Horváth István miniszter tájékoztatójaként kapták meg az ún. szakosztó szerint a miniszterelnöki kabinet és az MSZMP KB Politikai Bizottságának akkori tagjai.

Dokumentum

1. Jelentés a Nagy Imre és társai temetésének biztosításáról, 1989. június

BELÜGYMINISZTERIUM

SZIGORÚAN TITKOS
(Selejtezésig!)

Tárgy: Nagy Imre és társai temetésének
állambiztonsági biztosításáról

JELENTÉS²⁶

A Magyar Népköztársaság Kormányának engedélye és a hozzátartozókkal történt megegyezése alapján 1989. június 16-án került sor Nagy Imre és négy társa temetésére.

A végtisztesség megadásának előkészítése során mindvégig kettősség volt tapasztalható. A családtagok, hozzátartozók, valamint a TIB a kegyeleti jellegre, a gyászra helyezte a hangsúlyt. Ennek megfelelően eredeti elképzeléseik szerint a gyászszertartásra az új köztemetőben került volna sor, szűk körben, az érdeklődők létszámának korlátozásával. Azzal is tisztában voltak, hogy az eseményen mindenképpen felmerül a politikai attitűd, ezért a létszámkorlátozásról viszonylag rövid időn belül lemondtak, de ragaszkodtak a kegyeleti jelleg megőrzéséhez.

Velük szemben a független szervezetek, mozgalmak – elsősorban az SZDSZ és a FIDESZ – vezető képviselői a kezdetektől hangsúlyozták, hogy a temetést elsősorban politikai eseményként kezelik és törekvéseikben domináns volt a hatalomellenes demonstráció szervezésére való törekvés. Részben tudomásul vették a hozzátartozók kívánságait, de ezzel párhuzamosan nagyszabású politikai gyűlés előkészítését kezdték meg. Helyszínként a főváros számos kerülete felmerült, leghangsúlyosabban a Hősök tere.

A két ellentétes álláspont hosszas alkufolyamat és kölcsönös kompromisszumok során – amelyben közreműködtek politikai és állami szervek – közeledett egymáshoz, míg kialakult a rendezvények végső formája, lebonyolítási rendje. Ennek megfelelően a ravatalozást – széles nyilvánosság mellett – a Hősök terére tervezték, míg a szorosan vett gyászszertartás helyszínéül az új köztemető 301. parcelláját jelölték meg. Ide a hozzátartozókon kívül csak a viszonylag csekély számú „harcostársat” hívták meg. A forgatókönyv megtartásáért, a nyugalom megőrzéséért a rendező szervezetek vállalták a felelősséget.

Ezt a konszenzust elfogadta az emigrációban élő személyek és szervezetek döntő többsége, a hazai független csoportok jelentős része, valamint a nyugati diplomáciai testületek.

A közmegegyezésre, megbékélésre intő alaphangot néhány radikális szerveződés visszautasította. Erre utalt a FIDESZ által június 15-én a szovjet nagykövetség előtt rendezett tüntetés; az INCONNU csoport kopjafa állítására szóló meghívója; a

Republikánus Kör felhívása az 1848-as emlékhelyek esti felkeresésére; a FIDESZ Radikális Frakciójának – amelyhez egyes hangadó SZDSZ tagok is csatlakoztak – fáklyás felvonulási terve, stb.

Erősítette mindezeket az elképzeléseket az 1986 óta „politikai menekültként” Angliában tartózkodó Krassó György hazatérése és fellépése. A befolyása alá vont mintegy 10 csoportosulást – összlétszámuk 30-40 fő – megnyerte elképzelésének, mely szerint a hazai ellenzék „lepaktált a hatalommal”, ezért újat kell létrehozni, amely nem alkuszik meg. Azonnali hatalomátvételt sürgetett, amelynek útja a haladéktalanul kiírandó választás. Nézeteinek propagálására röpcédulát készített, amelyet 20 ezer példányban sokszorosított. Ebben június 16-án 13,30 órára külön ünnepségre hívta a „magyarokat ahol elmondják az igazságot.” A hozzá csatlakozó személyeket kioktatta, hogy a több nyugati TV tudósító előtt lejátszódó eseményen minként kell a „rendőri provokációt” – még ha az be sem következik – demonstrálni.

Az állambiztonsági szolgálat az előkészületek időszakára Intézkedési Tervet dolgozott ki, amelyben a fő hangsúlyt a kegyeleti jelleg erősítésére, a nemzeti gyászra és a közmegegyezés elősegítésére helyezte. A III. Főcsoportfőnökség szervei – szoros együttműködésben – olyan kombinációkat, akciókat, befolyásoló, elterelő, akadályozó intézkedéseket vezettek be, amelyek a fő cél, a nyugalom megőrzésének irányába ösztönöztek. Hatásuk mérhető volt. Mind külföldön, mind belföldön sikerült olyan hangulatot kialakítani, amely garanciákat adott a temetés zavarmentes, békés lebonyolítására.

A kegyeleti rendezvény a Hősök terén az előzetes program szerint kezdődött és zajlott le. Az ellenzéki szervezetek által várt mintegy félmillió résztvevővel szemben nagyságrendekkel kisebb tömeg gyűlt össze. Az esemény nyugodt lefolyása irányába hatott az a tény is, hogy koszorút helyezett el a ravatalnál a Magyar Népköztársaság miniszterelnöke, az Országgyűlés elnöke, számos szocialista és kapitalista ország diplomáciai testülete, valamint több nyugat-európai kommunista és szocialista párt küldöttsége.

Mindezekkel szemben az elhangzott beszédek²⁷ nem tükrözték az elvárható önmérsékletet, több felszólaló sértette a kegyeleti jelleget, a közmegegyezésre irányuló törekvéseket. Néhányan nyíltan felvázolták – esetenként követelték – a rendszerváltozás programját. Így például Rácz Sándor feltette a kérdést, hogy „megvan-e a lehetősége annak, hogy a magyar hősök véréből fölvirágozhat a magyar szabadság?” Válasza a *nem* volt, amelyet három pontban indokolt: első – legnehezebben kezelhető – akadályként a szovjet csapatok jelenlétét említette; második a kommunista párt léte, amely „görcsösen ragaszkodik a hatalomhoz”; a harmadik pedig a szétfolyó társadalom.

Orbán Viktor beszédét – a „magyar fiatalosság” nevében fellépve – azzal kezdte, hogy „az orosz megszállás és a kommunista diktatúra” fennállásának negyven éve alatt a magyar népnek csak 1956-ban volt bátorsága a nemzeti függetlenségért és a politikai szabadságért fellépni. Akkori vezetői – akik előtt most tiszteleg – „képesek voltak leszámolni szent kommunista tabuikkal, azaz az orosz birodalom feltétlen szolgálatával és a párt diktatúrájával.” Az MSZMP-t megvádolta azzal, hogy zsákutcába vezette az országot és a „magyar fiataloktól elvette a jövőt.” Támadta a hatalom képviselőit, akik „a forradalmat és annak miniszterelnökét nemrég még kórusban gyalázták” és „ma szinte tülekednek, hogy mintegy szerencsehozó talizmánként megérinthessék ezeket a koporsókat.” Kijelentette, hogy a „pártállam” magától nem változik meg, erre rá kell kényszeríteni és nem tartja a vezetés érdemének, hogy nem lép fel fegyveresen, a demokráciát követelőkkel szemben, mint azt tette Pol Pot, Li Peng, Jaruzelski, vagy éppen Rákosi.

Méray Tibor – Nagy Imre sírjánál – kifejtette, hogy közönséges gyilkosok voltak azok, akik „bitófára küldték” a temetetteket és most „bearanyozott nyugalomban élvezik elvesztett hatalmuk megőrzött kiváltságait.”

A rendezők mind a búcsúztatáson eleget tettek vállalt feladatuknak, biztosították a rendet. A helyszínekre – az előzetes felhívások ellenére – bevinni kívánt transzparenszeket, demonstratív táblákat és zászlókat visszatartották. A szélsőséges csoportok és személyek – mindenekelőtt Krassó György, az INCONNU csoport és a Republikánus Kör – külön ünnepség megtartására vonatkozó elképzelései nem valósultak meg. Ebben szerepet játszottak az összehangolt politikai, állami és állambiztonsági elterelő, befolyásoló intézkedések és e hatás gyakorlására reagáló nyugati diplomaták – elsősorban Mark Palmer USA nagykövet – fellépései.

A rendezvények során terjesztésre került az SZDSZ legújabb kiadványa, amely az MSZMP vezetőinek legitimitását kérdőjelezi meg, a „Magyar Forradalmi Szocialisták Szövetsége (Negyedik Internacionálé)” Emlékezés és Kibontakozás című röplapja, valamint a Szegeden megjelenő „Déli Napló”. Ez utóbbi „1956. november 4-én elmaradt a hajnal” főcímmel és ez alatt egy koporsót ábrázoló rajzzal jelent meg, amelyen egy ötágú csillag és „1917. november 7. – 1989. június 16.” felirat szerepelt.

A gyászszertartást megelőzően, illetve azzal párhuzamosan az ország 37 városában és helyiségében szerveztek a független tömörülések megemlékezéseket. Ezek rendbontás, disszonáns melléklöngék nélkül változó, de az általános értékelés szerint is a vártnál sokkal kisebb érdeklődés mellett zajlottak le, annak ellenére, hogy a szervezők komoly erőfeszítéseket tettek az esemény jellegéből adódó "sokkolási" hatás minél mélyebb és hatékonyabb kihasználása érdekében.

Az állambiztonsági szolgálat a június 16-i rendezvények operatív biztosítását – engedélyezett terv alapján – országosan végrehajtotta. Rendkívüli esemény nem történt, rendőri intézkedésre nem került sor.

A TIB június 16-án este lezajlott fogadásán úgy értékelték az eseményeket, hogy a gyászszertartás miközben megőrizte kegyeleti jellegét, egyben politikai demonstrációvá is vált. Általános véleményként fogalmazódott meg, hogy Vásárhelyi Miklós „igazi európaiként” lépett fel, Kopácsi Sándor és Király Béla beszéde realista volt, elítélték Orbán Viktor, Rácz Sándor és Mécs Imre megnyilatkozásait. Az esemény teátrális jellege a résztvevők között sem váltott ki osztatlan szimpátiát. Krassó György és a befolyása alatt lévő csoportosulások elégedetlenek az események lefolyásával, további lépéseiken egyelőre gondolkodnak.

A nyugati diplomaták – egybehangzóan – megállapították, hogy a hatalom toleranciája megfelelő volt, ugyanakkor az ellenzék nem ért el akkora sikert, mint amire számítottak. Megítélésük szerint a Hősök terén maximum 100 ezer ember lehetett jelen. Közülük néhányban ellenérzést váltott ki az a tény, hogy a „hősök” névsorában köztörvényes bűnözők is szerepeltek.

Nagy Imre és társai temetésének tapasztalatait összegezve megállapítható, hogy a különböző alternatív szervezetek politikai demonstrációs törekvései leszerelhetőek voltak. A hozzátartozók, a TIB, a politikai, állami szervek következetes magatartása és a bevezetett állambiztonsági intézkedések együttesen biztosították, hogy az események menete összességében mind kül-, mind belföldön a kegyeleti jelleget tükrözze, a gyászra, a nemzeti megbékélésre került a hangsúly. Ezt a hangulatot az elhangzott néhány provokatív beszéd sem zavarta meg.

A fő folyamat mellett kísérő jelenségként megfigyelhető volt a tömegkommunikációs eszközök egyes műsoraiban, újságcikkekben használt keményebb hangnem, a társadalmi konszenzusra való törekvés ellen ható megnyilatkozások, a kegyeleti jellegén túlmutató

elképzelések jelenléte. A június 16-i TV és rádióközvetítés egyes elemeiben nélkülözötte az objektivitást.

Azok az erők, amelyek a politikai demonstráció megvalósítását erőltették – az SZDSZ, a FIDESZ, a Republikánus Kör és más szélsőségekre hajlamos csoportok és személyek – június 16-át csak egy állomásnak, erőfelmérésnek tekintik a hatalommal szembeni harcukban. Véleményük szerint már maga a temetés megrendezése, létrejötte is bizonyítja az MSZMP tévesztését. A párt iránt érzett társadalmi bizalom megrendült, amit tovább erősítenek a belső viták, ellentmondások. Mindezeket a körülményeket saját céljaikra kívánják felhasználni, úgy vélik, hogy június 16-a eseményei kedvező körülményeket teremtettek számukra az elkövetkező „szabad választások” politikai előkészítésének megkezdéséhez.

Olyan politikai közhangulat jött létre, amely alapot adhat számukra a hatalom lejáratására, perspektivikusan a hatalom átvételére. Végső célkitűzésük sem változott, továbbra is fő törekvésük az MSZMP és annak tagjai kiszorítása az ország vezetéséből. Ennek békés lefolyását ugyan elfogadják, de azt is hangsúlyozzák, hogy az olyan jelentős események, mint március 15-e, május 1-je és június 16-a lökést adnak saját felemelkedésüknek. Mindezekben erősíti őket Mark Palmer USA nagykövet véleménye, mely szerint Nagy Imre temetése fordulópont a magyar politikai életben. A továbbiakban számítani kell arra, hogy ez a politikai vonulat erősödik és október 23-ra koncentráltan jelenik meg.

Az állambiztonsági szolgálat a korábbi társadalmi-politikai tömegdemonstrációk – elsősorban március 15-e – biztosításának tapasztalatait hasznosítva határozta meg feladatait. Intézkedéseinek bevezetésénél törekedett a reális helyzet figyelembe vételére, a folyamatok elemzésére támaszkodva végezte munkáját.

Ennek szellemében kezdi meg előkészületeit október 23-a biztosítására, amely már az eddigi ismereteket és a várható folyamatokat figyelembe véve lényegesen nagyobb erőpróbnak ígérkezik Nagy Imre és társai temetésénél.

Budapest, 1989. június „ „

[ÁBTL 1.12.2. 391/II-50. (Nagy Imre temetés) II/101-108. Aláírás nélküli, hiányosan datált gépirat.]

---

¹ Az írás a Nagy Imre Társaság 2014. június 13-i emlékülésén elhangzott előadás szerkesztett és bővített változata.

² Rainer (szerk.), 2005. Az 1956 utáni megtorlások áldozatainak, elítélteinek rehabilitálását és tisztességes eltemetését célzó különböző felszólamlások, megmozdulások mindegyikét regisztrálja az *1956 Kézikönyve I., Kronológia* c. kötete. Hegedűs (és mások), 1996: 341–384.

³ Rainer, 2001: 246.

⁴ Több előzetes szamizdatváltozat után, *Ötvenhatról Nyolcvanhatban*. Hegedűs (szerk.), 1992.

⁵ A politikatörténeti vonulatra koncentráció – s ebben a temetésre is kitérő – munkák közül említhető: Romsics, 2003; Ripp, 2006; Sipos 2009: 10–22. Az emlékeztörténeti feldolgozások közül lásd György, 2000; Rainer, 2000: 651–658.; uő: 2001: 240–258. Nagy Imre és társai temetéséről a legrészletesebb – hagyományos és multimédiás – feldolgozás hozzáférhető az 1956-os Intézet honlapján. Rainer–Topits (szerk.), 2009. <http://www.rev.hu/89/f?p=107:1:3119944637354178> (utolsó letöltés: 2014. június 3.)

⁶ A BRFK ÁB feloldása: Budapesti Rendőrfőkapitányság állambiztonsági szerve. Az alábbi részben a Történeti Levéltárban őrzött, ÁBTL 1.12.2. 391/II-50. (Nagy Imre temetés I–III.) jelzetű dossziékból valók az adatok, illetve az idézetek. Ezeket (dosszié-számmal és az azon belüli oldalszámmal) zárójelben jelölöm. A most hivatkozott oldal: (I/14.). A máshonnan való hivatkozásokat értelemszerűen külön jelzem. A fontosabbnak tartott idézeteket azért illeszttem a szövegbe *dőlt szedéssel*, hogy ily módon is elkülönüljenek a szerzői fogalmazástól.

⁷ Az Állambiztonsági Operatív Bizottság néhány ülésének emlékeztetőjét, a temetés „biztosítására” belügyminiszteri és államtitkári szinten jóváhagyott két intézkedési tervet, valamint a III/III. Csoportfőnökség

ún. Sajtótervét facsimilében adja közre Hankiss, 2012: 103–167. Ezekben az alkalomra mozgósított számos hálózati személy fedőneve – és a nekik szán feladatok körvonalazása – is olvasható.

⁸ Borhi, 2010: 19–37.

⁹ Ehhez kapcsolódóan egy, a III/III-as csoportfőnök, Horváth József által készített – Horváth István belügyminiszter és Pallagi Ferenc ÁB miniszterhelyettes által jóváhagyott – részletes intézkedési tervben hatvan ügynöknek és tucatnyi SZT-tisztnek szignálnak ki konkrét, célszeméllyel-intézménnyel-szervezettel egybekötött feladatot (I/75–94.). A budapesti rendőrfőkapitány frissen kinevezett állambiztonsági helyettese, dr. Stefán Géza által jóváhagyott másik – fővárosi hatókörű – június elsejei intézkedési terv ugyancsak több mint félszáz – hálózati néven sorolt – ügynök szolgálati aktivizálását írta elő. (II. 1–13.)

¹⁰ Ezt két helyen különböző részletességgel idézi fel Gyarmati, 2010: 35–61.; és uő, 2012. http://www.betekinto.hu/2012_1_gyarmati (utolsó letöltés: 2014. június 3.)

¹¹ Nem vélelmezem, hogy akár Király Béla, az 1956-os Nemzetőrség parancsnoka, akár Kopácsi Sándor, Budapest korabeli rendőrfőkapitánya 1956 reprízére készült volna, azaz a titkosszolgálat oktan és valótlan befolyásoló képességet vindikált magának.

¹² Negyed század elteltével talán megengedhető annyi ironia, hogy az állambiztonság mintha a SZER-nél kevésbé bízott volna a hazai elektronikus médiában. Máskülönbben mi szükség volt Horváth József vezérőrnagy azon utasítására, hogy „a Rádió, a TV és az MTI tartói [értsd: hivatásos operatív tisztek] a temetés napján tartózkodjanak az objektumokban és két óránként tegyenek jelentést a központnak”. (I/42.) Ez nem jelentett mást, mint az adott intézmény „hivatalos kapcsolat” vezetőinek, illetve ottani informátoraiknak közvetlen felügyeletét, „rövid pórázon tartását”.

¹³ Ez végül annyiban változott, hogy az Olasz Kommunista Párt négytagú küldöttsége a főtítkárral vezetésével, az Olasz Szocialista Párt főtítkárára és a Francia Szocialista Párt egy-egy képviselője jelen volt a temetésen. A NATO-államok budapesti nagykövetei – alkalmanként katonai attaséjukkal együtt – részt vettek a Hősök terén tartott rendezvényen. Ehhez képest a szocialista államok közül Románia és Albánia előre jelezte távolmaradását, míg a többi szocialista állam budapesti képviselője csak beosztott diplomatákat delegált. (I/52.)

¹⁴ Az alább olvasható összefoglaló jelentés 37 helyi megemlékezésről tudósít, létszámadat nélkül, ám egy aznap esti „gyorsjelentés” 9 városi rendezvényen kerekítve 6500 résztvevőt említ. (II/85–87.) Ha ezt projektáljuk a 37 vidéki rendezvényre, akkor – ugyancsak kerekítve – 25 000 főre tehető a fővárosi útra már nem vállalkozók száma. Ez a „vidéki aktivitás” – felutazásuk esetén – elvileg 10-15 százalékkal gyarapította volna a Hősök terén megjelentek számát. De ez csak egy mechanikus kalkuláció, mivel tudható, hogy az ország különböző vidékeiről összességében több tízezeren érkeztek Budapestre a kegyeleti demonstrációra.

¹⁵ Nem csupán a világháború után hatalomra jutott kommunista párt (MDP), hanem az 1956 után rendszert restauráló MSZMP apparátusában, kevésbé iskolázott vezetői garnitúrájában is kitapintható volt egy – hol enyhébb, hol meg adminisztratív intézkedésekkel is nyomatékosított – értelmiségellenesség. Az állambiztonság belső elhárításánál ez a habitus konstans jellemző maradt azt követően is, hogy az ún. kádári konszolidáció nyomán az itt szolgálókkal szemben is mindinkább elvárás volt a – főként esti, illetve levelező tagozatokon megszerzett – felsőfokú oklevél.

¹⁶ A listában az MTV székháza az 56-os Rádió modern média pandanja, a Batthyány-örökmécses pedig – mint már utaltunk rá – Nagy Imre mártírúrnának hozzáillesztése miatt lett az 1980-as évek második felében „forró hely”. Ugyanitt a Szovjetunió, Románia és Kína budapesti követségét nevesítik megkülönböztetetten biztosítandó objektumként. A kínai követséget azért „emelték be” a módosított biztosítási tervbe, mert a pekingi Tienanmen téri diáktüntetés több ezer áldozatot követelő vérengzésének hírei Budapesten is ismertté váltak. Más – diplomáciai és hírszerzési – úton beérkezett információk alapján az sem zárható ki, hogy a pekingi diákmegmozdulások hazai adaptálásának aggodalma is közrejátszott a felsorolt '56-os konfliktushelyek kiegészítő biztosításában.

¹⁷ A Hősök terére néző házak, lakások, intézmények – és azok padlásai, tetőterei – illetéktelen személyek előli védettségét ellenőrző „bejárások” dokumentumai fellelhetők a BM biztosítási iratai között, ám a „mesterlövészek” vezénylésére és diszlokációjára vonatkozó parancsok nem. Lásd Kozák, 2014.

¹⁸ A TIB felhatalmazott delegátusai – az ÁBTL-ben őrzött iratok szerint – két alkalommal folytattak egyeztetést az Igazságügyminisztérium, a Budapesti Rendőr-főkapitányság, valamint a Fővárosi Temetkezési Vállalat ez alkalomból alakított ad hoc bizottságával. Először 1989. május 11-én, Erdélyi Tibor, Hegedűs B. András és Regéczi Nagy László részvételével. Második alkalommal május 25-én, ekkor – a fent említettekén kívül – dr. Dornbach Alajos és Hegedűs László is a TIB-delegáció tagja volt, míg ekkorra a másik oldalról a Fővárosi Tanács is küldött tárgyaló-összekötőt. Megjegyzendő, hogy az első egyeztetésen a TIB részéről még csupán a temetői gyászszertartás merült föl. A Hősök terén, a Múcsarnok előtt tartandó búcsúztatást a második alkalommal „a hozzátartozók igényének figyelembevételéül” említik. Ezen emlékeztetők helye: (I. 55–57., 62–64.).

¹⁹ Fél évvel a történetek után Horváth József vezérőrnagy a III/III. Csoportfőnökség éves jelentésében (1989. december 20.) módosította a temetés előkészítése során képviselt, TIB-re vonatkozó álláspontját: „Nagy Imre és

sorstársainak temetését az ellenzéki erők hatalomellenes tömegdemonstrációvá kívánták változtatni, és csak a TIB konstruktív magatartása és számos operatív intézkedés tette lehetővé a kegyeleti jelleg megőrzését.” Müller-Takács (szerk.), 2010: 86. Ezt érdemes összevetni az alább mellékletként közölt „Jelentés” c. dokumentum vonatkozó passzusáival.

²⁰ A korábban már idézett, Horváth József csoportfőnök által jegyzett részletes intézkedési terv egyik passzusában olvasható: „Az Ellenzéki Kerekasztal részéről az is megfogalmazódott, hogy a demonstrációt a hozzátartozók ellenében és a hatalom negatív válasza esetén is – akár ravatalozás nélkül – megszervezik, mivel úgy vélik, hogy létszámuk »bemutatása« az MSZMP-vel folytatott tárgyalásokon pozícióikat erősítheti.” (I/76.) Az Ellenzéki Kerekasztal május végi összefoglalójáról készített Napi Operatív Információs Jelentés (NOIJ) szerint a Fidesz részéről Fodor Gábor és Kövér László, az SZDSZ részéről Tölgyessy Péter és Szabó Miklós „azt az álláspontot képviselték, hogy a hatalmat június 16-ával lehet megszarolni”, azaz az előkészület alatt álló Nemzeti Kerekasztal tárgyköréit és ügyrendjét számukra kedvező irányban alakítani. Lásd Révész, 2000: 453. A temetést megelőzően, június 13-án volt az ún. Nemzeti Kerekasztal első, nyitó ülése, ám a részletekbe menő tárgyalások csak a következő héten – azaz már a június 16-i tömegdemonstráció után – indultak.

²¹ Személyes kitérő. Egy történész kollégával együtt töltöttem el 1989. június 16-át a Hősök terén. Látótávolságban időnként fel-feltűntek ismerősök, barátok. A kezdeti megrendülés azonban egyre inkább valami – terülj asztalkám nélküli – állófogadássá, ismerősök-ismeretlenek heterogén juniálisává alakult át. (Ez persze nem érvényes a személyesen megjelenni tudó egykori meghurcoltakra, illetve az áldozatok hozzátartozóira.) Renitenskedés, „rendkívüli esemény” semmi. A megszólalók beszédeit – a szélfúttá megafonhangok ellenére – figyelemmel hallgattuk, ám permanens gyászhangulat helyett inkább valami meditatív derű jellemezte azt a környezetet, ami körülött. Említett kollégám mindvégig mellettem maradt. Csak tizenkét évvel később tudtam meg, hogy ő is az állambiztonságnak bedolgozók egyike volt. De mert nem tűnt el sem két-, sem háromóránként, utólag arra következtetek, hogy ő – ott és akkor – nem volt „szolgálatban”. A kontempláló hangulat „mozgalmas eseménytelenségéről” aligha volt mit jelenteni. Ezt erősítik meg a hálózatba tartozók és a hivatásos titkosszolgák aznapi „helyszíni tudósításai” is (II/69–82). A temetőbe már nem mentem ki. Méray Tibor ott elhangzott beszédét – hazaérve – a tévében hallgattam végig.

²² A temetés napjának estéjén összeállított BRFK gyorsjelentés megemlíti, hogy „Budapest II. [kerület] Cserje utcában védett vezető lakóhelyéhez ellenőrzési céllal 17,30-tól járőröket küldtünk ki, mivel adataink szerint ismeretlen személyek demonstratív lépésre készültek”. (II/59.) Ebben nem az a „hír”, hogy a riasztás vaklármának bizonyult, hanem az, hogy a meg nem nevezett „védett személy”, Kádár János bármifajta külön biztosítása sehol nem említődik az előkészületek során lefektetett részletes biztosítási-készültségi anyagokban. Kádár ekkor – paranoiájával viaskodva – otthon tartózkodott, de utólag nehéz eldönteni, hogy a szolgálati készültség gyártói miért feledkeztek meg róla. Inaktivitása okán kivették a védett személyek protokolljából? Kombinálásokat mellőzhető egyszerű szolgálati „rövidzárlat” állt be? Avagy józan ésszel fel sem merült, hogy a már tudottan rozoga állapotban lévő korszaknévadónak bárki – akárcsak háza előtt demonstrálva – ártani próbálna? Józan ésszel bizonyára nem, no de – rendkívüliként kezelt helyzetben – titkosszolgálati reflexszel?... Kádár Jánost csak halála előtt három nappal, július 3-án szállították otthonából kórházba. Huszár, 2003: 320.

²³ Huszonöt év elteltével azon is töprenghetünk, hogy mi lennénk kijelölve Ralf Dahrendorf prognózisának igazolására? A lorddá lett tudós – szakmailag aligha egzakta, ám közkeletűvé lett bon mot-ja – szerint egy politikai rendszerváltás időszükséglete hat hónap, egy gazdasági átalakításé hat év, ám a társadalmi rendszertranszformációhoz hat évtized kell. Még unokáink is nyögni fogják? A történelem múlt századi „tapasztalati algoritmusá” szerint mifelénk egy fél évszázad akár feltucatnyi politikai rendszerváltásra is elég – mellőzve persze a társadalmi sokaság új körülmények közötti konszolidálódását.

²⁴ Rosenstein-Rodan, 1943: 202–211.

²⁵ Gyarmati, 1998.

²⁶ ÁBTL 1.11.6. III/III. Csoportfőnökség iktatókönyve.

²⁷ A Hősök terén, illetve a Rákoskeresztúri Új Köztemetőben elhangzott gyászbeszédek, búcsúztatók összegyűjtve olvashatók, Sipos, 2009: 118–128. és 157–169.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

1.11.6. BM III/III. Csoportfőnökség iratai

III/III. Csoportfőnökség iktatókönyve

Sajtó

Kozák, 2014

Kozák Gyula: A Nap is felkel Orbán szavára? *Élet és Irodalom*, 2014. június 20.

Rosenstein-Rodan, 1943

Paul Rosenstein-Rodan: Problems of Industrialization of Eastern and Southern Europe. *Economic Journal*, 1943. June–September. 202–211.

Hivatkozott irodalom

Borhi, 2010

Borhi László: A nagyhatalmak és Kelet-Európa felszabadulása 1989-ben. In *Páneurópai Piknik és határátörés húsz év távlatából*. Szerkesztette: Gyarmati György. Sopron–Budapest, Sopron Megyei Város Önkormányzata – L'Harmattan Kiadó.

Gyarmati, 1998

Gyarmati György: *Március hatalma – a hatalom Márciusa. Fejezetek Március 15. ünneplésének történetéből*. Budapest, Paginarum.

Gyarmati, 2010

Gyarmati György: „Nem kár értük”. Az állambiztonsági szervek alkonya Magyarországon, 1989-ben. In *Állambiztonság és rendszerváltás*. Szerkesztette: Okváth Imre. Budapest, ÁBTL – L'Harmattan Kiadó.

Gyarmati, 2012

Gyarmati György: A magyar humán hírszerzés átnyergelése a (mostoha)testvéri technikára. Szakszolgálat Magyarországon, avagy tanulmányok a hírszerzés és titkos adatgyűjtés világából, 1785–2011. (Szerkesztette: Csóka Ferenc. Budapest, Nemzetbiztonsági Szakszolgálat. 2012.) *Betekintő*, 1. http://www.betekinto.hu/2012_1_gyarmati

György, 2000

György Péter: *Néma hagyomány. Kollektív felejtés és kései múltértelmezés, 1956–1989-ben*. Budapest, Magvető.

Hankiss, 2012

Hankiss Ágnes: *Állambiztonsági játszmák, 1988–1989*. Budapest, Hamvas Intézet.

Hegedűs, 1992

Ötvenhatról Nyolcvanhatban. Szerkesztette: Hegedűs B. András. Budapest, Századvég – 1956-os Intézet.

Hegedűs (és mások), 1996

1956 Kézikönyve I., *Kronológia* c. kötet. Írta és összeállította: Hegedűs B. András, Beck Tibor és Germuska Pál. Budapest, 1956-os Intézet. 341–384.

Huszár, 2003

Huszár Tibor: *Kádár János politikai életrajza*. II. köt. Budapest, Szabad Tér Kiadó – Kossuth Kiadó.

Müller–Takács (szerk.), 2010

Szigorúan titkos '89. A magyar állambiztonsági szervek munkabeszámolói. Szerkesztette: Müller Rolf és Takács Tibor. Budapest, L'Harmattan Kiadó.

Rainer, 2000

Rainer M. János: A rendszerváltozás és az '56-os hagyomány. In *A rendszerváltás forгатókönyve*. 7. kötet. Szerkesztette: Bozóki András. Budapest, Új Mandátum Kiadó.

Rainer, 2001

Rainer M. János: Nagy Imre újratemetése – a magyar demokratikus átalakulás szimbolikus aktusa. In *A magyar forradalom eszméi. Eltíprásuk és győzelmük, 1956–1989*. Szerkesztette: Király Béla és Lee W. Congdon. Budapest, Atlanti KKTA.

Rainer, 2005

A monori tanácskozás. Szerkesztette: Rainer M. János. Budapest, 1956-os Intézet.

Rainer–Topits (szerk.), 2009

Egy nap anatómiája. Szerkesztő: Rainer M. János és Topits Judit.
<http://www.rev.hu/89/f?p=107:1:4498311823892742>

Révész, 2000

Révész Béla: Az Ellenzéki Kerekasztal és az állambiztonsági szervek. In *A rendszerváltás forгатókönyve*. 7. kötet. Szerkesztette: Bozóki András. Budapest, Új Mandátum Kiadó.

Ripp, 2006

Ripp Zoltán: *Rendszerváltás Magyarországon, 1987–1990*. Budapest, Napvilág Kiadó.

Romsics, 2003

Romsics Ignác: *Volt egyszer egy rendszerváltás*. Budapest, Rubicon-könyvek.

Sipos, 2009

Sipos Levente: Az előzmények és a gyászünnepség lefolyása. In *A temetés, 1989. június 16*. Szerkesztette: Jánosi Katalin, Sipos Levente. Budapest, Nagy Imre Alapítvány.

„A Duna hullámain”

Beszámoló Dr. Laura Stancu, az ACNSAS igazgatója 2014. március 27-én Bukarestben elhangzott előadásáról

A sajtó rendkívüli érdeklődése mellett¹ zajlott 2014. március 27–28-án Bukarestben a negyedik alkalommal megrendezett *A román kommunizmus* című országos konferencia. A hírszerzés különleges operatív műveleteiről Laura Stancu, az ACNSAS² igazgatónöje tartott előadást „A Duna hullámain. Új levéltári források a különleges valutáris műveletekről” címmel. A Román Titkosszolgálat (Serviciul Roman de Informatii, továbbiakban: SRI) és a Román Hírszerző Szolgálat (Serviciul de Informatii Externe, továbbiakban: SIE) levéltáraiból átadott és titkosítás alól feloldott fond anyagai alapján hiteles, összefüggő képet adott a kommunista korszak hírszerzésének titkos valuta ügyleteiről.

2013 őszén felgyorsult az ICE-Dunarea külkereskedelmi vállalat SRI-nél, illetve SIE-nél őrzött operatív anyagai titkosításának feloldása és átadásának folyamata. Március 26-án a Consiliului National pentru Studierea Arhivelor Securitatii, azaz a Securitate Irattárait Vizsgáló Országos Bizottság (a továbbiakban: CNSAS) honlapján az említett ügyben egy tájékoztató jelent meg, amely szerint: „A volt iratmegőrzőtől történt átvétel következtében tudatjuk, hogy a mai naptól, azaz 2014. március 26-tól a CNSAS-ban kutathatóvá váltak a Dunarea külkereskedelmi vállalat különleges valutáris műveletek [Operatii Valutare Speciale, a továbbiakban: OVS] fondjának dokumentumai.” Továbbá a közlemény tájékoztatta a nyilvánosságot, hogy „múlt pénteken [március 21.] a román hírszerző szolgálat 1498 dossziét, összességében 3128 kötetet adott át a CNSAS-nak”. Tehát a volt Securitate által összeállított jegyzékek, beleértve a „Dunarea” levéltári fond, vagyis az operatív külkereskedelmi dokumentumok is kutathatóvá váltak mindkét kutatói csoport számára. Egyik csoportot a törvényi előírások alapján akkreditált tudományos kutatók alkotják, a másikat pedig azok a román állampolgárok, akikről adatok szerepelnek a „Dunarea” fondban, így a róluk nyilvántartott adatok megismeréséhez való jogot gyakorolhatják.

Románia a második világháború után új politikai érdekszférában találta magát. A kommunizmus kiépülése magával hozta az ország hagyományos gazdasági kapcsolatainak gyengülését, sőt a hidegháború súlyosbodásával külkereskedelme nyugati kapcsolatrendszerének teljes elsorvadását. A Gheorghe Gherghiu-Dej fémjelezte korszakban a békés együttélési politika hivatalos kurzusa erőteljesen befolyásolta a gazdasági kapcsolatok újrakezdését. A csatlós helyzetből fakadó elkötelezettség minimálisra csökkentette a román gazdaság valutaalapját. A valutahiány megoldását már a deji időkben a Securitate kapta meg állandó és fő feladatként. A Securitate szervezetén belül a „valutáris hozzájárulás” – így nevezték a valutabeszerezést – feladata az I. sz. Hírszerzés Igazgatóságára (Directia de Informatii Externe, továbbiakban: DIE) hárult, amely a feladat maradéktalan megoldása érdekében a II. Kémelhárítási Igazgatósággal (Directia II Contraspionaj) működött együtt megalakulásától, vagyis 1951-től. A Hírszerzési Igazgatóság keretében már az ötvenes évek végétől szervezett formában szakosodott LC³ osztály foglalkozott a különleges valuta-műveletekkel.

Az előadás során csak említés szintjén kerültek elő olyan műveletek, amelyeket a hírszerzés az elhárítással karöltve hajtott végre.

A „Betakarítás”, vagyis a „Recolta” fedőnevű művelet keretében olyan személyeket kerestek, akiket a II. világháború alatt a náci rendszer meghurcolt, ezek kártalanítási ügyében eljárva busás összeget gyűjtve be az NSZK-tól. Szintén fontos bevételi forrást jelentett az állambiztonsági szerveknek a zsidó származású román állampolgárok

emigrálásának engedélyezése, továbbá a német származású román állampolgárok részére alkalmi vagy kivándorlási vízumok kibocsátása.

A hírszerzők az „Emlékmű”, vagyis a „Monumentul” fedőnév alatt bonyolították a világháborúban elesett német katonák sírjának gondozását, legalábbis ezen a jogcímen további valutaösszegeket szereztek a nyugatnémet államtól.

Az „Elismerés”, vagyis a „Recunostinta” művelet a második világháború alatt a német hadseregbe besorozott német ajkú román állampolgárok és azok leszármazottai nyugdíjjogosultságának megszerzésére irányult, és ebben az esetben sem az érintett hozzátartozók, illetve leszármazottai jártak jól, csupán egy újabb jogcím volt arra, hogy a diktatúra valutára tegyen szert.

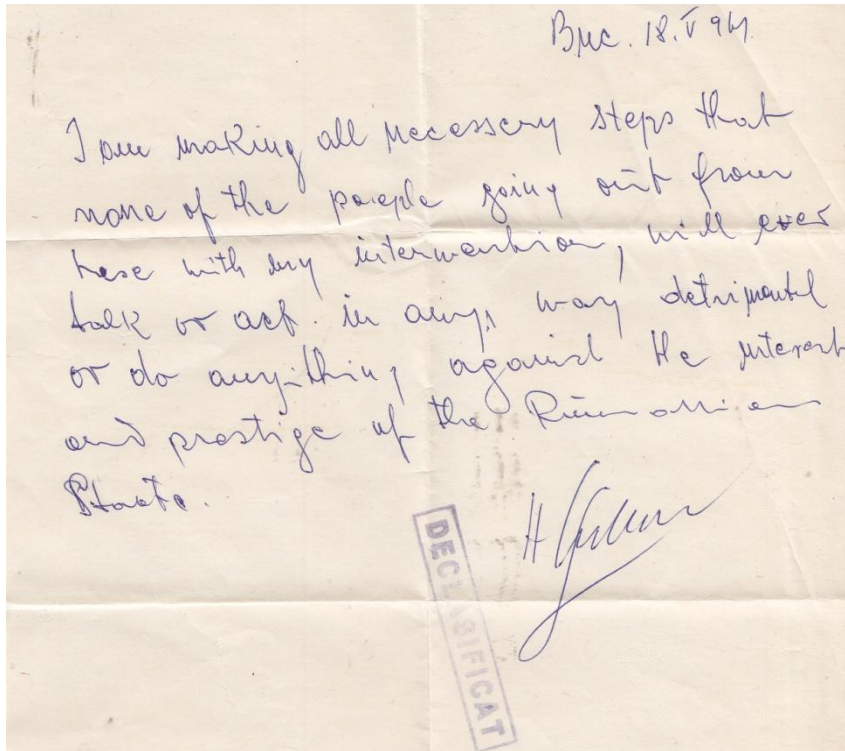
Dr. Laura Stancu, a levéltár igazgatója külön kitért egy jellemző esetre, amelyen keresztül bemutatta, hogyan is működött egy különleges valutáris művelet, jelen esetben az emberkereskedelem.

Henry Jakober 1900. október 20-án született Munkácson, még az Osztrák–Magyar Monarchia idején. 1929-ig testvérével, Mihállyal közös gabonakereskedésük volt Szatmárnémetiben. 1929-ben a cég Bécsbe tette át székhelyét, és Bukarestben csak egy leányvállalat maradt, amelyet Katz Móric (románul: Katz Mauriciu) irányított. 1930 és 1934 között Jakober kitelepedett Angliába, de kereskedelmi kapcsolatait továbbra is fenntartotta a romániai cégekkel. Rendszeresen látogatta Romániát 1929 után. Sikeres angol kereskedő, majd végül a Cookson Oilcakes & Oilseed Company igazgatója lett. 1958-ban Romániába látogatott, amikor is a londoni rezidentúra „Pavelescu Dorin” fedőnevű, alias Marcu Gheorghe fedésben lévő tisztén keresztül segítette a román hatóságoknak 11 darab Landrace fajdisznó beszerzésében és Romániába juttatásában.⁴

1959-ben az I. Hírszerző Igazgatóság VI. Ügyosztálya kilátásba helyezte Jakober Henry ügynöki munkába való bevonását műszaki tudományos vonalra „Kraus” fedőnéven. Ügynöki ellenőrzés céljából a VI. Ügyosztály „Irina” fedőnevű ügynökét szivárogtatta be a célszemély környezetébe.

1961. 11. hó 15-én kelt határozattal nyitották meg az egyéni műveleti dossziét.⁵ Ebben sok más operatív anyag mellett becsatolva megtalálható Jakober kézzel írott angol nyelvű beszervezési nyilatkozata, melyben fogadalmat tett arra vonatkozóan, hogy mindent megtesz azért, hogy a vele kapcsolatba kerülő személyek ne beszéljenek és cselekedjenek a román állam érdekeivel ellentétesen.⁶

Jakober, alias „Kraus” ügynök eredeti, angol nyelven írt nyilatkozata

(ACNSAS fond OVS, 2871. dosszié, 4. kötet, 335.)

Az operatív tisztok vagy „argonauták” – Laura Stancu szóhasználata szerint – a bemutatott források szerint 1958 és 1961 között számos kombinációt hajtottak végre Jakober angol kereskedővel, aki tenyészállatokat küldött zsidó származású román állampolgárokért cserébe. A tenyészállatokat a belügyminisztérium illetékes háttérigazgatóságának adták át. A hírszerzés több tucat tisztje mellett az ügyről a londoni rezidentúrán két tiszt és a „H” munkatársak, azaz a rejtjelezők tudtak.

A belügyminisztérium háttér-igazgatósága 1958-ban kezdeményezte a perisi Állami Mezőgazdasági Vállalat létrehozását. A cég működési alapelve az volt, hogy a „beszerzett” állatok ellenértékéért zsidó polgárok külföldre távozását engedélyezték. Az állatfajok közül két fajtiszta juhtípus érkezett Romániába, a Colbred és a Down.⁷

tip Down

Cap de oaie Colbred

(ACNSAS fond OVS, 2871. dosszié, 16 kötet, 31.)

A Dej-korszak hírszerzésének OVS-tisztjei 1961-ben a kombinációs műveletekkel 216 170 dollár értékben fajtiszta állatot, 9110 dollár értékben automatizálási műszaki berendezést, 290 270 dollár értékben szerszámgepet szereztek meg. A tervezdálkodás a hírszerzés ezen területén is érvényesült, újabb és újabb utasítások érkeztek feléjük,

hogy fokozzák tevékenységüket. A folyamatosan növekvő fajtisza állatállomány elhelyezésére a román állambiztonság kénytelen volt külön erre a célra saját alárendeltségébe tartozó állami gazdaságokat létrehozni. A román hírszerzés tevékenysége néhány év elteltével nyilvánosságot kapott.

1962-ben a *Sunday Telegraph* az emberkereskedelemről a következőket írta:

„Románia arról volt ismert, hogy az egyetlen olyan ország a kelet-európai térségből, amelynek »rögzített árlistája« volt a nemkívánatos személyek szabadon engedéséről. Egy emigrálást 500–3000 fontsterlingnyi összegért »intézték el«.”⁸ Hogy az angol elhárítás vagy csak az oknyomozó újságírók munkáját dicséri ez a leleplezés, a levéltári forrásokból nem derül ki. Ez a nyilvánosság azonban nem befolyásolta a hírszerzés különleges valuta-ügyleteit.”

1965-ben a megkötött megállapodások nyomán egy új baromfitenyésztő üzem került a perisi Állami Gazdaság alárendeltségébe. Ez volt a tancabesti-i egység, azaz állami gazdaság.

A tancabesti-i Állami Gazdaság

(ACNSAS, OVS fond, 2871. dosszié, 16. kötet)

A speciális valuta-ügyletekből származó összegek a Román Népköztársaság Állami Bankjába (Banca de Stat al Republicii Populare Romania) kerültek.

Ceașescu 1965-ös hatalomra kerülése után is tovább folytatódtak a különleges valutáris műveletek. 1968. június 1-jén a 16. számú törvény hozta létre a Román Külkereskedelmi Bankot (Banca Romana de Comert Exterior, továbbiakban: BRCE) úgy, hogy a Román Nemzeti Bank (Banca Nationala a Romaniei, továbbiakban BNR) külkereskedelmi főosztályát kiszervezték. A Román Külkereskedelmi Bank feladatai között szerepelt az állam és a párt politikájának megvalósítása a kifizetési, hitelezési és a valutáris bankügyletek ellenőrzése területén, különös tekintettel a külföldi műveletekre. Ez egyben azt is jelentette, hogy a továbbiakban ez az új pénzügyi intézmény a DIE specializált bankja lett. A Külkereskedelmi Bank különleges valuta-műveletekhez kapcsolódó számláinak kivonatai, 50 levéltári őrzési egységbe kötve, ma már a szaklevéltárban kutathatók. Ezek tanúskodnak többek között a vízumkibocsátással kapcsolatos, illetve más hírszerző vonalon bonyolított valutáris műveletekről. A műveletek pénzügyi nyilvántartása kettős volt, egyrészt a BRCE, másrészt a különleges valutáris műveletek szervezeti egységei is könyvelték a bevételeket. Az így megnyitott számlákról az összegeket csak úgy lehetett leemelni, ha erre (állam)elnöki rendelkezés adott felhatalmazást. Ezen rendelkezések előkészítéséért a pénzügyminiszter és a belügyminiszter, rajtuk kívül pedig vagy a Román Nemzeti Bank kormányzója, vagy a BRCE elnöke felelt.

A hírszerzés nemcsak pénzügyi nyilvántartást, hanem operatív nyilvántartást is vezetett. Így az akkor készült jegyzékekből képet alkothatunk az emberkereskedelem mértékéről is. Listát készítettek ugyanis mindazokról, akiknek az Útlevíl és Vízum Bizottság engedélyt adott, és összesítették az adatokat havi, illetve éves bontásban, kategóriákba sorolva az eltávozott személyeket. Az 1982. évi statisztika, amely az országot különleges valutáris ügylet keretében elhagyó zsidó származású állampolgárokról készült, a következő képet mutatja havi bontásban.

Hónap	összesen	Izrael		Egyéb irány	
		A	B	A	B
1	2	3	4	5	6
január	50	15	24	6	5
február	72	19	46	1	6
március	57	10	41	3	3
április	108	29	77	2	0
május	73	18	50	3	2
június	75	14	49	3	9
július	182	59	108	6	9
augusztus	179	60	114	3	2
szeptember	216	59	145	5	7
október	198	45	153	-	-
november	201	58	139	2	2
december	172	42	118	5	7
Összesen 1982-ben	1583	428	1064	39	52

Megjegyzés a táblázathoz: az 1982. december 25–31. közötti időszakban kb. 25 személy távozott, akik a jelen nyilvántartásból kimaradtak.

(ACNSAS fond OVS, 2871. dosszié 11/a. lapon található eredetivel megegyező megjegyzés és táblázat.)

A különleges valutáris ügylet keretében kiutazási engedélyt kapott személyeket szakképzettségük és koruk alapján különböző fizetési kategóriába sorolták. Az A kategóriába kerültek az egyetemisták, akikért fejenként 3000 dollárt kellett fizetni, a B kategóriába tartoztak a munkások és hivatalnokok 1700 dollárral, a C kategóriába a foglalkozás nélküliek, a háztartásbeliek, illetve az iskolás gyerekek 600 dollár fejpénzért, és az utolsó, D kategóriába kerültek a nyugdíjasok, akikért csak 500 dollár volt a váltóérték.⁹

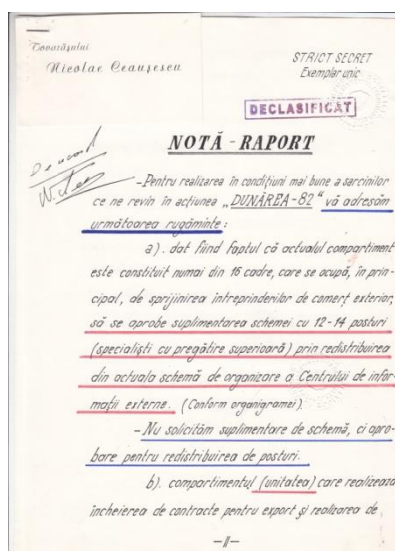
A Valutáris Műveletek (OV) Osztály feladatait a Teodor Coman belügyminiszter által 1976. augusztus elsején kiadott 00477 számú parancs szabályozta:

1. Speciális műveleteket és kombinációkat szervez valuta beszerzése céljából.
2. A területnek megfelelő ügyek biztonsági munkájának megszervezése.
3. Eligazítja és vezeti a hálózatokat a speciális jellegű kereskedelmi műveletek felderítésére: termékekre eredetigazolás kiállítása; kézfegyver forgalmának biztosítása; a különböző ügyletekből származó jutalék beszedése; külföldön cégek alapítása; kereskedelmi műveleteket hajt végre olyan országokban, ahol nincs áfa és nincsen vámilleték; embargó alatt álló kereskedelmet folytat, speciális banki műveleteket végez.
4. Országhatáron belül és kívül operatív bázist (ügynökök) hoz létre az idegen állampolgárok soraiban.
5. Nyilvántartja az országba behozott valutaösszegeket a BRCE-ben nyitott speciális számlán.

A román hírszerzés második embere, Ion Mihai Pacepa tábornok 1978. júliusi szökésének következményeként a Hírszerzési Igazgatóság (DIE) átszervezésével létrejött egy „új” szervezet, a Külföldi Hírszerzési Központ (Centrul de Informatii Externe, továbbiakban: CIE).

Ennek keretében hozták létre a Különleges Valutáris Akciók (Actiuni Valutare Speciale, továbbiakban: AVS) egységet. Ennek a szervezeti egységnek a tevékenységét Zagonaeanu Gheorghe tábornok felügyelte, aki a CIE helyettes vezetője is volt. Időnként e területnek saját vezetője volt. Ez történt 1979 októberében is, amikor ezt a feladatot Andronic Stelian ezredes vette át. Később, 1980 júniusától a hatékonyságra való hivatkozással ezt a tevékenységet Stamatoiu Aristotel tábornokra, a CIE későbbi vezetőjére bízták. A terület kiemelt jelentőségét jelzi, hogy 1982-ben a Román Szocialista Köztársaság államtanácsa 1982. október 15-én kelt 382-es számú rendelete hozta létre a „Dunarea” külkereskedelmi vállalatot. Valójában az UM 0107 egységjelű valutaszerezésre specializált igazgatóságot fedte ez a külkereskedelmi vállalat, amelynek irányításába Ceaușescu, mint főparancsnok, közvetlenül is beavatkozott, szervezési és hatásköri utasításokat adva az egységnek. Az előadáson bemutatott irat széljegyzetén látszik Nicolae Ceaușescu kézzel írt jóváhagyása.

(ACNSAS Fond OVS, 293.)

A hírszerzés (CIE) főnökének, Nicolae Plesita tábornoknak a parancsára az UM 0107 egységjelű alakulat székhelye átköltözött a Róma utca 48. szám alá. Sőt egy 1983-as jelentésből az is kiderült, hogy komoly legendásítás, azaz rejtés védte az objektumot. A hírszerzés alapította „Danamia N. V.” Romanian Branch és az „Agrosol” A.G. Bucharest Branch külkereskedelmi vállalatok székhelyei szerepeltek az említett ingatlanra bejegyezve.

Az UM 0107 AVS egység fedett székháza napjainkban

A létrehozás után egy évvel az UM 0107-es vagy „Dunarea” külkereskedelmi vállalatnál 135 személy dolgozott, ebből 125 fő volt hivatásos tiszt. Ezek az adatok és az a bemutatott lista, amely a hírszerzés külkereskedelmi vállalatait ismertette gazdasági ágazatonként, meggyőzően bizonyította, hogy a Ceaușescu-diktatúra titkosszolgálatai közvetlenül irányították Románia külkereskedelmét.

SERVICIUL /
INTREPRINDEREA

TOTAL, din care :

SERVICIUL 1 din care :

- Uzinexport
- Universal-Autotractor
- Mecanoexport
- Arcom
- Industrialexport
- Tehnoinport
- Autodacia
- Activ.nume pr.

SERVICIUL 2 din care :

- Electronum
- Masinexport
- Electroexport
- Mefin
- ICECOOP o.o.f.f.
- Activ.nume pr.

SERVICIUL 3 din care :

- Danubiana
- Chimica
- Activ.nume pr.

SERVICIUL 4 din care :

- Metalexportimport
- Activ.nume pr.

SERVICIUL 5 din care :

- Arpimex
- Confex
- Romanoexport.
- Romsit
- Activ.nume pr.

SERVICIUL 6 din care :

- Tehnoforest
- Vitrocim-Forexim
- Ilexim
- Activ.nume pr.

(ACNSAS fond OVS 1067. dosszié, 1. kötet, 5.)

Az IC „Dunarea” külkereskedelmi vállalat tevékenységi köre semmiben sem tért el a hatvanas-hetvenes évek hasonló profilú szervezeti egységei részére meghatározott tevékenységi köröktől. Továbbra is a bizalmas jutalékok megszerzése, a külföldi kereskedelmi partnerek közötti közvetítés, a semlegesítés (valójában a Nyugatról behozott termékek harmadik országbeli [afrikai, közel-keleti] piacokon való forgalmazását jelentette), a banki pénzügyi döntőbíráskodás (amit a BRCE szakemberei valósítottak meg), a fiktív számlázás (olyan alulszámlázási és túlszámlázási műveletek, amelyek külföldi partnerekkel kötött export-import szerződések alapján történtek, így vételeztek be a szerződési feltételektől eltérő többletösszegeket), a törvényben meghatározott illegális valutatulajdonosoktól deviza begyűjtése, idegen állampolgárok ellen lefolytatott vizsgálati eljárások során devizaösszegek begyűjtése és Románia területén jogi vagy fizikai személyek által okozott károk ellentételezéseként devizaösszegek kifizettetése nyugati partnerekkel.

Az IC „Dunarea” vállalat élén 1980 júniusától 1985 decemberéig Andronic Stelian, majd 1986 februárjától 1989 decemberéig, a forradalomig Anghelache Constantin állt. Mindketten fedőnevet használtak, ahogy a konspirált tisztek mindegyike ezen a területen. A két vezető időszakára esett a hírszerzés indiai piacokra való „betörése”. A művelet, amely 1981-től 1987-ig tartott, a „Kasmír” fedőnéven futott.

Az 1989. decemberi romániai forradalom a hírszerzésnek a külkereskedelem területén elfoglalt szerepét is megváltoztatta. 1990. január 10–15. között a több minisztérium delegáltjaiból álló bizottság az ICE Dunarea 1989 decembere előtti tevékenységét vizsgálta. A vizsgálat eredményét egy külön jelentés tartalmazta, mely szerint a

„Dunarea” külkereskedelmi vállalat létrehozásától 1989 decemberéig több mint 4,5 milliárd dollár forgalmat bonyolított.

A vállalat sorsáról egy 1990. március 25-én kelt kormányhatározat rendelkezett, amelyet Petre Roman miniszterelnök írt alá, és amely a végleges felszámolást mondta ki. A pénzügyi rendezés mellett a kormányhatározat 4. pontjában az áll, hogy a személyzetet szolgálati érdek alapján osztják szét és helyezik el, fizetésük pedig az érvényben lévő törvények szerint kerül megállapításra.

Az előadás lezárásaként a levéltár igazgatóasszonya bemutatta a CNSAS kiadásában megjelent *Actiunea „Recuperarea” Securitatea si emigrarea germanilor din Romania, 1962-1989* (A „Visszaszerzés” művelet: A Securitate és a romániai németek emigrálása, 1962–1989) című kötetet, amely a romániai kommunista diktatúra hivatalos állami keretei között, de titkos formában végrehajtott emberkereskedelmét mutatja be.

---

¹ A *Gandul Live* c. internetes lap beszámolót közölt „Az ICE Dunarea operatív anyag titkosítását feloldották” címmel. Az 1980-as években a cég számláin 4 milliárd dollár fordult meg. <http://www.gandul.info/gandul-live/gandul-live-arhiva-operativa-ice-dunarea-desecretizata-in-anii-80-prin-conturile-firmei-securitatii-s-au-plimbat-4-miliarde-de-dolari-12354293> (utolsó letöltés: 2014. június 3.). A *Digi24.ro* c. internetes oldal rövid beszámoló keretében mutatja be dr. Laura Stancu előadását: <http://www.digi24.ro/Stiri/Digi24/Actualitate/Stiri/Arhivele+ICE+Dunarea+Sasi+si+evrei+vanduti+ca+la+piata+de+regimu> (utolsó letöltés: 2014. június 4.). A *Hotnews.ro* oldalán Claudiu Zamfira „A »Dunarea«-dokumentumok. A Securitate külkereskedelmi vállalatának iratai kutathatók a CNSAS-ban” címmel tett közzé rövid ismertetőt a témában: <http://www.hotnews.ro/stiri-esential-16907231-documentele-dunarea-intreprinderea-comert-exterior-securitatii-pot-studiate-cnsas.htm> (utolsó letöltés: 2014. június 5.). A *The Epoch Times* c. internetes oldalon Loredana Diacu „Traian Basescu: Hagyják a szakembereket dolgozni!” címmel foglalkozott az „ICE Dunarea”-üggyel: <http://epochtimes-romania.com/news/traian-basescu-lasati-profesionistii-sa-lucreze---214729>. A *Realitatea.net* c. oldalon pedig „A »Dunarea«-archívumok titkosításának feloldása. Hogyan bonyolította a Securitate az ügyleteit” c. írás foglalkozott a kérdéssel: http://www.realitatea.net/arhivele-dunarea-desecretizate-cum-isi-derula-securitatea-afacerile_1409713.html (utolsó letöltés: 2014. június 6.). A *Romania Libera.ro* c. országos napilap internetes oldalán 2014. március 28-án jelent meg rövid összefoglaló a témában: <http://www.romanalibera.ro/actualitate/eveniment/ice-dunarea-avea--in-1990--4-miliarde-de-dolari-in-conturi-330632> (utolsó letöltés: 2014. június 6.).

² ACNSAS: Arhiva Consiliului National pentru Studierea Arhivelor Securitatii, azaz a Securitate Irattárait Vizsgáló Országos Bizottság Levéltára.

³ LC (leu convertibil): konvertibilis lej.

⁴ ACNSAS OVS, 2871. dosszié 12. kötet, 328.

⁵ Uo. 4. kötet.

⁶ Uo. 335.

⁷ Uo. 16. kötet, 31.

⁸ Uo. 8. kötet, 365.

⁹ Uo.

Az erőszak emlékezete

Beszámoló a Hadtörténeti Intézet és Múzeumban 2014. május 28-án tartott műhelykonferenciáról

Az erőszak emlékezete. Személyek, intézmények, módszerek címmel szervezett konferenciát a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum 2014 májusában. A szervezők szándéka szerint az előadások a hadtörténet, az erőszak és a társadalmi emlékezet nézőpontjából közelítenek a jelenkortörténet egyes kutatási témáihoz. Az interdiszciplináris megközelítés célja, hogy új eredményekkel gazdagítsa a korszak emlékezetes és elfeledett szereplőinek, helyszíneinek történetét. A szándék dicsérendő, hiszen a jelenkortörténet kutatása – elsősorban a jelenhez való közelsége miatt – újabb és újabb szempontokat, vizsgálati, megközelítésbeli lehetőséget támaszt, igényel, követel az igényes és kíváncsi kutatók számára. Miért ne lehetne egy történetet börtönben írt önvallomással vagy szabadon tett interjú által vizsgálni, egyetlen fotó vagy egy-két koncepció per nyelvezetének vizsgálata alapján egy erőszakszervezet módszereiről újabb információkat megtudni, vagy akár az emlékezés, felejtés, újrafeldolgozás élményét felvillantani egy-egy földrajzilag behatárolható tér emlékeztetőtörténetének bemutatása vagy éppen egy játékfilm alapján?

Az előadók új, fiatalos nyelven szóltak, egy fiatal történészgeneráció hangján, egységesen, de nem egyformán. Ugyanis a szervezők – a HIM-től Tulipán Éva, valamint az ÁBTL kutatói, Takács Tibor és Müller Rolf – arra is figyeltek, hogy ne „szekértáborok” szerint toborozzák az előadókat, hanem témák alapján válogattak. A régi, több évtizedes múltra visszatekintő kutatóhelyek és az új alapítású intézmények képviselői hasonló hangon szólaltak meg. Elsőként Varga Krisztián beszélt a Horthy-korszak politikai rendőrségének kényszervallatásairól, a téma kutatási dilemmáiról, az ellenforradalmi rendőrségen alkalmazott erőszak különböző forrásainak (működési iratok, sajtóanyag, visszaemlékezések, munkabeszámolók stb.) hitelességéről, megbízhatóságáról. Az előadó meggyőződése szerint a kényszervallatást a felsőbb vezetés tudtával és beleegyezésével végrehajtó detektívek nem pusztán azért alkalmazták a veréseket, hogy a gyanúsítottaktól minél pontosabb információkat csikarjanak ki, hanem azért is, hogy megfélemlítsék és elrettentsék a társadalomban jelen lévő potenciális felforgatókat. A módszer a fő ellenségnek tekintett kommunistákra szintúgy vonatkozott, mint a velük több szempontból azonosított nyilasokra. Az előadó néhány példával szemléltette a kényszervallatások lezajlását, a kihallgatások légkörét, a kínzások „leleményességét”. Végezetül összehasonlította a Horthy-korszak politikai rendőrségén alkalmazott erőszakot a Rákosi-rendszer kényszervallatásainak módszereivel, s megállapította, hogy a sztálinista állambiztonsági apparátus fiktív-koncepciózus nyomozásainak erőszaktechnikái alapvetően más indíttatásból származtak, mint az ellenforradalmi rendőrség objektív tényekre koncentráló vallatási módszerei, noha mindkét eljárás szerves részét képezte a fizikai bántalmazás, és a társadalomnak szóló üzenete is hasonló volt.

Müller Rolf a politikai rendőrség által alkalmazott erőszak narratív és vizuális forrásairól tartott előadást. Mint elmondta, a huszadik századi diktatúrák természetrajzának egyik alapvetése, hogy a félelem és a rettegés leginkább a titkosrendőrségen keresztül vált a mindennapok részévé. Ez a szervezet volt képes a terror mint program megvalósításához szükséges eszközök, vagyis a különböző erőszak típusok majd mindegyikét hatékonyan alkalmazni. Az erőszak dokumentumainak áttekintése után Müller az erőszakot mint szöveget, illetve mint képet vizsgálta meg. Az államvédelmi szövegekben, elsősorban az egykori verőlegények vallomásaiban szerepelnek rémtettek, de ezek is „csak” egyes én-szövegek, emlékek (azok nyelve), így az erőszak egy-egy lehetséges valóságát hozzák létre – az egyidejű, az elő- vagy

utóidejű „kontroll-forrásokhoz” képest. A szövegek hitelessége, a keletkezési kontextus mind-mind vizsgálendő, a kulcs Müller szerint a kontextuális elemzés.

Az 1945 és 1956 közötti politikai rendőrség társadalomban kialakult képét jelentősen befolyásolta az a tény, hogy igen látványos megjelenésű volt. Létének vizuálisan érzékelhető jelei voltak, képi („nagy fekete autó”, „zöld ÁVO”, „kék ÁVO”) és nyelvi toposzok formájában rögzültek a közgondolkodásban. Az előadó képi dokumentációként egy Andrassy út 60. előtt készített, feltehetően szabaduláskor készült fotót elemzett, illetve azt, hogy a „hely” teljes mértékben összeforrt a politikai rendőrséggel és nemcsak a Rákosi-korszak, de az azt követő Kádár-diktatúra terrorjával is, jóllehet a szervezet valójában csak hat évet töltött el az épületben.

Szekér Nóra az 1947-es köztársaság-ellenes összeesküvés példáján hasonlította össze az ÁVO vallatási módszereit. Ahogy előadásában elhangzott: az 1947-es, hat perből álló persorozat fontos cezúrát jelentett Magyarország huszadik századi történelmében. Ez a persorozat a nyílt diktatúra nyitányát jelentette a magyar közéletben, melynek elsőrendű feladata az volt, hogy a megfelelő konspirációkkal és személyi összekapcsolódásokkal hangsúlyozzák a kiscgazdapárt érintettségét egy demokráciaellenes összeesküvésben, és ezzel a Kommunista Párt legerősebb ellenfelét kivonják a politikai életből. Ezen túlmenően e pereknek és előkészítésüknek az is a feladata volt, hogy megkezdődjön azoknak az anyagoknak és neveknek az összegyűjtése, amelyekre és akikre a kommunista rendszerben olyan jelentős szerepet játszó koncepciós pereket építhetnek. Az 1947-es persorozat során szisztematikusan gyűjtötték azokat a terhelő „bizonyítékokat”, amelyek kiindulópontjai lehettek a Rákosi-rendszer koncepciós pereinek, az egyháziak a gazdasági perekben át az olyan, kommunistákat érintő koncepciós eljárásokat is beleértve, mint például a Rajk-per. A Magyar Közösség, mint titkos társaság, amely széles kapcsolati hálójával rendelkezett a Horthy-rendszer elitjén át az 1945-től kezdődő politikai rendszer szereplőire, erre a szerepre nagyon alkalmas volt. A politikai rendőrség kihallgatóinak volt a feladatuk, hogy a feltárt cselekményeket oly értelemben interpretáltassák a vádlottakkal, hogy azokat az igazságszolgáltatás által bűnössé lehessen nyilvánítani. A nyomozás során alkalmazott erőszak célja az volt, hogy olyan fogalomkészletet erőltessenek a vádlottakra, amely lehetővé teszi, hogy büntetőjogi kategóriába sorolódjanak az általuk elkövetett cselekmények, amelyeket e fogalmakkal való interpretálás nélkül nem lehetett volna törvénysértésnek nevezni.

Bank Barbara „Az erőszak megnyilvánulásai az internálótáborokban” című előadását egy idézettel kezdte: Tuhacsevszkij marsall úgy fogalmazott, hogy a háború célja nem más, mint *„az erőszak akadálytalan biztosítása, melynek eléréséhez elsősorban az ellenség haderejének a megsemmisítése szükséges”*. Az ellenség hadseregének a szétverése és *„utolsó emberig való megsemmisítése”* nem jelenti a háború és az erőszak befejezését, hanem csak megteremti a feltételeit az *„erőszak akadálytalan gyakorlásának”*. Egy másik stratégia, Triandafilov elméleteit Zsukov marsall több ízben is a gyakorlatban alkalmazta. Triandafilov azt javasolta, hogy a Szovjetunióban élő külföldi kommunistákat használják fel a „felszabadított” területek szovjetesítésében, mivel a nagy területszerzések következtében a szovjet bürokrácia erre képtelen. Így vált lehetségessé az, hogy 1945 késő tavaszára már felálltak az első internálótáborok, és meg is teltek a kialakuló hatalom számára veszélyes, káros és „reakciós” elemekkel. Bank Barbara előadásának a célja az volt, hogy az 1945–1953 közötti magyarországi internálási rendszerben az erőszak, mind a pszichikai, mind a fizikai erőszak és az emberekkel – internáltakkal – való manipuláció(k) megjelenéseinek formáit, változatait és azok változásait bemutassa. A kényszermunka, a verések, éheztetés, levélírás megvonás, pszichikai megalázások mellett 1950-től az Államvédelmi Hatóság által kezelt egyes internálótáborokban megjelenik a büntetőbarakk (Recsk) intézménye, a csomagküldést, levélírást, beszélőt megszüntetik, az internáltakat teljesen elzárják a külvilágtól. Fontos azt is megemlíteni, hogy a legtöbb internált a tábor és az internálás előtt már megjárta az ÁVH kihallgató helyeit és/vagy börtöneit. Az internálótáborok brutalitását, embertelenségét a levéltári dokumentumok nem tükrözik, erről nem szólnak, ezek a cselekedetek, momentumok, parancsok nincsenek dokumentálva, erről a

visszaemlékezések, interjúk, a volt internáltak „élményei” beszélnek, néhol sajnos elégszükszavúan.

Takács Tibor „Egymásnak feszülő erőszakok. Egy 1956-os gyilkosság emlékezete” című előadásában a Pest megyei Gyón községben 1956. december 10-én történt párttitkárgyilkosság emlékezetét vizsgálta. Bevezetésként megjegyzi, hogy egy történelmi esemény a bekövetkezéséhez képest mindig utólag jön létre – persze nem magától, hanem utólag alkotják meg azok, akik bármilyen minőségben (résztevőként, szemtanúként, nyilvános megemlékezés előadójaként vagy akár történészként) beszélnek róla. Az esemény megalkotása tehát nem választható el a nyelvtől. Nemcsak ábrázol, hanem egyúttal jelentéssel is felruház, figyelmeztet Takács.

Az előadás arról szól, hogy az esetről szóló elbeszélésekben milyen szerepet kapott az erőszak ábrázolása. (Ezen a napon az MSZMP dabasi járási ideiglenes intézőbizottságának az elnökét, Biksza Miklóst megverték, majd egy helyi fiatal a pártvezető saját pisztolyával föbe lőtte.) Takács abból indult ki, hogy a párttitkárgyilkosságról elmondott történetek távolról sem az eset „úgy, ahogy történt” leírását szolgálták, az elbeszélők mindig valami mást (is) közölni kívántak.

Az emlékezeti munka szinte azonnal megindul. Egyrészt vannak nyomok arra, hogy az emberek összejöttek, és megbeszélték a történeteket. Másrészt délután szovjet katonák, magyar karhatalmisták és rendőrök érkeztek a faluba, és elkezdték az eset kivizsgálását, amely során – 1956 decemberétől 1959 januárjáig – rengeteg vallomást vettek fel. Ezeket már rögzítették, ami azt jelenti, hogy a Biksza-gyilkosságról túlnyomórészt a megtorlás kontextusában keletkezett emlékenyomok maradtak fenn. A kontextus hangsúlyozása azért fontos, mert a bűnvádi eljárások nem a valóság, hanem egy ellenforradalmi bűncselekmény felderítését célozták. (Ez megszabta a kiválasztott tanúk körét, a kérdések irányát, de esetenként még a gyanúsítottak körét is.) A megtorlás gyakorlatilag az első pillanattól kezdve azt igyekezett bizonyítani, hogy Biksza Miklós a helyi ellenforradalmárok szervezett erőszakának áldozata lett.

A kádári hatalom akképpen is felügyelte az emlékezetet, hogy 1989-ig csak a hatalmi értelmezésnek megfelelő történetek jelenhettek meg az esetről a nyilvános térben. Ezek követték a megtorlás során kialakított képet, azaz a hangsúlyt az ellenforradalmárok által elkövetett erőszakra helyezték, ezt az erőszakot tekintve a legfőbb meghatározó jegyüknek. A kegyetlen, vadállatias, brutális ellenforradalmárokkal szemben Biksza Miklós szelíd, emberi, emberséges képét állítják szembe – a pártvezető valóságos kommunista szentként jelenik meg a különböző szövegekben.

1989 után a korábbi évtizedek hagiografikus beszédmódja teljes mértékben diszkreditálódott, és tér nyílt másfajta narratívák számára. Megindultak a rehabilitálások, a gyóni kivégzetteket is újrateremtették, emlékművet állítottak, utcát neveztek el róluk. Már ezek is mutatják: a középpontba a megtorlás, a kádári hatalom által kivégzett helyiek kerültek. A Bikszát ért erőszak jelentősége csökkent, míg a hivatalos erőszaké megnőtt.

Tulipán Éva előadásában egy újabb vizsgálat lehetőségét villantotta fel, a mártírkultusz fizikai megnyilvánulásait elemezte. Az erőszak konkretizált emlékezete, egyfajta profán mártírkultusz mind 1956 előtt, mind 1956 után kulcsszerepet játszott az MKP/MDP/MSZMP propagandájában, identitásának építésében. Tulipán az előadás alatt képzeletben négy budapesti helyszínen barangolva, az 1945 és 1990 közötti mártírkultusz néhány jellegzetességét, annak térbeli vonatkozásait, „lehorgonyzását” tekintette át. Így a kulturális emlékezet térbeliségét (Jan Assmann: *„az emlékezetnek helyszínekre van szüksége, és térbeliesítésre hajlik”*) négy olyan budapesti helyszín emlékeztetőtörténete kapcsán vizsgálta, amelyek mindegyike az erőszakhoz, mártírokhoz kötődik.

1. Ságvári tér / Vértanúk tere: Ságvári 1956 előtt a mártírkultusz kulcsfigurája. 2. Köztársaság tér / II. János Pál pápa tér: 1956 után a mártírológia kulcsepizódja az ostrom elbeszélése. 3. Mező Imre (Kerepesi) úti temető, illetve Panteon: eredetileg nemzeti, majd munkásmozgalmi jelzővel, a hősi halottakhoz kapcsolódó utcaelnevezések is az emlékeztetés céljait szolgálják, ugyanakkor a hivatalos életrajzok sematikusak, a hősi élet a hősi halál felől nyer értelmet. 4. Mártírok útja / Margit körút: a felsorolt helyszínek közül egyedül itt marad meg eredeti helyén az emlékmű, ami meglehetősen

semleges volt, és a Mammut üzletközpont mellé ékelődve perifériára szorult, így sokkal hangsúlyosabb a később felállított 1956-os emlékmű.

Tulipán Éva megfogalmazta azt is, hogy mi volt a cél: az erőszak emlékezetének felhasználása az erőszak legitimációjára (G. Mosse), a túlélők identitásának építésére (Koselleck), tehát a propaganda és a legitimáció.

Apor Péter azt vizsgálta előadásában, hogyan teremtették meg és hozták működésbe a szexuális erőszakkal – nemi erőszak, homoszexuális zaklatás és gyermekek bántalmazása – kapcsolatos társadalmi és politikai gyakorlatok az állammal és az állampolgárság mibenlétével kapcsolatos elképzeléseket. A késő szocialista Magyarországon, akár csak a szovjet tömb majdnem összes többi országában és sok korabeli nyugati államban is, nemcsak a nemi erőszak és a gyermekek bántalmazása, hanem a homoszexuális kapcsolat is büntetendő volt. Az előadás ezekre vonatkozó perekre és más büntetőiratokra épült. Azt vizsgálta, hogy hogyan mondtak áldozatok, vádlottak, tanúk és vádlók szexualitással kapcsolatos történeteket, s azt elemezte, hogyan képzelték el a késő szocialista Magyarország polgárai a személyes integritás módozatait, a szexuális magatartás normáit és a beavatkozó állam szerepét, melyek sokban meghatározták az állampolgári viszonyok korabeli formáit.

Krahlcsán Zsolt a berni magyar követségen 1958 augusztusában lezajlott tűzprábj állambiztonsági dokumentumok alapján megrajzolt/megrajzolható képe és egy filmforgatókönyv/film (*A berni követ*, rendezte: Szász Attila, forgatókönyv: Köbli Norbert, 2014.) által megalkotott vizuális elbeszélés összevetésére vállalkozott. Az előadó nem foglalkozott külön-külön az egymásra rétegződő emlékezeti síkokkal, csak megemlítette, hogy időrendben haladva megkülönböztethetjük a korabeli emlékezetet, a (svájci) sajtóvisszhangot, az állambiztonsági narratívát, a svájci magyar emigráció emlékezetét, a magyarországi reakciókat, a történeti feldolgozásokat (a *Betekintőben* megjelent forrásközlés, a belügyi jelentések történeti, kritikai elemzése), illetve a filmes narratívát. Ezt követték a filmre adott reakciók (kritikák, sajtóvisszhang, hozzátartozói emlékezet, családi legendárium), valamint Marjai József volt berni követ halála, emlékezete, a nekrológok elemzése (Marjai nekrológjaiban alig-alig említik meg a berni eseményeket vagy a filmet. Ha mégis, akkor is a filmet emelik ki, nem pedig a lövöldözésben játszott szerepét.)

Az előadás vizsgálati szempontjai az állambiztonsági és a filmes narratíva összehasonlításakor az alábbiak voltak: az elbeszélte történet alapja (állambiztonsági források/filmforgatókönyv), a narráció céljai (magyarázat: így történt!/alternatív történet: így is történhetett!), az alkalmazott módszerek, illetve a reprezentációs közeg.

Az állambiztonsági narratíva szerint a történet *alapja* a belügyi jelentések, feljegyzések, helyszínelési fotók; a narráció, a dokumentumok keletkeztetésének *célja* pedig, hogy megmagyarázzák a felettes szerveknek, hogyan történhetett ez meg. További cél a felelősség elhárítása, a helytállás kiemelése és a jutalom várása a Belügyminisztérium vezetésétől és a pártvezetéstől. Célja annak dokumentálása, hogy *így történt!* A *reprezentációs közeg*: titkos, zárt, alapvető célja a nyilvánosság kizárása.

A filmes narratíva szerint az elbeszélte történet *alapja* írói (művészi) fikció; a (film)forgatókönyv, a filmes narráció keletkeztetésének a *célja* pedig egy pozitív alternatíva, amely felvállaltan egy másik történetet kívánt létrehozni, művészi, filmes eszközökkel. Fikciós akció-thriller. A film nem mondja azt, hogy így történt, azt mondja: lehetséges, hogy így történt. Kalandfilmes elemek, hősök, utálatos és szerethető karakterek (pozitív–negatív ellentétpárok) jelennek meg. Érzelmi húrokat penget, morális kérdéseket, dilemmákat vet fel, majd a film legvégén katarzis és megrendülés következik. A film érzelmi azonosulást szeretne elérni, célja a hatáskeltés, elgondolkodtat, *reprezentációs közege* a közönség, célja minél szélesebb ismertségre szert tenni.

A konferencia zárszavát Germuska Pál mondta, aki megköszönte a résztvevőknek az előadásokat, a közönségnek a figyelmet és a vita során kifejtett aktivitást, és reményét fejezte ki, hogy lesz folytatása a konferenciának, a különböző kutatóhelyeken dolgozó kollégák együttműködésének, a hasonló kezdeményezéseknek.

A hálózat csapdájában

Takács Tibor: *Besúgók a besúgásról: ügynök-visszaemlékezések a Kádár-korszakból.* Budapest, L'Harmattan, 2013.

Egy informatikai alaptézis szerint a számítógépek kapcsolatát biztosító hálózat több szinten (rétegen) értelmezhető. Az eszközök közti adatkommunikációt különböző szabványok, úgynevezett „protokollok” határozzák meg, melynek következtében nemcsak a legdurvább (fizikai) felület kerülhet előtérbe, hanem a finomabb összefüggésekre is fény derülhet. További evidencia, hogy két eszköz között nem mindig a legrövidebb, leglogikusabb(nak tűnő) út a leoptimálisabb, hanem megkülönböztethetünk különféle (csillag-, gyűrű-, fa- stb.) „topológiákat”, kapcsolódási szabályokat. Bár látszólag elég messzire esik mindez a nyelv és a társadalom összetett kapcsolatának feltérképezését több korszak bevonásával megcélzó *Hogyan beszéltek?* sorozattól és úgy általában a társadalomtudományoktól, a látszat – mint oly sokszor – itt is csal (de legalábbis sarkít). Az alapvetően matematikai eredetű hálózatelméletek egyik vonulata ugyanis épp a társadalom szövedékének finommechanizmusait kutatja, elsősorban csoportdinamikai jelenségek, kölcsönhatások és összefüggések mentén (és természetesen igen erős pénzügyi megfontolásokkal, gondoljunk csak a virtuális közösségek marketingértékére).

Szándékosan hoztam „vadabb” példát a tudományszakok közti kooperációra, mivel a szocializmusbeli ügynökhálózat működési mechanizmusa olyan terület, ahol az interdiszciplináris módszertan és beszédmód kifejezetten segíthet ellenállni az unostalan felcsendülő politikai szírhullámok csábításának. Takács Tibor kötete eleget tesz e kívánalmaknak, hiszen nemcsak hivatkozva, hanem ismeretgyarapító módon alkalmazza (ha nem is a hálózatelméletek, de) a modern irodalomtudomány, pszichológia, kulturális antropológia és xenológia több fontos megállapítását. Mindez korántsem megszokott „protokoll”, noha a levéltárak vs. szövegelméletek vitájának termékeny szakasza lezárulni látszik. Annyi bizonyos, hogy a társadalomtörténet egyik modern látószögében az ágensi perspektíva kutatását találjuk, vagyis ez az irány a „minél többet róluk, általuk” kívánalmát fogalmazza meg. E megközelítési mód gyakorta kárhóztatja a levéltárcentrikus történetírást annak idejétmúlt pozitívizmusa miatt, de magukkal a levéltárakkal kapcsolatban is komoly fenntartásokat fogalmaz meg (a források sajátos strukturáltsága miatt például). A vita lecsendesedésével ma már talán megkockáztathatjuk: alapos forrásfeltárásokkal, kellő elméleti megalapozottsággal és önreflexivitással továbbra sem ördögtől való dolog a levéltári forrásokkal való „bajlódás”.

Takács kötete ebből a szempontból is figyelemre méltó vállalkozás, hiszen bevezető tanulmányában nemcsak a vonatkozó forráscsoportok bemutatására és értelmezésére szorítkozik, hanem értő hermeneutaként trenírozza olvasóját a közölt forrásokra, mintegy olvasási segédletet mellékelve az egyébként sem érdektelen anyagokhoz. Tegyük hozzá: történész másképp nem is igen nyúlhat felelősségteljesen a szövegtörzshöz, hiszen a kettős életet élő, fedőnévvel működő, polgári névvel beépült és név nélkül életútfragmentumot „publikáló” ügynök identitása és önéletírása még olyan kipróbált modellek alkalmazását is csupán megkötésekkel teszi lehetővé, mint a lejeune-i önéletírói paktum vagy a narratív identitás elmélete. A (le)hallgatás-émlékezés-történetmondás hármassága ebben a konstellációban különös fénytörésbe kerül, melyen a felsőbb hatóság „memoárra” készítő imperatívusza – ti. a közölt források „felkérésre”, képzési, módszertani segédletként születtek az állambiztonság számára – újabb csavart

eredményez. A kikényszerített emlékezés iskolapéldájánál, az oral historynál is alaptapasztalat, hogy az emberek történetekben emlékeznek, „az »én« nem statikus és nem állandó” (21.), és hogy az emlékezési folyamat nem különíthető el az identitáskonstruálás „kilengéseitől”. Csakhogy míg ott vissza lehet kérdezni, addig Takács diskurzusa papíron zajlik. Módszertani megoldását (bevezető tanulmány + forrásközlés) bár lehet vitatni – miszerint „leválasztja” az értelmezést az értelmezési mezőről –, véleményem szerint többet nyerünk a vámon, mint amennyit veszítünk a réven, hiszen egyszerre kapunk egy forrásértelmező szaktanulmányt és öt, akár forrásként általunk is használható, hivatkozható szöveget.

A kötet alcíme – *Ügynök-visszaemlékezések a Kádár-korszakból* – némileg félrevezető, hiszen bár az öt közölt „memoár” mind 1956 után született (1960, 1958, 1958, 1970, 1957), bőséges információkhoz jutunk belőlük – többek között – a Rákosi-korszak titkosszolgálatáról is. Az esetenként írói készségeket csillogtató, vagy épp írásterápiát gyakorló (87.) szerzők széles merítésben tárgyalják (mondhatnók: „kontextualizálják”) a témát, hiszen a beszervezés kronologikus történetét a besúgás aktusának leíró fejezetei követik, ahol az ügynökök el-elelmélkednek munkájuk feltételezett hibáin, félreértésein, buktatóin, sőt erkölcsiségén. Ami utóbbit illeti, már-már fanatikus hit rajzolódik ki az írásokból, amit talán az első „hitvalló” esete példáz leginkább: megingathatatlan párthűségét az sem kezdte ki, hogy várandós feleségét 1948-ban félórás tanúkihallgatásra hívták be, „s két hónap múlva jött ki a rabkórházból, és utána szült egy máig szellemi nyomorék gyermeket” (66.). Maguk a megszólaltatott ügynökök „próbatételről” (85.), „áldozatvállalásról” (105.) beszélnek, és – talán meglepő módon – hasonlataikban is gyakorta hoznak vallásos példákat. „Úgy készültem egy-egy látogatásra, mint a jó pap a prédikációra” (79.), fogalmaz egyikük, míg kollégája épp politikai túlbuzgóságát mentegegeti ekképp: „Mit csinálna a katolikus egyház, amely azt hirdeti magáról, hogy a szeretet vallása, azzal a pappal, aki a szószékről azt hirdetné, hogy nincs isten?” (138.) Az életutak ugyanakkor igen sokfélék, a kisgazdapárti háttérrel önként felajánlott szolgálat mellett természetesen a zsarolás sem maradhat ki a repertoárból (pl. 1938, 1956).

Talán az egyéni életutaknál is érdekesebb a hálózat tagjainak egymáshoz való viszonya. Miközben ügynökeink lankadatlanul keresték és kreálták a „képbe illő” ügyeket, hitük szerint küzdve a belső ellenséggel, addig az elvileg közös ügyért harcoló tisztjeik rájuk sem tekintettek másképp, mint nevelendő ellenségre vagy éppen vádlottra. Ráadásul az állambiztonsági építmény belső hírszerzésre szakosodott, fölülről mégis alulinformált, felettébb lelkes „téglái” „nem egy hálózat elemének tartották magukat” (58.), hanem az általuk inkább „közvetítőként” nevesített, apafiguraként elképzelt „tartótisztek” egyenrangú kollégáiként jelölték ki saját helyüket a hatalmi gépezetben, noha a szövegeken végig érződik, hogy legbelül tisztában voltak munkájuk presztízsével. Lehet, hogy az említett felkérés zavarta meg a közölt írások szerzőinek önértékelését, hiszen akiket „meginterjúvolnak”, csakis fontos és megbecsült („titkos”) munkatársak lehetnek – és esetükben ez némiképp így is volt. Mindenesetre a szerző találó megjegyzése érzékelteti a lényegét: *tartani* állatot szoktunk. Az egyébként gyakorta felületes, konspirációs szabályokat figyelmen kívül hagyó tartótisztek/közvetítők ráadásul csak „ürge”-ként aposztrofálták a „hálózati eszköz”-ként számon tartott ügynököket, míg azok (vagy csupán egy részük?) az ellenséges vonalak mögé beépült kém szerepét játszva, gyakorta magukra hagyatva végezték hősiesnek – de legalábbis nem megvetetendőnek – tartott munkájukat. Fontos hangsúlyozni, hogy mindez nem csupán játék a szavakkal, miként Takács elméleti fejtegetése sem öncélú hóbort, hanem az identitások sokrétű mintázatának feltérképezésére irányuló fontos kezdőlépés.

Kezdő, mivel – miként a szerző is elismeri – a rendelkezésre álló öt minta aligha reprezentatív. Így aztán veszélyes általánosításokhoz vezethet az efféle megállapítás: „szinte valamennyi visszaemlékező ügynök panaszkodott arra, hogy másnak, még hozzá a rendszer ellenségének kellett látszania” (33.), vagyis „az” ügynököknek nem a

spicelkedés okozott lelki gyötrődést, hanem a rendszerkritikus szerep eljátszása. Mennyi is a „szinte valamennyi”? Alighanem öt visszaemlékezésből négy, hiszen egyedül P. J.-t szervezték be „pressziós alapon” (52.). Ne feledjük: tízezres (az ötvenes években több tíz ezres) tömegről van szó. A reprezentativitás problémájára nem érzem kielégítőnek a szerző választát, miszerint a visszaemlékezések értékét nem „statisztikailag igazolható voltuk adja” (51.), hiszen bármennyire meggyőző érv a kontrollcsoport hiánya, kardinális kérdés marad, mi volt a jellemző motivációja a besúgásnak. Figyelemre méltó, hogy még ebben az eléggé egysíkú mezőnyben is igen sokféle érv soroltatik fel, például az ÁVH presztízse (98.), a kalandvágy (105.), a félelem (154.) és főként a népboldogítás, vagyis egyfajta sajátosan értelmezett, ám kétségkívül őszinte hazafiság (64, 82, 154.).

Döntően tehát a meggyőződésből jelentő, a rendszer iránt elkötelezett, ám saját szerepét félreismerő hálózati személyek vallomásai maradtak ránk, és csak bízhatunk benne, hogy lesz valaha rálátásunk a motivációk vélhetően igencsak széles tárházára. Hasonlóképpen jó lenne megismerni a hálózat eszközeinek – többszintű – működési protokollját, finommechanizmusát is, hiszen bár közérdeklődésre nagy valószínűséggel továbbra is a „legdurvább felület”, vagyis az ügynökök számíthatnak, végső soron a „topológia” lenne igazán érdekes. Ennek feltérképezése után valóban ismerni fogjuk „a rendszerbefoglaltságnak, a kollaborációnak a fokozatait, formáit, minőségi eltéréseit is” (59.), mely szükséges előfeltétele a felelőségek kiosztásának és a morális konzekvenciák levonásának is.

Ezek azonban csupán leendő kutatási irányok, konstruktívnak szánt megjegyzések, és semmit sem vonnak le a szerző alapos munkájának értékéből. Mint Takács lényegre tapintóan megállapítja, a hálózat nem „rendszer”-ember viszony, hanem ember-ember szinten kirajzolódó hierarchia. A közölt visszaemlékezések azért is különösen becsesek, mert az állambiztonsági segédanyagok sokáig az operatív tiszt feladataira koncentráltak, és „csak az 1970-es évektől kezdve jelennek meg a beszerzés és a foglalkoztatás pszichológiai összetevőivel foglalkozó módszertani munkák” (9.), ráadásul akkor sem az alanyok tollából. Takács szövegei jól érzékeltetik a történeti identitások inverz optikáját, a már-már skizofrén állapotot, mely ugyanakkor – mint láttuk – gyakorta rendíthetetlen hittal párosult: „Mindig szerettem volna tudni, hogy az általam felderített tények, azok mennyire felelnek meg a valóságnak” (48.) – fogalmaz az egyik ügynök, előbb adva hitelt egy pártbiztonsági tisztnek, mint saját szemének. De igazi csemegék az „1956-os eseményekkel” foglalkozó részek is, melyek ötvenhatos diskurzusunkat gazdagítják egy eddig lappangó vagy legalábbis kevésbé ismert szállal, a köddé váló tartótisztjeik nélkül igencsak kiszolgáltatott helyzetbe került ügynökök narratívájával. A kötetete letéve tovább tőprenghetünk: vajon hogyan beszéltek (gondolkodtak, cselekedtek) ezek a tartótisztek és a hálózat identitás(de)formáló csapdájában lelkesen, apatikusan vagy épp kényszeredetten szerepet vállaló egyéb szereplők? Egy biztos: jó úton haladunk a válaszokhoz.